

Вчителі України: кадровий потенціал

тенденції та моделювання
потреб до 2030 року

Вчителі України: кадровий потенціал

тенденції та моделювання
потреб до 2030 року

©Громадська спілка «Освіторія», 2024 р.

Цей звіт підготовлений Дослідницькою агенцією Fama на замовлення Громадської спілки «Освіторія». Усі майнові права на текст, графічні матеріали, аналітичні дані та інші елементи цього звіту належать Громадській спілці «Освіторія». Повне або часткове копіювання, відтворення, публічне поширення або використання будь-якої частини матеріалів можливе лише з належним посиланням на джерело.

Над звітом працювали:

- **Зоя Литвин**, засновниця та голова громадської спілки «Освіторія»
- **Ольга Нагорнюк**, керівниця дослідницького проєкту
- **Артем Іваницький**, аналітик громадської спілки «Освіторія»
- **Дар'я Городецька**, комунікаційниця громадської спілки «Освіторія»
- **Жанна Дуфіна**, директорка з PR та комунікацій громадської спілки «Освіторія»
- **Мар'яна Малачівська-Данчак**, к.с.н., засновниця Дослідницької агенції Fama
- **Станіслава Топчій**, головна аналітикиня Дослідницької агенції Fama
- **Ярина Предзимирська**, аналітикиня Дослідницької агенції Fama
- **Юлія Бубнюк**, аналітикиня Дослідницької агенції Fama
- **Данило Судин**, к.с.н., експерт-методолог Дослідницької агенції Fama
- **Дарія Калиновська**, модераторка Дослідницької агенції Fama
- **Олександра Онистюк**, модераторка та аналітикиня Дослідницької агенції Fama
- **Лілія Кривецька**, менеджерка проєктів Дослідницької агенції Fama
- **Дарія Петровська**, дизайнерка Дослідницької агенції Fama

Громадська спілка «Освіторія» понад 10 років системно допомагає реформувати та розвивати освіту в Україні. Спілка трансформує освітню систему через масштабні проєкти для початкової та середньої школи, а також тісно співпрацює з урядом для реалізації важливих реформ, зокрема – НУШ, та подолання освітніх втрат. З 2017 року «Освіторія» – ключовий партнер держави у впровадженні низки змін і створенні інноваційних навчальних продуктів, як-от «Всеукраїнська школа онлайн». За 11 років послідовної роботи серед проєктів спілки: Тренінговий центр і платформа О.університет для підвищення кваліфікації педагогів, національна премія для вчителів-новаторів Global Teacher Prize Ukraine, онлайн-медіа про освіту та виховання, що читають 5 млн користувачів щороку, фестиваль «Вчителі майбутнього» та численні ініціативи, що роблять освіту доступнішою та якіснішою для дітей України.

Дослідницька агенція Fama розробляє дослідницькі рішення у сфері публічного врядування, бізнесу та політики, реалізовує масштабні міждисциплінарні комплексні дослідження спільно з українськими та міжнародними партнерами. За чотирнадцять років діяльності агенція реалізувала понад 550 проєктів для понад 100 партнерів. Серед них і розробка методологій ad hoc, побудова системи M&E, дослідження повного циклу з поєднанням соціологічного, економічного та правового підходів, підготовка планів дій, інформаційних продуктів та публічних подій. Агенція є серед десяти національних компаній, акредитованих Соціологічною Асоціацією України (САУ) та є учасником програми грантової підтримки українських підприємств від Європейського банку реконструкції та розвитку.

ЗМІСТ

05 ПЕРЕДМОВА

06 ПОДЯКИ

07 КЛЮЧОВІ ЗНАХІДКИ

11 ПРО ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЄКТ

13 Ключові визначення

15 ПРО ПОТОЧНИХ УЧИТЕЛІВ

16 Структура учительського складу

16 Поточна ситуація

20 Динаміка змін

25 Компетентнісний портрет учителів

25 Про методику самооцінки компетентностей учителя

39 Ремарка про професійний стандарт

41 Що учителі думають про свою роботу?

46 Майбутнє вчителів

49 ПРО ПОТЕНЦІЙНИХ УЧИТЕЛІВ

50 Структура освітнього середовища

50 Поточна ситуація

54 Динаміка змін

56 Що студенти думають про педагогічну освіту?

60 Майбутнє потенційних учителів

67 Виклики педагогічної підготовки

70 ПРО ОСВІТНІ ПЕРСПЕКТИВИ

71 Освітні потреби сьогодні

81 Освітні потреби в перспективі

81 Роз'яснення та індикатори

83 Що чекає на нас у майбутньому?

85 Освітні потреби в перспективі

89 Із чого почати?

94 ПРОФІЛЬ УЧАСНИКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

95 Профіль опитаних учителів

100 Профіль опитаних студентів

106 ДОДАТКИ

108 ДЖЕРЕЛА

ПЕРЕДМОВА

Система освіти в Україні постійно перебуває під впливом змін і викликів, але події останніх чотирьох років радикально трансформували освітній процес. Пандемія, дистанційне навчання, повномасштабне воєнне вторгнення та періодичні блекаути створили безпрецедентні умови, що вимагали негайних рішень для продовження освітнього процесу. Утримання освітньої системи та педагогічної дієздатності стало справжнім випробуванням.

Громадська спілька «Освіторія» понад десять років системно навчає вчителів, дбає про їхній професійний розвиток та надає підтримку, відповідно до нагальних потреб педагогів. Водночас команда активно допомагає уряду у впровадженні важливих реформ та працює із подоланням освітніх втрат. Безпосередньо стикаючись із реальними проблемами освітнього сектору, ми розуміємо, наскільки важливо мати актуальні дані про стан педагогічної спільноти в державі. Адже це дозволяє створювати проєктні рішення, які відповідають викликам та приносять реальну користь.

У 2023 році стало зрозуміло, що подальші кроки в розвитку освіти вимагають глибшого аналізу. Після кількох років кризових змін ми дійшли до того, що потрібно зупинитися, оцінити наявну ситуацію та переосмислити стан системи освіти в Україні. Підтвердженням стала публікація звіту ЮНЕСКО [\[3\]](#) про глобальний дефіцит учителів: світ потребує 44 мільйонів педагогів, щоб розв'язати проблему кадрового голоду. В Україні питання залишалося відкритим, оскільки освітній сектор опинився під тиском війни, окупації територій та змін у географії учнів і вчителів. Якщо й до війни фіксували тенденцію до скорочення кількості педагогів, то після 2022 року ситуація стала ще більш критичною.

Перед нами постали запитання: скільки учителів залишилось в Україні? Чи вистачить їх для забезпечення якісної освіти в найближчі роки? Ці питання стали основою дослідження, яке ми провели в партнерстві з Дослідницькою агенцією Fama.

Метою було не тільки оцінити кадровий резерв освітньої сфери, а й потенціал до його наповнення, зокрема через аналіз когорти студентів та вступників педагогічних спеціальностей. Такий підхід відкриває можливості для завчасного планування кадрових стратегій та фокусує діалог на напрямках, що найбільше потребують підтримки.

Окрім кількісного аналізу, наша команда також врахувала важливість якості підготовки педагогів. У контексті реалізації Нової української школи (НУШ) рівень професійних компетентностей учителів є критично важливим, тому ми дослідили готовність педагогів відповідати запиту сучасності. Це дало змогу створити «мапу навичок», які сьогодні необхідні вчителям для ефективної роботи.

Аналіз надав комплексне розуміння стану освітнього сектору в Україні, адже ми залучили різних учасників освітнього процесу: від експертів та політиків до директорів шкіл, учителів і студентів педагогічних спеціальностей. Такий підхід допомагає врахувати думки на всіх рівнях і забезпечити системне бачення проблеми.

Ми сподіваємося, що результати дослідження допоможуть побачити реальну картину стану вчительства в Україні, а середньострокове прогнозування освітніх тенденцій спрямує зусилля на розв'язання проблем кадрового забезпечення. Вдосконалення стандартів педагогічних спеціальностей, узгодження змісту освіти, поглиблення зв'язків між освітніми закладами різних рівнів – ці та інші конкретні кроки, що описані у розділі рекомендацій, зібрані саме для стимулювання змін в освітньому середовищі. Одержані результати водночас відкривають шлях до діалогу серед освітніх інституцій та формування стратегій задля реформування педагогічної освіти. Маємо щирі сподівання, що дослідження стане поштовхом для ухвалення рішень, які допоможуть забезпечити освітній процес компетентними та мотивованими вчителями в достатній кількості.

Зоя Литвин та команда «Освіторія»

ПОДЯКИ

Щиро дякуємо за сприяння та участь у дослідженні Наталі Байтеміровій, Оксані Буковській, Лілії Вавринів, Тетяні Вакуленко, Нелі Величко, Тетяні Веркалець, Лілії Відоменко, Олені Віхровій, Олені Гальвіцькій, Олександрові Голяченку, Лілії Гриневич, Ользі Гісь, Ігореві Дусану, Василеві Дяківу, Наталії Зимі, Світлані Калашніковій, Іванові Каплуну, Світлані Климович, Сергієві Колебошину, Віталієві Костюку, Андрієві Литвинчуку, Олені Лінник, Тетяні Лончак, Наталії Мачинській, Ганні Нунансьє / Кастро, Андрієві Олійнику, Наталії Піпі, Арі Покка, Артурові Пройдакову, Оксані Проскурі, Олегові Слушному, Наталії Софій, Андрієві

Сташківу, Гінтарасові Степонавічусу, Ніні Сторчак, Ігореві Хворостяному, Ларисі Холостенко, Людмилі Хоружій, Ярославові Цибу, Русланові Циганкову, Данієлеві Чутуричу, Інні Шахман, Романові Шияну, Катерині Яриновській, команді «Навчай для України», а також університетам: Львівському національному університету імені Івана Франка, Тернопільському Національний Педагогічному Університету Імені Володимира Гнатюка, Херсонському державному університету, Криворізькому педагогічному університету, Українському державному університету імені Михайла Драгоманова, Київському столичному університету імені Бориса Грінченка.

КЛЮЧОВІ ЗНАХІДКИ

ПРО ПОТОЧНИХ УЧИТЕЛІВ

Станом на 2023-2024 навчальні роки в закладах загальної середньої освіти України працює 392.7 тис. педагогічних працівників, із них 282.1 тис. учителів залучені до безпосереднього навчання. 74.9 тис. осіб викладають у молодших класах. Кількість ставок учителів склала 334.3 тис.

У структурі вчителів-предметників наявний розрив між технічними та гуманітарними науками: частка педагогів гуманітарних предметів в півтора раза більша за технічних. У розрізі освітніх галузей найбільша частка припадає на мовно-літературну (27% від загальної кількості вчителів). Примітно, що вчителів інших галузей суттєво менше: до прикладу, частка педагогів природничих наук удвічі менша (13%), математичних – більш як утричі (8%). Такий розрив між освітніми галузями останні п'ять років залишався незмінним.

Кількість учителів із року в рік стає меншою. Порівняймо: у 2018 році в українських школах числилося 337.5 тис. учителів, натомість у 2023 – 282.1 тис. Найзначніших втрат учительський склад зазнав із початком повномасштабного вторгнення: за останні два роки він скоротився на 12% (39.8 тис.). Найбільшу частку педагогів втратили Луганська, Херсонська, Донецька та Запорізька області.

Окрім того, вчителі поступово стають старшими. Станом на 2023-2024 навчальні роки частка вчителів віком до 30 років становить 10% (24.0 тис.). Натомість частка вчителів віком 55+ становить 30% (68.9 тис.). Середній вік педагогів, за результатами опитування в межах проєкту, становить ~45 років. Окрім того, кількість молодих учителів (до 30 років), порівняно з іншими віковими когортами, зменшується найстрімкіше: за останні два роки вчителів цієї вікової категорії зменшилося на 22%. Порівняно, кількість учителів віком 41-50 років зменшилася на 15%.

Вікова структура вчителів у країнах Європейського союзу різномірна: за даними Євростату [1], найбільш помітне старіння вчительського складу в Греції, Італії та країнах Балтії. До прикладу, серед учителів профільної середньої освіти (upper secondary) у Литві 42% осіб старші за 55 років, у Латвії – 41%, в Італії – 40%, у Греції – 38%. У Нідерландах та Словенії, подібно до України, частка вчителів 55+ складає

30%; натомість найменше зафіксовано на Мальті (11.4%), в Ірландії та Люксембургу (по 15%).

В українських ЗЗСО працюють здебільшого жінки: їх у статевій структурі вчителів 86% (242.8 тис.). Примітно, що в країнах Європейського союзу ситуація ідентична для вчителів початкової школи (primary education): за підрахунками Європейської комісії [4], частка жінок у їхній структурі складала 86%; натомість серед базової середньої освіти (lower secondary) та профільної середньої освіти (upper secondary) на чверть менше – 68% та 62% відповідно.

Для оцінки компетентнісного портрету вчителів ми опиралися на складові професійного стандарту.

Опитані вчителі продемонстрували високий запит на вдосконалення знань. Найбільшу потребу фіксуємо щодо англійської мови – покращити або вивчити її потребує 73% опитаних учителів. 58% також зазначили, що бачать потребу в удосконаленні знань із першої домедичної допомоги.

Майже половина вчителів (43%) вказала, що бачать потребу в удосконаленні рівня української мови. Водночас дев'ять із десяти вчителів уникають російської мови, навіть якщо необхідно точніше пояснити матеріал.

Що ж до цифрових навичок, **половина опитаних потребує більше знань у можливостях використання базових (як-от: Word, Zoom, PowerPoint) та просунутих (як-от: ШІ, Kahoot тощо) цифрових інструментів.** Примітно, що лише незначна частина назвала ці знання непотрібними у своїй професійній діяльності. Іншими словами, вчителі розуміють, що цифрові технології потрібні й можуть бути помічними в педагогічній діяльності.

У розрізі предметно-методичної компетентності більше як третина опитаних висловили потребу в додаткових знаннях. 41% опитаних бачить потребу в удосконаленні знань про предмет, який викладають; майже половина опитаних (46%) також зазначила, що потребує знань у техніках викладання матеріалу учням. Та в питаннях м'яких навичок більшість оцінила свої здібності високо: значна частина вчителів (83%) впевнена, що їхні учні часто або постійно вдало відтворюють знання, які вони

їм надають. Більш ніж половина зазначили, що практикують розвиток критичного мислення в учнів.

52% опитаних вказали, що потребують більше знань у розумінні концепту психічного здоров'я. Примітно, що вчителі молодшого віку висловлюють більшу потребу в цих знаннях, аніж вчителі старшого віку.

Згідно з відповідями опитаних вчителів, брак комунікації між працівниками закладу освіти – явище нечасте. 44% опитаних вказали, що часто або постійно радяться з колегами та / або консультуються зі шкільними психологами щодо своїх учнів.

Освітні експерти оцінили більшість із компетентностей професійного стандарту як необхідні. Та серед окремих навичок **особливий фокус робили на розвиток оцінювально-аналітичної компетентності; цифрової грамотності та використання цифрових інструментів; здатність розрізняти та реагувати на різні емоційні стани дітей, критичного мислення та знання державної мови.**

Утім, на думку експертів, наявний професійний стандарт потребує подальшого опрацювання в кількох аспектах, як-от: зрозумілість та практичність використання. Наразі стандарт має радше візійне значення, а не прикладне, тож учителям складно використовувати його для визначення вектора подальшого розвитку. **Опитані освітяни зазначають, що документ не завжди сприймають як інструмент для самомоніторингу, а радше як стандарт, що ставить до вчителів завищені вимоги, які не здатен компенсувати рівень заробітної плати.**

Менше як половина опитаних учителів (47%) задоволені своєю роботою. Примітно, що існує різниця між оцінками задоволеності з погляду вікових груп: молодші педагоги, як правило, менш задоволені умовами роботи, аніж старші.

Освітні експерти, головним чином, пояснюють такі настрої **неадекватним навантаженням на вчителів та низькою фінансовою винагородою:** сучасні педагоги змушені працювати з великою кількістю учнів, що не співмірно з рівнем заробітної плати.

Цю проблему підтверджує дослідження вчителів: **лише 12% опитаних вказали, що їх влаштовує фінансова винагорода,** 41% осіб задоволений обсягом реального робочого навантаження. Подібно, молоді вчителі висловлюють силь-

ніше незадоволення цими аспектами, аніж старші.

За спостереженнями учасників дослідження, професія вчителя в Україні має низький престиж: зокрема, 80% учасників дослідження не задоволені тим, якою мірою суспільство цінує роботу вчителя.

Натомість найвище опитані вчителі оцінили якість стосунків з учнями: четверо з п'яти педагогів (81%) задоволені цим аспектом роботи. Примітно, що частіше задоволені взаємодією з учнями вчителі початкових класів. Окрім того, опитані також високо оцінили взаємини з робочим колективом та батьками: таких виявилось 79% та 67% відповідно.

Більшість учителів (79%) зазначила, що планує залишатися в професії впродовж наступних двох років¹, утім до 2030 року у професії готові залишитися дещо більше як половина (58%). **Різниця в оцінках учителів різного віку вказує на ризик подальшого старіння вчительського складу:** старші педагоги висловлюють вищу готовність працювати у ЗЗСО у довготривалій перспективі за молодших. До прикладу, серед освітян 46-55 років таких 71%, серед учителів до 25 років – 42%.

Учителі молодших класів також висловлюють дещо більшу готовність залишатися в професії до 2030 року, аніж учителі-предметники.

ПРО ПОТЕНЦІЙНИХ УЧИТЕЛІВ

Потенціал до поповнення вчительських лав наявний. Кількість здобувачів педагогічної освіти у 2023-2024 навчальних роках в Україні склала 94 тис. студентів і їх за останній рік побільшало: у 2022 році кількість студентів складала 87.7 тис. осіб. Найбільше студентів навчається на спеціальності початкова освіта (26.3 тис.) та на спеціальностях мовно-літературної галузі (19.0 тис.).

Найбільш значний приріст студентів мали педагогічні спеціальності інформатичної (+63% проти попереднього року, тобто +1.6 тис.) та технологічної (+36%, тобто 1.3 тис.) освітніх галузей. **Спостерігаємо зменшення розриву між кількістю студентів технічних та гуманітарних педспеціальностей:** цього року студенти технічних наук переважили над гуманітарними.

Середній вступний бал на педагогічні спеціальності є одним із найнижчих із-посеред усіх

¹Відповідно до формулювання запитання.

програм. До прикладу, у 2023-2024 навчальних роках найвищий вступний бал на бюджет серед педагогічних спеціальностей фіксуємо на гуманітарні спеціальності, як-от: середня освіта (англійська мова і зарубіжна література) – 167, тоді як на Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (найперші серед усіх програм) – 189 балів. Натомість найнижчий вступний бал мали студенти технічних спеціальностей: Середня освіта (технології) та Середня освіта (природничі науки) – 143 бали.

Більш ніж половина (70%) задоволені своїм навчанням на педагогічній спеціальності. Високі оцінки студентів отримали окремі аспекти навчання, як-от: зміст освітньої програми, якість викладання, релевантність практики тощо. Одна із ймовірних причин таких високих оцінок – студентам об'єктивно складно оцінити якість освіти без випробування отриманого знання в професійній практиці. **Примітно, що опитані студенти, які мають досвід роботи вчителем, оцінили якість навчання та практики нижче.** Припускаємо, що педагогічна робота дала можливість відчути брак теоретичних та практичних знань, отриманих в університеті.

Хоча освітні експерти називали педагогічну освіту однією з перешкод до підвищення кількості вчителів та якості викладання, в реальності картина значно складніша: на освітню систему впливає низка взаємопов'язаних чинників, як-от: несприятливі робочі умови вчителем, низький престиж освіти, демотивація поточних і потенційних учителів та брак узгодженого реформування всіх ланок освітньої галузі. Такий контекст погіршує й підготовку майбутніх педагогів: цінність педагогічної освіти знижується та поступається більш престижним спеціальностям, освітня програма застаріває, педагогічна практика стає більш формальною та не дає необхідних практичних знань.

Що ж до планів потенційних педагогів, близько половини опитаних студентів бачать себе в професії вчителя в короткостроковій (наступні два роки) та довгостроковій (до 2030 року) перспективах. Попри власну високу вмотивованість, учасники дослідження не бачать такого захоплення серед одногрупників: 37% опитаних вказали, що більшість студентів не хоче працювати вчителем після закінчення навчання.

Фіксуємо зв'язок між бажанням спробувати себе в професії вчителя та оцінкою якості навчання й практики в університеті. Інакше кажучи, студенти, що мали краще середовище навчання й можливості для здобуття теоре-

тичних та практичних знань, більш вмотивовані ставати педагогами. Таким чином, окрім самих умов працевлаштування, стартовим поштовхом для збільшення кількості вчителів та якості викладання може ставати саме заклад освіти.

Престиж професії та рівень фінансової винагороди, на думку опитаних студентів, також можуть позитивно вплинути на кількість учителів в Україні. Близько 98% опитаних зазначили, що підвищення рівня заробітної плати педагогам позитивно вплине на бажання студентів іти в професію вчителя. Найвищі оцінки отримали також зростання поваги учнів до вчителя, зростання поваги до роботи вчителя в суспільстві та розширення кар'єрних перспектив.

ОСВІТНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Учителів не вистачає вже зараз. Для навчання класів, наповнених відповідно до норм законодавства (24 особи в молодших класах та 30 – у класах середньої та старшої шкіл), цього року у системі загальної середньої освіти бракує близько 14.2 тис. вчителів початкових класів у містах.

Та в реальності класи наповнені менше. За даними МОН [16], середня наповнюваність молодших класів складає 15 осіб, у загальній та профільній середній – 17. У селах цей показник ще менший, ніж у містах. До прикладу, у молодшому класі українських міст навчається в середньому 22.1 учні, в селах – 13.4. За таких умов потреба у вчителях зростає: за нашими підрахунками, **брак учителів початкової освіти в містах складає ~19.0 тис., у селах – близько 11.1 тис.; вчителів природничих наук ~4.4. та близько 0.1 тис. відповідно; вчителів математичних наук – 2.0 та 1.4 тис.** З погляду географії найбільший запит на кадри фіксуємо у прифронтових областях – Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Одеській та Миколаївській.

В умовах браку кадрів та зменшення кількості педагогів навантаження на вчителів зростає та виходить на рівень багатьох країн Європейського Союзу. Так, за останні п'ять років фіксуємо збільшення пропорції учнів на одного вчителя з 11.8 у 2018-2019 роках до 13.7 – у 2023-2024. Для порівняння, згідно з даними OECD [2], середнє співвідношення кількості учнів до вчителів у 2021 році складало 12.4 учнів у Фінляндії, 12.6 – у Німеччині, 11.9 – у Японії (на рівні середньої загальної та профільної освіти).

На відміну від учителів, кількість школярів в Україні не зазнала суттєвих змін: до початку

великої війни учнів у ЗЗСО більшало, і тільки впродовж останніх двох років зменшилося на 8%. Найбільше навантаження на одного вчителя спостерігаємо у прифронтових областях – Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській, а також у столиці. Це пов'язано з найшвидшим зменшенням учительського складу в цих регіонах.

Потреба в освітніх кадрах постане дуже гостро найближчим часом. Навіть якщо припустити, що у 2022 році в Україні не відбулося б соціальних потрясінь, потреба в учителях із року в рік зростала б за умови як реального, так і нормативного наповнення класів. Якщо середнє наповнення класів залишиться незмінним (суттєво нижчим від законодавчих норм), **до 2030 року в українській системі освіти може бракувати 366.0 тис. вчителів. За умови нормативного наповнення класів потреба може скоротитися, але все одно бракуватиме 108.3 тис. педагогів.**

Серед основних рекомендацій освітніх експертів для підвищення мотивації вчителів працювати в системі загальної середньої освіти та підвищення якості шкільної освіти виокремлюємо такі вектори:

- **Реформація змісту освіти та практичної підготовки:** зокрема, напрацювання якісних освітніх стандартів спеціальностей Початкова Освіта та Середня Освіта, що рефлексуватимуть зміст поточних реформ та враховуватимуть поточні виклики, глибша

інтеграція представників ЗВО з роботодавцями – ЗЗСО, наприклад, залучення освітян-практиків до викладання та розширення практики, напрацювання зв'язків між закладами спеціальної або вищої освіти та ЗЗСО регіону або громади.

- **Залучення, адаптація та підтримка молодих учителів:** впровадження педагогічної інтернатури чи подібних програм наставництва з виділенням на це офіційного робочого часу залучених осіб.
- **Професійний розвиток та підвищення кваліфікації:** створення гнучких програм перекваліфікації, перевірка якості наявних програм підвищення кваліфікації, якісніша синхронізація структур курсів підвищення кваліфікації, сертифікації, професійного стандарту з векторами реформування середньої освіти.
- **Трансформація та імплементація професійного стандарту:** створення методичних матеріалів із практичного використання стандарту в роботі вчителів та представників адміністрації.
- **Покращення умов праці, престижу професії та розв'язання проблеми нестачі кадрів:** підвищення рівня заробітної плати, унормування робочого навантаження та фактичних робочих функцій, упровадження механізмів психологічної підтримки вчителів.

ПРО ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЄКТ

Проєкт реалізувала Дослідницька агенція Fama на замовлення та у співпраці із ГС «Освітторія» у 2023-2024 роках.

Мета дослідження: комплексно оцінити поточний стан учителювання в Україні та сформулювати прогноз щодо потенційних потреб освітньої сфери найближчим часом.

Ми ставили перед собою такі дослідницькі завдання:

1. Вивчити поточну структуру освітнього середовища
2. Проаналізувати поточний професійний стандарт учителя
3. Описати поточний компетентнісний портрет учителя
4. Дослідити уявлення та перспективи педагогів щодо роботи вчителем
5. Вивчити уявлення студентів педагогічних спеціальностей щодо навчання та перспектив роботи вчителем
6. Оцінити брак учителів у поточному контексті та в перспективі (до 2030 року)

Дослідження передбачало реалізацію чотирьох модулів:

КАБІНЕТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метод дослідження: запити в установи та збір відкритих даних

У межах дослідницького модуля зібрано та проаналізовано відкриті дані та статистичну інформацію з таких джерел:

1. Інститут освітньої аналітики [Кількість педагогічних працівників, кількість учителів, кількість школярів]
2. Єдина державна електронна база з питань освіти [Кількість здобувачів педагогічної освіти]
3. Міністерство освіти та науки [Середнє наповнення класів, частка учнів молодших класів]
4. Інститут демографії та соціальних досліджень [Прогноз кількості населення в Україні]

У звіті також наявна інформація та показники із законодавчої бази:

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту»
2. Закон України «Про освіту»
3. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти»

ЯКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТЬНОГО ПРОЦЕСУ

Метод дослідження: пір-групові дискусії та глибинні інтерв'ю

Інтерв'ю та пір-групові дискусії відбувалися в онлайн-форматі. Під час розмови здійснювали запис. Середня тривалість глибинного інтерв'ю – 1 година. Середня тривалість пір-групової дискусії – ~2 години 30 хвилин.

Досліджувана група:

- Студенти педагогічних спеціальностей
- Практики [освітяни, безпосередньо залучені до освітнього процесу та роботи в ЗЗСО наразі чи в минулому]
- Візіонери [експерти з розробки політик без попереднього досвіду роботи у ЗЗСО]

Було проведено одну пір-групу з освітянами (провідними вчителями та директорами шкіл), одну пір-групу – з експертами з попереднім досвідом роботи, одну пір-групу – з експертами без попереднього досвіду роботи в ЗЗСО, 5 глибинних інтерв'ю з освітніми експертами з та без досвіду роботи в ЗЗСО, 15 інтерв'ю – з директорами українських шкіл, 4 інтерв'ю – з учителями, одну пір-групу та 11 глибинних інтерв'ю зі студентами педагогічних спеціальностей з попереднім досвідом роботи з дітьми та 4 інтерв'ю – з гарантантами освітніх програм.

Загалом було проведено 4 пір-групові дискусії та 39 глибинних інтерв'ю.

КІЛЬКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТОЧНИХ УЧИТЕЛІВ

Метод дослідження: online-опитування

Збір даних проводили в період від 26 лютого до 1 квітня 2024 року серед поточних учителів, залучених до роботи в українських ЗЗСО.

Географія дослідження: вся Україна

Загалом зібрано 9065 анкет. Після чистки та зважування масиву даних обсяг вибіркової сукупності склав 2500 вчителів.

Похибка репрезентативності вибірки з довірчою ймовірністю 0.954 не перевищує:

- 2.0% – для показників, близьких до 50%;
- 1.7% – для показників, близьких до 25% або 75%;
- 1.2% – для показників, близьких до 10% або 90%;
- 0.9% – для показників, близьких до 5% або 95%;
- 0.4% – для показників, близьких до 1% або 99%.
- Похибку для середніх значень у звіті вказано з довірчою ймовірністю 0.954.

КІЛЬКІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Метод дослідження: online-опитування

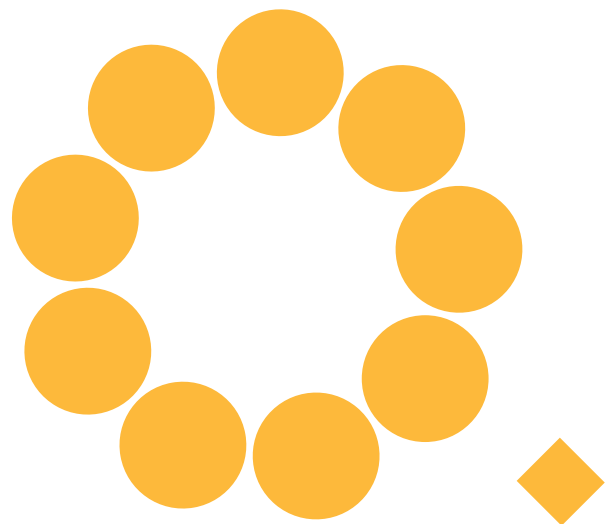
Збір даних проводили в період від 10 до 27 травня 2024 року серед поточних студентів педагогічних спеціальностей українських закладів передвищої та вищої освіти.

Географія дослідження: вся Україна

Загалом зібрано 451 анкету і після проведення статистичних процедур із чистки та зважування масиву даних обсяг вибіркової сукупності склав 400 студентів.

Похибка репрезентативності вибірки з довірчою ймовірністю 0.954 не перевищує:

- 4.9% – для показників, близьких до 50%;
- 4.2% – для показників, близьких до 25% або 75%;
- 2.9% – для показників, близьких до 10% або 90%;
- 2.1% – для показників, близьких до 5% або 95%;
- 1.0% – для показників, близьких до 1% або 99%.
- Похибку для середніх значень у звіті вказано з довірчою ймовірністю 0.954.

КЛЮЧОВІ ВИЗНАЧЕННЯ

Педагогічні працівники – працівники закладів загальної середньої освіти, до яких належать учителі, директори, заступники директорів, практичні психологи, соціальні педагоги, асистенти в інклюзивних класах, вихователі, які не викладають предметів у закладах, педагого-організатори, учителі, директори, заступники директорів, вихователі (які викладають предмети і не викладають їх), педагоги-організатори в закладах і класах для дітей з особливими освітніми потребами (зокрема дефектологи-спеціалісти), учителі в логопедичних пунктах.

Учителі (педагоги) – педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти, що безпосередньо залучені до освітнього процесу, до яких належать учителі початкової школи (1–4 класи) та вчителі базової і профільної школи (5–11(12) класи). У цьому звіті ми послуговуємося даними саме про вчителів.

Студенти педагогічних спеціальностей – здобувачі освіти будь-якої форми навчання, що навчаються на спеціальностях 013 / АЗ² Початкова освіта та 014 / А4 Середня освіта.

Освітня галузь – це структурний компонент змісту повної загальної середньої освіти, що об'єднує споріднені за змістом предмети та визначає обов'язкові результати навчання в певній предметній сфері відповідно до державних стандартів.

В аналітичному звіті ми оперуємо поняттям «вчитель освітньої галузі» для позначення педагогічних працівників, які викладають предмети, що належать до відповідної освітньої галузі згідно з державним стандартом. Аналогічно використовуємо термін «студент освітньої галузі» для позначення здобувачів педагогічної освіти, які навчаються за спеціальностями, що готують майбутніх вчителів предметів відповідної освітньої галузі. Для зручності порівняння та співставлення даних, у цьому звіті ми також відносимо до окремої «галузі» початкову освіту, хоча вона інтегрує всі дев'ять освітніх галузей, визначених Державним стандартом початкової освіти.

Спираючись на ці визначення, у цьому звіті ми групуємо вчителів та студентів за освітніми галузями таким чином:

Галузь	Предмети, що викладають у ЗЗСО	Педагогічні спеціальності
Початкова освіта	Початкова освіта	Початкова освіта
Мовно-літературна	Українська мова, українська література, зарубіжна література, іноземні мови ³	Середня освіта (Українська мова та література), Середня освіта (Кримськотатарська мова і література), Середня освіта (Мова та зарубіжна література (із зазначенням мови))
Природнича	Біологія, хімія, географія, фізика, астрономія, природознавство, Інтегрований курс «Пізнаємо природу» / Інтегрований курс «Довкілля»	Середня освіта (Фізика та астрономія), Середня освіта (Хімія), Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), Середня освіта (Географія), Середня освіта (Природничі науки)
Математична	Математика, алгебра, геометрія	Середня освіта (Математика)
Громадянська та історична	Історія, захист Вітчизни, громадянська освіта, правознавство	Середня освіта (Історія та громадянська освіта), Середня освіта (Захист України)
Інформатична	Інформатика	Середня освіта (Інформатика)
Технологічна	Технології	Середня освіта (Технології)
Соціальна та здоров'я-збережувальна	Здоров'я, безпека та добробут, етика, мораль, підприємництво і фінансова грамотність	Середня освіта (Здоров'я людини) ⁴
Мистецька галузь	Інтегрований курс «Мистецтво»	Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво), Середня освіта (Мистецтво. Образотворче мистецтво)
Фізична культура	Фізична культура	Середня освіта (Фізична культура)

²Відповідно до оновленої класифікації галузей знань та спеціальностей Кабінетом Міністрів України від 30.08.2024.

³У деяких випадках ми відокремлюємо вчителів іноземних мов в окрему групу, оскільки ця категорія має дещо відмінну динаміку від мовно-літературної галузі та інші потреби у вчителях.

⁴Позицію вилучено на підставі Наказу Міністерства освіти і науки № 1368 від 12.10.2017.

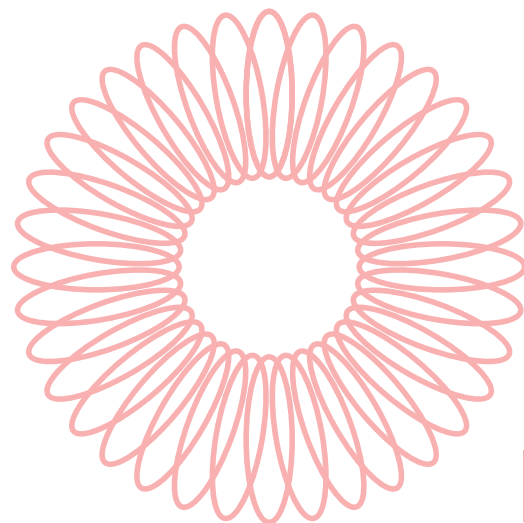
Початкова освіта – перший рівень повної загальної середньої освіти, що здобувають учні впродовж перших чотирьох років навчання (1-4 клас).

Базова середня освіта – другий рівень повної загальної середньої освіти, що здобувають учні впродовж п'яти років навчання (5-9 клас).

Профільна середня освіта – третій рівень повної загальної середньої освіти, що здобувають учні впродовж останніх трьох років навчання (10-12 клас).⁵

Акроніми

ЗВО	Заклад вищої освіти
ЗЗСО	Заклад загальної середньої освіти
МОН	Міністерство освіти та науки України
НУШ	Нова українська школа

⁵Відповідно до Закону «Про освіту» [\[17\]](#), у 2029 році заплановано імплементацію 12-річної системи освіти.

01

ПРО ПОТОЧНИХ УЧИТЕЛІВ

У цьому розділі представлено основні кількісні та якісні показники структури вчительського складу: їхній профіль та динаміка змін за останні роки, самооцінка відповідності рівня компетентностей професійному стандарту та уявлення про умови роботи вчителем. Читач також дізнається, наскільки поточні вчителі вмотивовані залишатися в професії надалі та що саме може вплинути на їхнє бажання обирати вчителювання в майбутньому.

ПРО ПОТОЧНИХ УЧИТЕЛІВ

СТРУКТУРА УЧИТЕЛЬСЬКОГО СКЛАДУ

ПОТОЧНА СИТУАЦІЯ

За даними Інституту освітньої аналітики [7], станом на початок 2023-2024 навчальних років в українських ЗЗСО працювало 392.7 тис. педагогічних працівників, з них 282.1 тис. залучені до навчання дітей (тобто ведуть уроки).

Найбільшу частку в структурі вчителів складають педагоги мовно-літературної галузі: їх близько 30%. Примітно, що вчителів технічних галузей у структурі суттєво менше. Зокрема, на одного вчителя природничої галузі припадає двоє вчителів мовно-літературної, а на одного вчителя математичної – троє.

Кількість учителів в Україні станом на початок 2023-2024 навчальних років, тис. осіб⁶

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

392.7 тис.

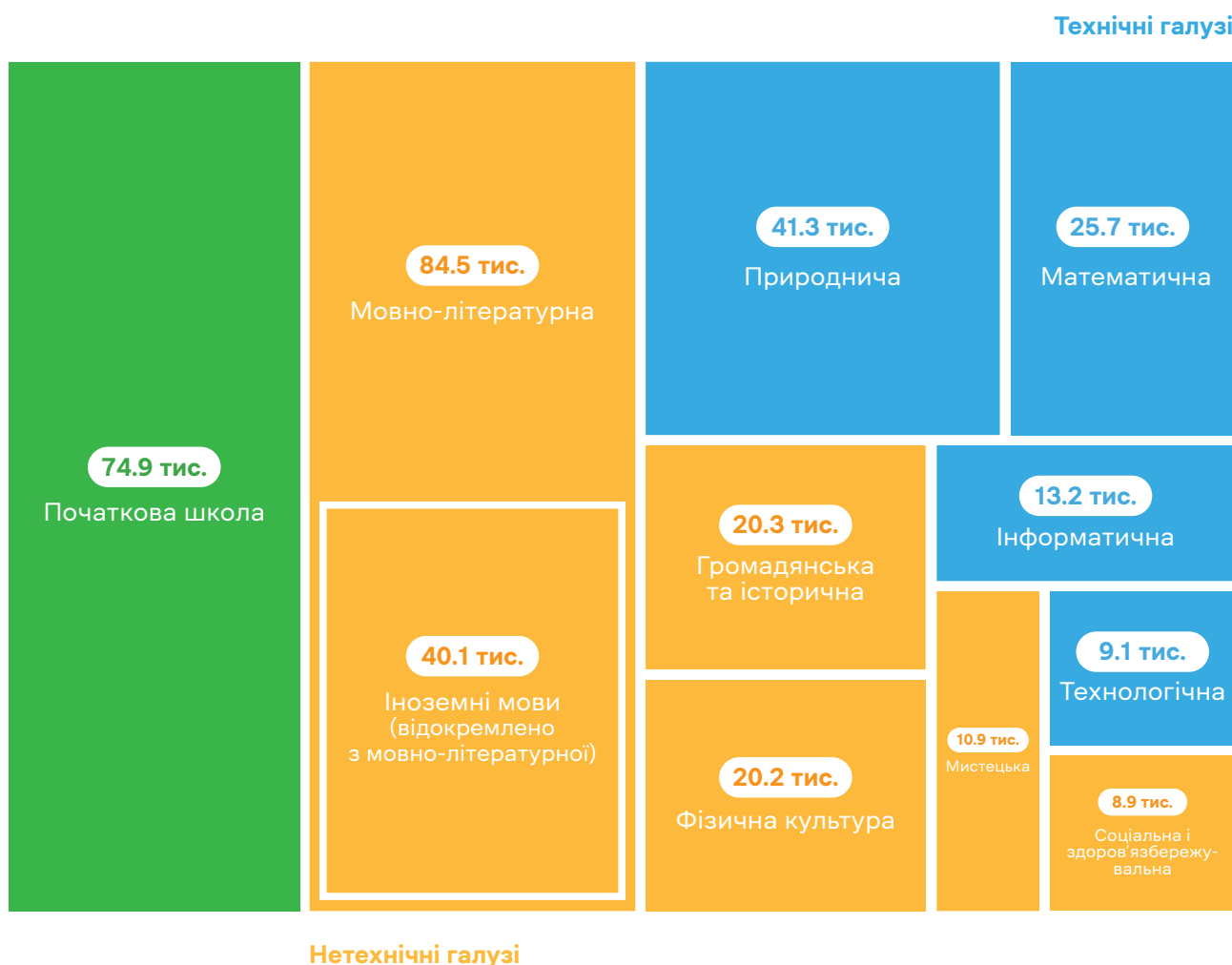
Педагогічних працівників

334.3 тис.

Ставок учителів

282.1 тис.

Учителів, залучених до навчання

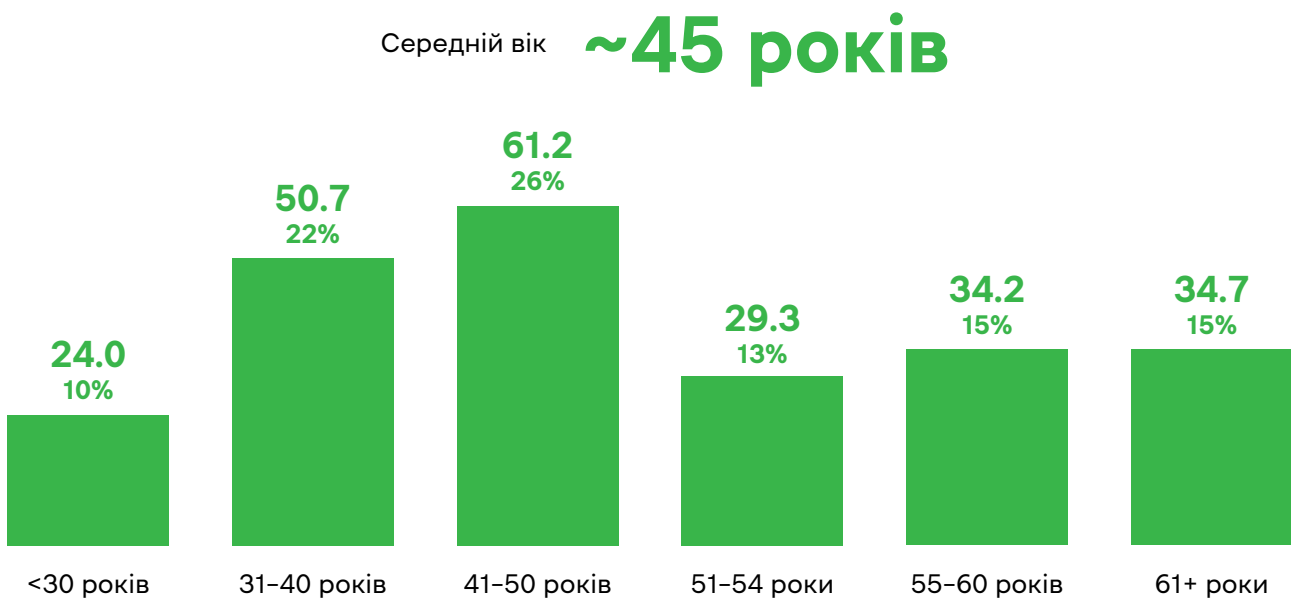
⁶Сума часток освітніх галузей більша за 100% через учителів, які викладають декілька дисциплін одночасно. Частка учителів, які ведуть три або більше предметів, складає приблизно ~9%.

За результатами опитування вчителів середній вік педагогів становить ~45 років. Таким чином, у ЗЗСО здебільшого викладають учителі середнього та старшого віку. У структурі вчителів-предметників також фіксуємо певне переважання старших педагогів над молодшими: лише 10% (24.0 тис.) молодші від 30 років. Учителів віком 55+ років – 30% (68.9 тис.). Порівнюючи, вікова структура вчителів у країнах Європейського союзу різномірна: за

даними Євростату [\[1\]](#), найбільш помітне старіння вчительського складу в Греції, Італії та країнах Балтії. До прикладу, серед учителів профільної середньої освіти (upper secondary) у Литві 42% – старші за 55 років, у Латвії – 41%, в Італії – 40%, у Греції – 38%. У Нідерландах та Словенії, подібно до України, частка вчителів 55+ складає 30%; натомість найменше зафіксовано на Мальті (11.4%), в Ірландії та Люксембургу (по 15%).

Кількість учителів за віком станом на початок 2023-2024 навчальних років, тис. осіб⁷

Джерело: Інститут освітньої аналітики [\[7\]](#), опитування вчителів (середній вік)

У закладах освіти суттєво переважають учителі-жінки: їх станом на початок 2023-2024 навчальних років 86% (242.8 тис.). Примітно, що в країнах Європейського союзу ситуація ідентична для вчителів початкової школи: за

даними Європейської комісії [\[4\]](#), частка жінок у їхній структурі складала 86%; натомість серед базової середньої освіти (lower secondary) та профільної середньої освіти (upper secondary) на чверть менше – 68% та 62% відповідно.

Кількість учителів за статтю, станом на початок 2023-2024 навчального року, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [\[7\]](#)

⁷Тут і надалі дані з погляду віку доступні лише для вчителів-предметників.

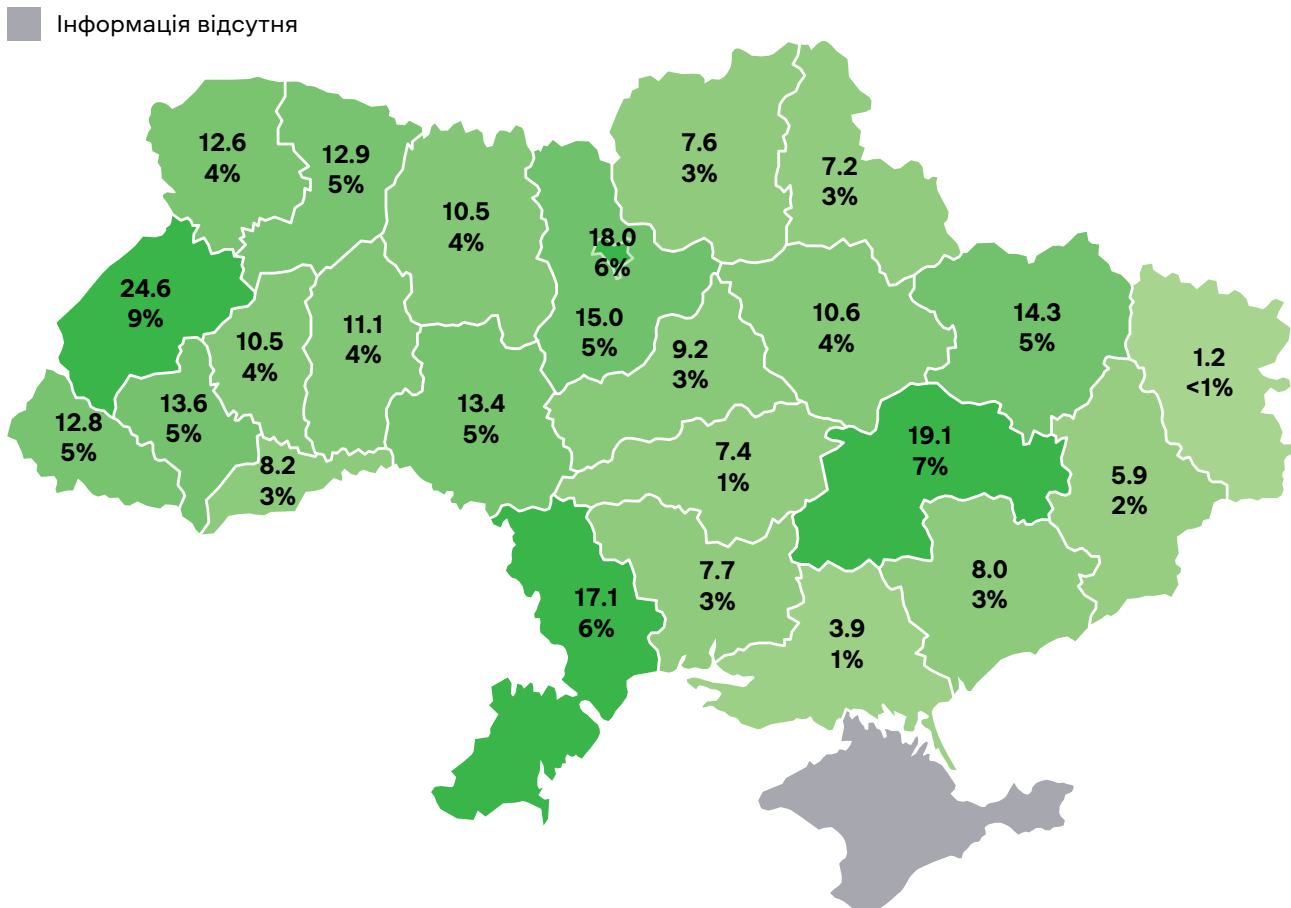
Найбільша кількість учителів працює у Львівській області: так, 10% вчителів – у ЗЗСО Львівщини. Примітно, що цей регіон перевершив за кількістю педагогів навіть столицю. Порівнюючи, у Києві працює 18.0 тис. вчителів, у Львівській області – 24.6 тис. За винятком Дніпропетровської, найменшу кількість учи-

телів зафіксовано в прифронтових областях – Луганській, Херсонській, Донецькій, Сумській, Чернігівській та Миколаївській.

Кількість учителів у містах у півтора раза перевищує кількість учителів у селах – 167.6 тис. проти 114.5 тис.

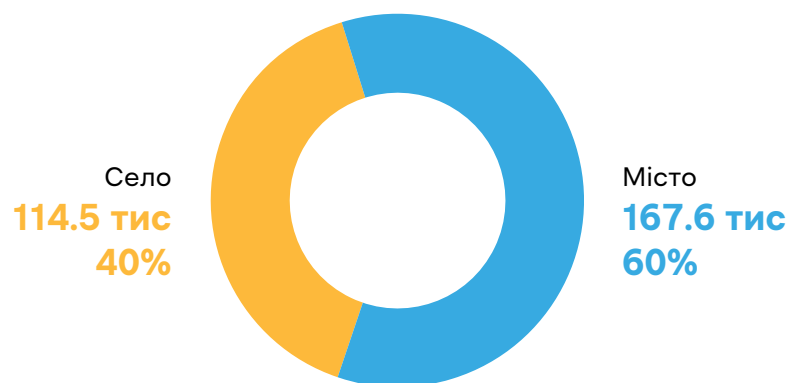
Кількість учителів за областями, станом на початок 2023-2024 навчальних років, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

Кількість учителів за типом населеного пункту, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

Абсолютна більшість учителів України є магістрами (92%). 4% освітян – бакалаври, така ж кількість – молодші спеціалісти. Лише близько 0.6 тис. учителів в Україні закінчили тільки загальну середню освіту (<1%). Примітно, що серед учителів початкових класів дещо менше магістрів, аніж серед учителів-пред-

метників, натомість близько 10% – молодші спеціалісти.

За типом населеного пункту вчителі в містах дещо частіше мають закінчену базову чи повну вищу освіту. У селах близько 7% вчителів є молодшими спеціалістами, у містах їх 3%.

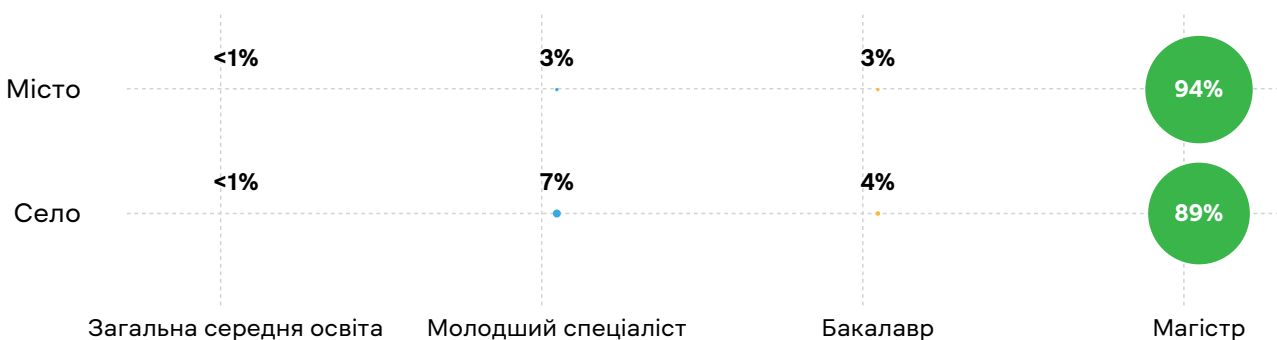
Частка вчителів за рівнем вищої освіти⁸ станом на початок 2023-2024 навчального року, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

Частка учителів за рівнем кваліфікації та типом населеного пункту, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

⁸Зазначений рівень освіти не обов'язково стосується педагогічної освіти

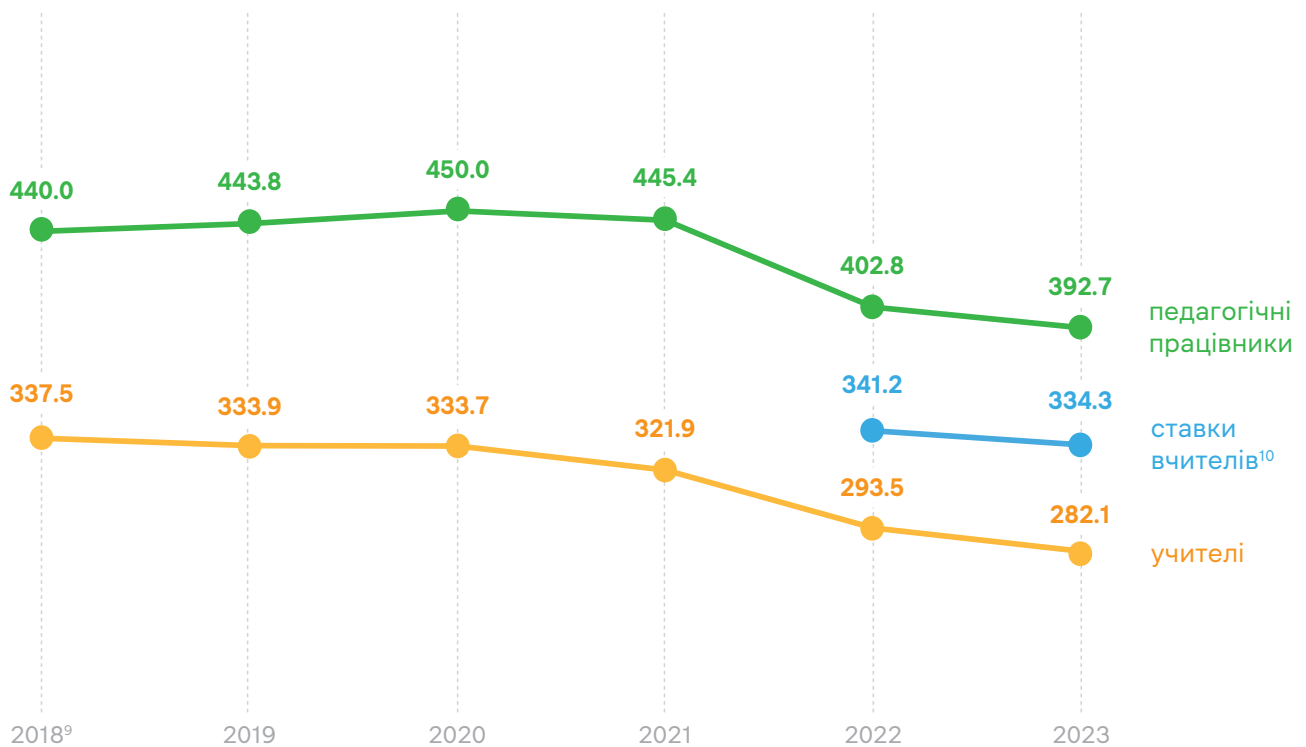
ДИНАМІКА ЗМІН

Кількість учителів в Україні з року в рік зменшується. Зокрема, значне скорочення вчителів припало на початок повномасштабного вторгнення: у 2022 році кількість педагогів знизилася на 9%. Втрат зазнали всі освітні галузі разом із тими, що мали позитивний приріст до повномасштабного вторгнення (зокрема, інформаційна, соціальна та здоров'язбережувальна).

Найсуттєвіше скоротилася кількість педагогів технологічної галузі (-16% за два роки великої війни). Суттєвих втрат зазнала й найбільш обсяжна когорта вчителів мовно-літературної галузі: вона втратила 14% педагогів. Утім, розрив між гуманітарними та технічними освітніми галузями залишався незмінним: кількість учителів мовно-літературної галузі стабільно суттєво переважає кількість учителів математичної, природничої та інших галузей.

Динаміка кількості вчителів, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [\[7\]](#)

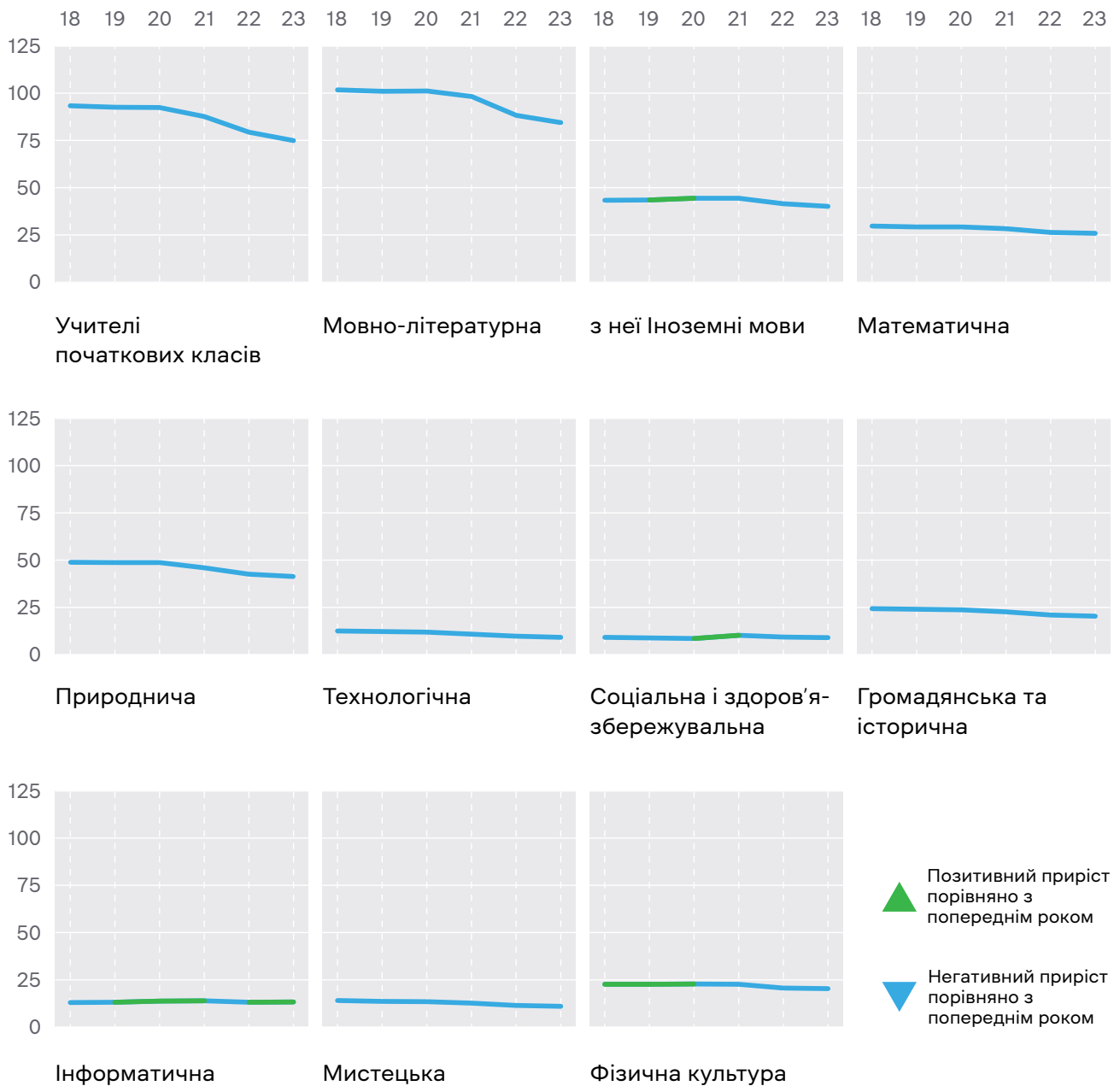

⁹Тут і надалі вказаний рік початку навчального року (станом на 5 вересня).

¹⁰Дані доступні щодо ставок у розрізі вчителів у вільному доступі наявні лише за останні два роки.

Динаміка кількості вчителів за освітньою галуззю, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

Учительський склад в Україні продовжує ставати старшим. Найбільш стрімкого скорочення зазнали наймолодші вчителі: за останні два роки кількість учителів віком до 30 років зменшилася на 22%. Натомість кількість учителів старшого віку (51+ років) від початку великої війни зменшилася не так суттєво, а подекуди за 2023-2024 навчальні роки мала позитивний приріст.

На цій проблемі наголошують і опитані директори шкіл. За їхніми словами, значну частину дефіцитних вакансій часто заповнюють учителі пенсійного віку. Вони допомагають

долати гостру проблему з браком кадрів у ЗЗСО. Опитані директори усвідомлюють, що наразі ці вчителі заповнюють вакансії, але в перспективі існує вірогідність, що вони покинуть посади.

«У нас у нас зі 100 вчителів 20 – це вчителі вже пенсійного віку, вже їм за 60. (...) Через певний час, якщо я всіх пенсіонерів раптом відпущу, може статися колапс. Цього проміжку дуже мало, 30–45, його не вистачає, нема рівноцінного балансу вікового», – директор загальноосвітньої школи.

Динаміка вікової структури вчителів

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

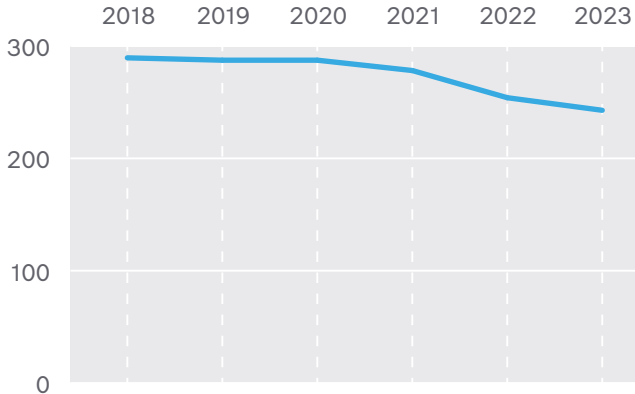
2018	2019	2020	2021	2022	2023	
14%	15%	16%	14%	15%		61+ років
13%	13%	14%	14%	15%		55-60 років
10%	10%	11%	11%	12%		51-54 роки
28%	27%	27%	27%	26%		41-50 років
21%	21%	21%	22%	22%		31-40 років
14%	13%	12%	11%	10%		<30 років

Натомість статеву структуру вчителів не зазнала суттєвих змін: останні шість років серед педагогів фіксуємо суттєве переважання жінок:

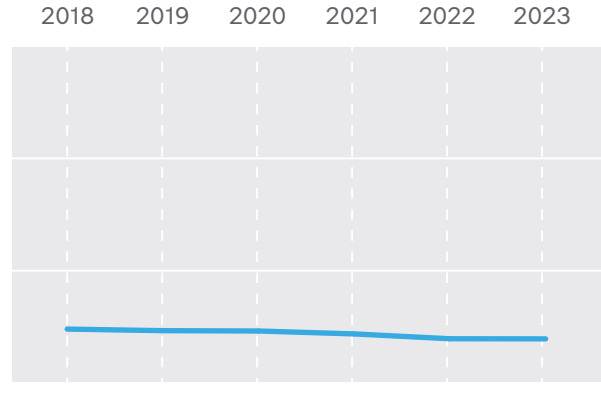
порівняймо, у 2018-2019 навчальних роках їхня кількість складала 289.5 тис., проти 48.0 тис. чоловіків, у 2023-2024 – 242.8 тис. проти 39.3 тис.

Динаміка кількості вчителів в Україні за статтю, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

Жінки

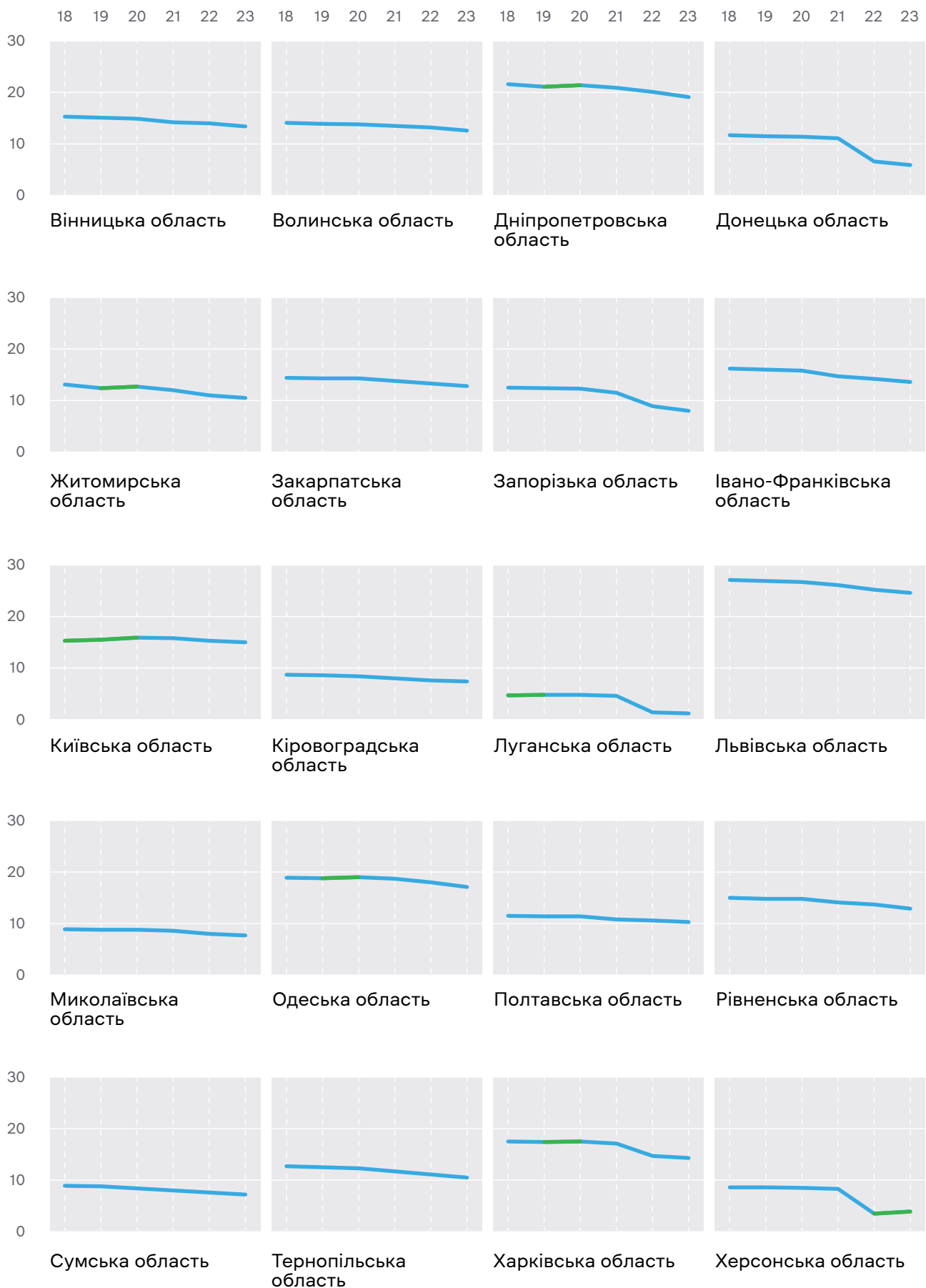
Чоловіки

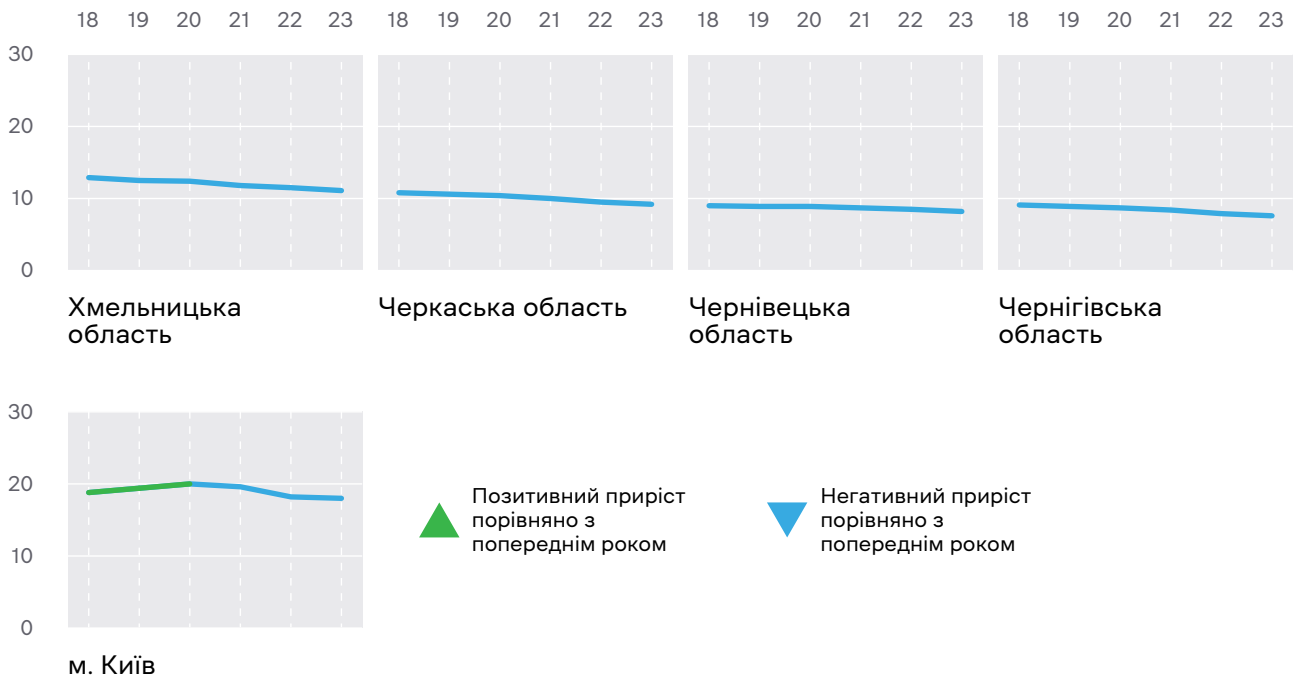
За географією найбільшого скорочення з початком повномасштабного вторгнення зазнали області, наближені до лінії фронту. Зокрема, у 2022 році в Луганській області вчительський склад скоротився на 70%, у Херсонській – на 57%, Донецькій – на 41%. Примітно, що Херсонщина – єдина область,

що мала позитивний приріст за попередній рік. Ймовірно, така тенденція пов'язана з деокупацією Херсона та поверненням частини вчителів додому. У решті областей фіксуємо подальше скорочення кількості вчителів. До прикладу, на Донеччині та Запоріжжі – -10%, на Рівненщині – -6%.

Динаміка кількості вчителів в Україні за областю, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

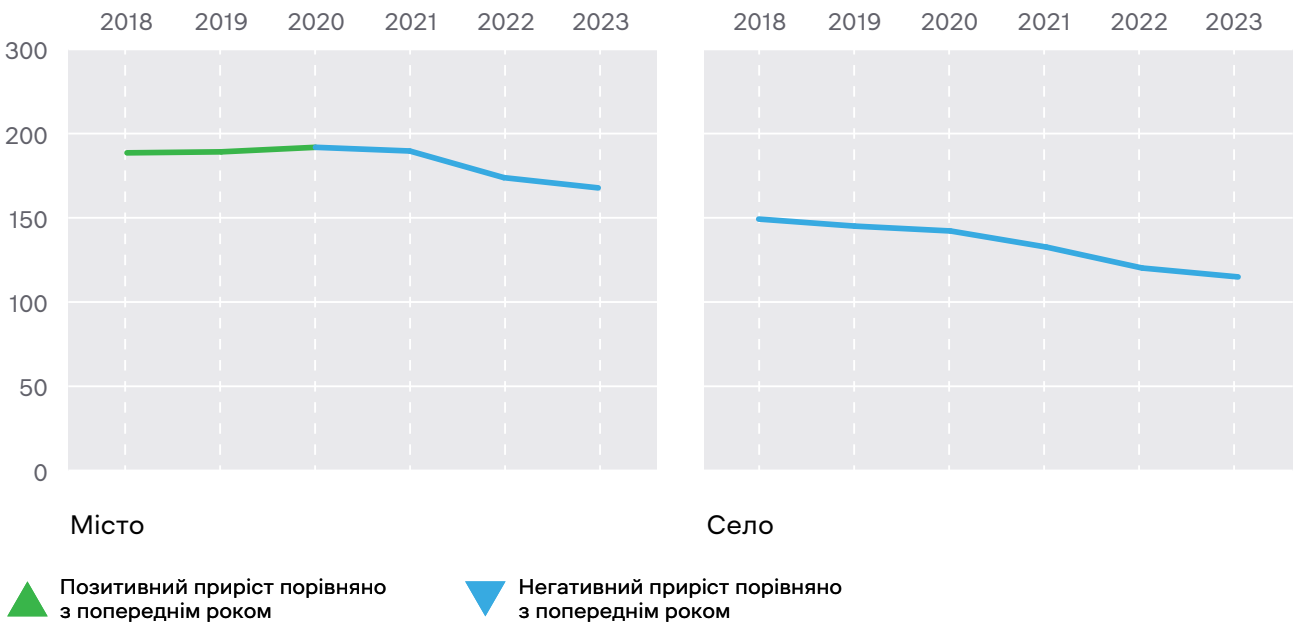

До початку повномасштабного вторгнення вчительський склад здебільшого скоротився в українських селах. У 2020 році фіксуємо скорочення на 2% (-2.9 тис.), у 2021 – на 7% (-9.6 тис.).

Утім, за останні роки кількість вчителів стрімко зменшилася як у міській, так і в сільській місцевостях: у міських школах педагогів поменшало на 22.0 тис., у сільських – на 17.8 тис.

Динаміка кількості вчителів за типом населеного пункту в Україні, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7]

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПОРТРЕТ УЧИТЕЛІВ

Для оцінки рівня компетентності сучасних учителів України ми спиралися на професійний стандарт учителя, який затверджено 2020 року [20].

Професійний стандарт – це затверджені в установленому порядку вимоги до компетентностей працівників, що слугують основою для формування професійних кваліфікацій. (ст. 39 Закону України «Про освіту» [17]) Професійний стандарт учителя є одним із документів, що регламентує діяльність педагогічного працівника. Його розробило МОН спільно з Укра-

їнським інститутом розвитку освіти за участі вчителів і директорів шкіл, фахівців, які здійснюють підготовку вчителів, підвищення їхньої кваліфікації та проводять сертифікацію вчителів.

Одним із структурних елементів професійного стандарту вчителя є опис трудових функцій (усього їх 5), професійних компетентностей, предметів та засобів праці, вимог до знань, умінь і навичок працівника. **Всього виділяють 15 професійних компетентностей:**

• мовно-комунікативна;	• проєктувальна;
• предметно-методична;	• прогностична;
• інформаційно-цифрова;	• організаційна;
• психологічна;	• оцінювально-аналітична;
• емоційно-етична;	• інноваційна;
• педагогічне партнерство;	• рефлексивна;
• інклюзивна;	• здатність до навчання впродовж життя;
• здоров'язбережувальна;	• та 5 загальних [громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька].

Утім, перед оцінкою компетентностей учителів на рівні професійного стандарту ми спробували дізнатись ставлення до професійного

стандарту та його імплементації на практиці залучених до шкільної освіти – експертів, директорів та безпосередньо освітян.

ПРО МЕТОДИКУ САМООЦІНКИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧИТЕЛЯ

* дисклеймер

Отримані показники щодо компетентності вчителів є самооцінкою вчителів і не обов'язково відображають реальну компетентнісну картину педагогів.

Деякі компетентності було вилучено з оцінки через труднощі їхньої трансформації в метрики.

Самооцінка компетентності вчителя – інструмент, що розробила команда проєкту відповідно до професійного стандарту вчителя для самооцінки вчителем рівня своїх компетентностей. Перед напрацюванням інструменту команда проєкту реалізувала етап пір-групових дискусій з освітніми експертами для визначення найбільш актуальних знань та навичок. За результатами аналізу професійного стандарту та рекоменда-

цій експертів було розроблено інструмент, до складу якого увійшло 30 індикаторів.

Інструмент складається з двох блоків:

- Самооцінка потреби в удосконаленні знань [знання]
- Самооцінка частоти певних практик [практика]

Для кожного знання компетентностей ми розробили по одному твердженню, що найкраще характеризує суть певного вміння.

Структуру інструменту можна переглянути у розділі [ДОДАТКИ](#).

Фіксуємо значний запит серед учителів на нові знання в кожній із компетентностей. Найбільше потреби опитані бачать в удосконаленні знань англійської мови (73%), більш ніж половина (58%) хочуть удосконалити або здо-

бути навички першої домедичної допомоги. Спостерігаємо й потребу в глибшому вивченні можливостей цифрових інструментів, як базових, так і для генерування матеріалів: 47% та 57% опитаних відповідно висловили такий запит.

Порівняно найменшу потребу в додаткових знаннях висловили щодо предмета, який викладають. Утім, частка респондентів, що потребують цих знань, переважає за частку тих, хто вважає, що їхнього рівня достатньо: 42% проти 34% відповідно.

Оцінка потреби в знаннях

Джерело: Опитування вчителів

¹¹Тут і надалі у розділі про компетентнісний портрет ми подаємо розмір вибіркової сукупності, оскільки запитання цього блоку були не обов'язковими до заповнення, відтак певна частка опитаних пропустила деякі із запитань.

Нижче представлено детальніші результати самооцінки вчителів кожної компетентності, підкріплені рефлексіями учасників експертного модуля дослідження:

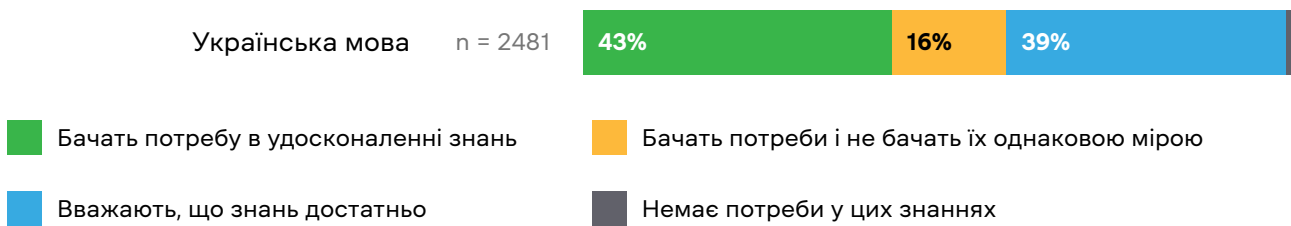
МОВНО-КОМУНІКАТИВНА

Опитані вчителі вказують на потребу опанування української: 43% учасників дослідження зазначило, що потребують удосконалення знань державної мови. Та попри це, лише один із десяти вчителів задекларував,

що хоча б інколи використовує російську мову, якщо так легше пояснити матеріал. Примітно, що російською на уроках дещо частіше послуговуються вчителі південної частини України.

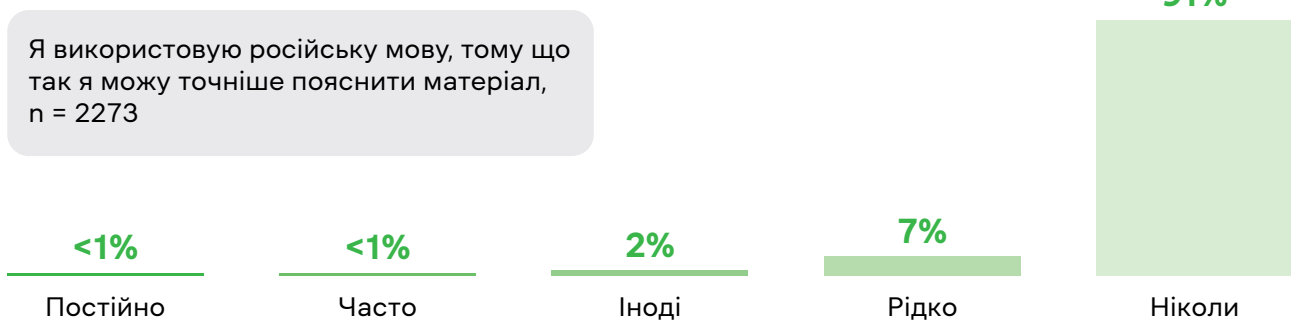
Оцінка потреби в знаннях

Джерело: Опитування вчителів

Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

Частота використання державної мови на уроках за макрорегіонами

Джерело: Опитування вчителів

За шкалою від 1 до 5, де 1 – рідко, 5 – часто

¹²Тут і надалі в таблицях із середнім арифметичним показано стандартне відхилення показника.

Експерти зазначають, що наразі питання мови спілкування вчителів має найвищий пріоритет, тож безліч шкіл сприяють повному переходу вчителів на українську. Утім, у регіонах, де російська тривалий час була основною мовою спілкування, **у деяких учителів ще відсутня навичка вільного володіння державною.**

«Що стосується державної мови, тут все на 100% правильно, і так має бути. Ми з Одеси, і це нормально, що більшість колег у побуті ще спілкуються російською мовою. І іноді я чую на перерві або десь на вулиці російську мову і я завжди їм наголошую, що ви на своєму робочому місці під час освітнього процесу (а це і перерви, і весь час, який ви знаходитеся у ЗЗСО) повинні спілкуватися винятково державною мовою – українською. Звичайно, всі погоджуються, але іноді бувають такі моменти, що я все одно чую російську», – **заступник директора ліцею**

Окрім української мови, **бракує вчителів зі знанням культури та мови різних корінних народів**

і національних меншин. Експерти згадують, що можливості для набуття таких знань дуже обмежені.

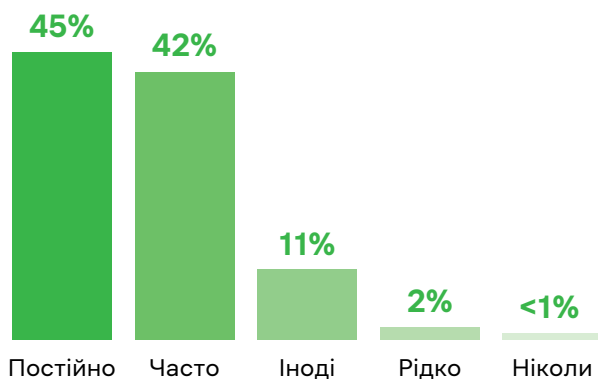
«Бракує вчителів, які готують врахувати культуру та мову учнів національних меншин. Зараз це вчителі, яким пощастило володіти обома мовами, і вони якось самі інтуїтивно прийшли до того, як інтегрувати учнів із національних меншин в освітній процес. У стандарті прописано, що це має бути, але я не знаю ні таких курсів, ні таких педагогічних програм в університетах, хіба що на рівні закладу освіти окремої ініціативи», – **експерт без досвіду роботи в ЗЗСО.**

Що ж до вміння комунікувати та формувати мовно-комунікативні навички в дітей, значна частина вчителів оцінила свої вміння високо. 87% педагогів постійно або часто шукають різні способи для донесення інформації і лише один із десяти вчителів вимагає від школярів дослівного переказу матеріалу.

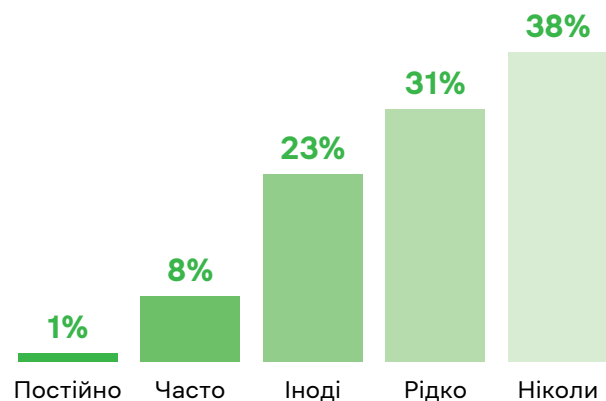
Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

Коли не вдається донести думки з першого разу, я шукаю інші способи, як її пояснити, n = 2239

Я вимагаю від учнів дослівного переказу матеріалу, n = 2233

ПРЕДМЕТНО-МЕТОДИЧНА

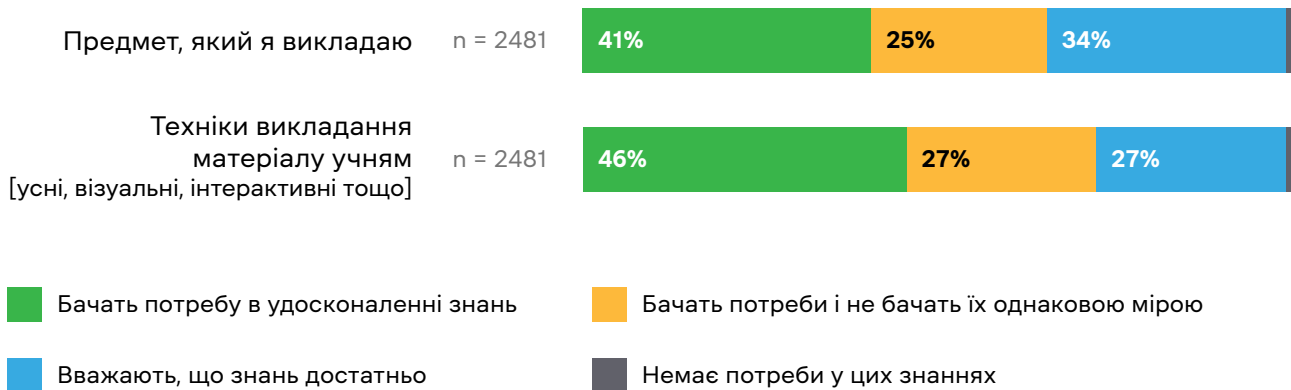
Майже кожен другий опитаний учитель бачить потребу в удосконаленні знань щодо технік викладання матеріалу, дещо рідше (41%) – щодо предмета, який викладає.

Попри декларовані прогалини в знаннях предмета, педагоги вказують, що вони вмі-

ють навчати дітей: 83% опитаних зазначили, що їхні учні часто або постійно вдало відтворюють отримані знання під час самостійних завдань. Щобільше, за спостереженнями вчителів, лише 13% учнів залишилися байдужими до їхнього предмета: це може вказувати як на проактивність самих школярів, так і на здатність учителів зацікавити у вивченні сфери знань.

Оцінка потреби в знаннях

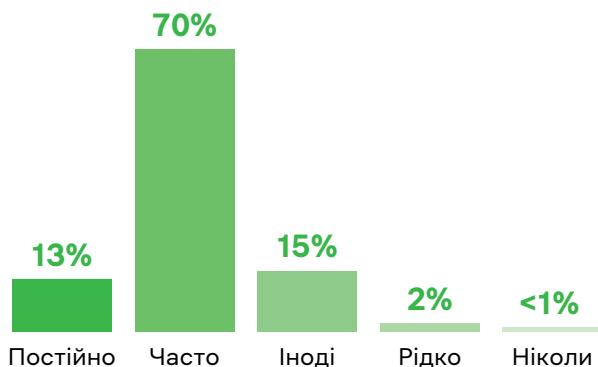
Джерело: Опитування вчителів

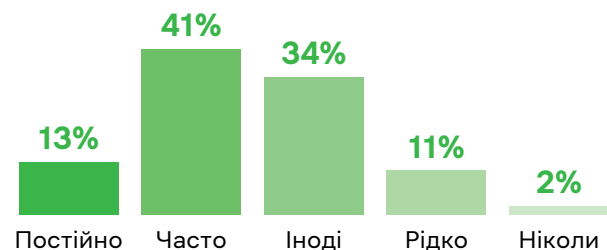
Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

Мої учні вдало відтворюють знання, які я їм надаю, при виконанні завдань, n = 2244

Учні зацікавлені в додатковому вивченні мого предмета: беруть участь у позакласних активностях, читають додаткові матеріали, які я пропоную, n = 2256

Опитані експерти підтверджують результати опитування: дехто зазначав, що окремим учителям **бракує методичних та предметних знань** для якісного проведення уроку. Пояснюють це тим, що заклади педагогічної освіти не дають студентам належної теоретичної бази та / або достатньо практики.

«Якщо говорити про методичну підготовку, то вона дуже слабенька на виході з університетів. Я також не виключаю предметні прогалини. Директори відзначають, що приходять люди з університету, і вони хотіли б бути вчителем і люблять дітей. Але, наприклад, на вчителя хімії на деякі факультети прохідний бал 110 з 200, і це означає, що в людини прогалини знань із хімії, а педагогічні університети не адаптують своїх програм і до цього дуже часто», – експерт без досвіду роботи в ЗЗСО.

Як наслідок, **класичні підходи до викладання, на думку експертів, можуть бути застарілі** й потребують більш інноваційних методів. Перш за все, педагогам необхідно допомогти знайти нові способи взаємодіяти з аудиторією та організовувати освітній процес.

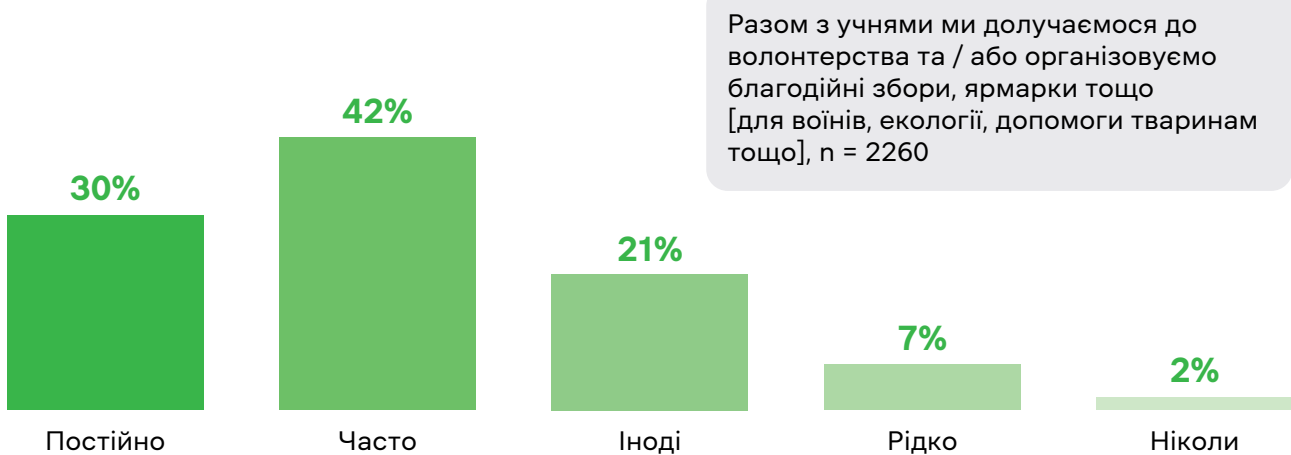
«Коли ми говоримо про вчителів-предметників, то ми говоримо про розумне пристосування. Ми відходимо від моделі, що діти за партами і це продовжується всі 45 хвилин. Тобто потрібно використовувати і зелені уроки, і комбінації, групову роботу, переміщенням в класі, і ротаційні станції. Тобто це те, що має пропагувати, що вчитель є дизайнером уроку, і яким буде дизайн цього уроку – залежить від нього. Класика, як ми говоримо, дошка, крейда і діти за партами – це вже для сучасних дітей не є ефективним», – директор ліцею.

Інший аспект компетентності – здатність сформувати цінності в учнів. Серед опитаних педагогів 30% відповіли, що постійно долучаються

з дітьми до волонтерства та інших ціннісних практик, 42% – що практикують такі активності часто.

Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

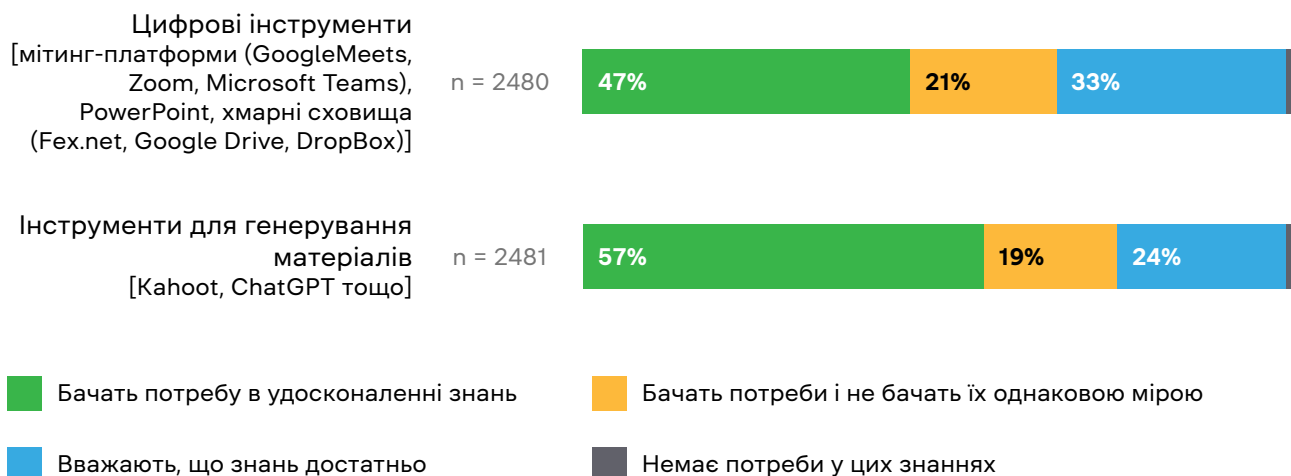
ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВА

Опитані вчителі вказують на потребу в удосконаленні навичок використання цифрових інструментів. Примітно, що потребу декларують не лише в складніших програмах, але й щодо використання базових цифрових інструментів, як-от:

GoogleMeets, Zoom, PowerPoint тощо. Близько половини опитаних задекларували потребу в таких навичках. Фіксуємо також відмінності в потребах удосконалення знань серед різних вікових груп: що старший учитель, то більші потреби в удосконаленні знань щодо використання цифрових інструментів він убачає.

Оцінка потреби в знаннях

Джерело: Опитування вчителів

Подібно, за словами експертів, у вчителів часто відсутні інформаційно-цифрові навички, яких потребують сучасні освітні умови. Особливу **нестачу знань фіксують у вчителів старшого віку**, що не пристосовані до сучасних технологій та часто мають труднощі з проведенням уроків у дистанційному режимі. Деякі педагоги ж, що мають такі знання, за словами учасників експертного модуля, **не сприймають технології як інструменту для ефективного викладання знань**.

«Часто інформаційні технології для вчителя не сприймаються як спосіб зробити урок ще цікавішим чи можливість викладати ще ефективніше. Це просто заміник через

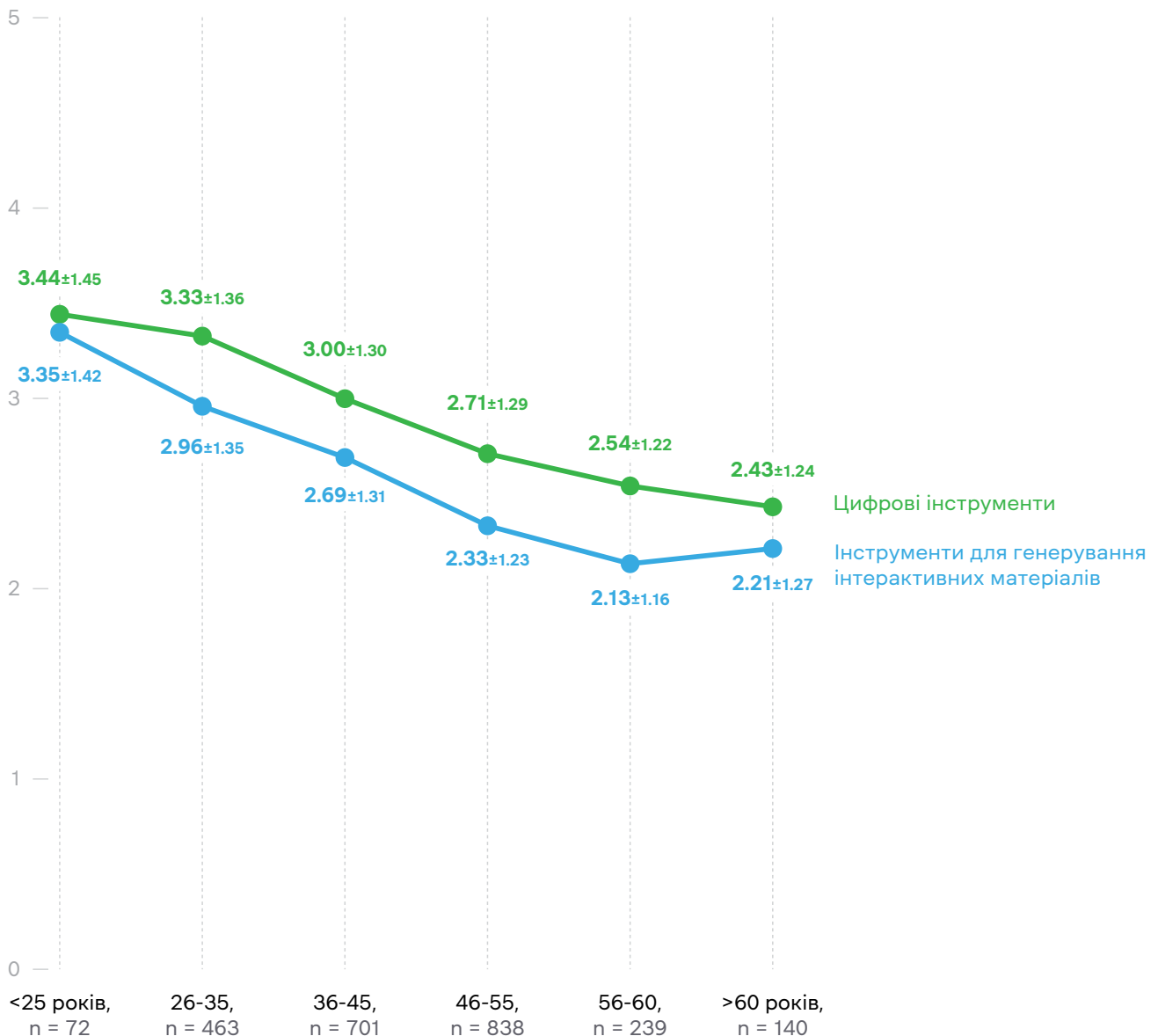
неможливість провести урок наживо. Але урок у цифровому середовищі має бути іншим і там все одно має бути інтерактив, групова взаємодія, і отут уже в учителів є проблеми», – експерт без досвіду роботи в ЗЗСО.

Критичне мислення – інший аспект компетентності. Більшість опитаних учителів (89%) стверджує, що часто або постійно перевіряють знайдену інформацію в кількох джерелах, 73% опитаних педагогів декларують, що вони часто або постійно вчать критичного мислення своїх учнів і спонукають перевіряти джерело отриманої інформації.

Самооцінка компетентності за віком

Джерело: Опитування вчителів

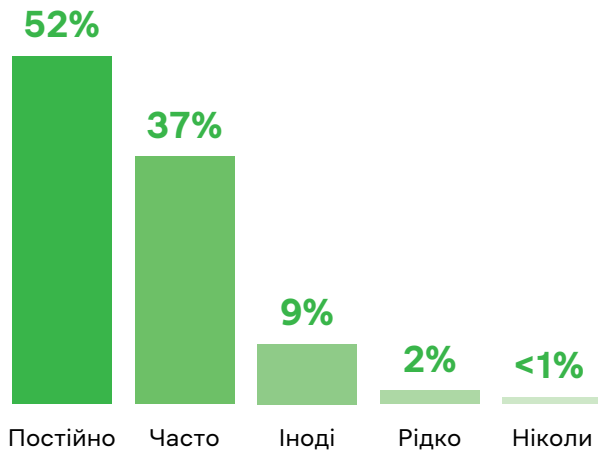
За шкалою від 1 до 5, де 1 – бачать потребу в удосконаленні знань, 5 – вважають, що знань достатньо

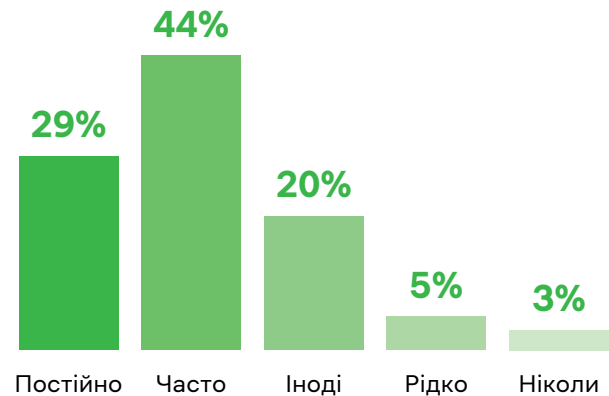
Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

Я перевіряю точність інформації, яку поширюю на уроках, у кількох джерелах, n = 2258

Я спонукаю учнів сумніватися в інформації та перевіряти її джерела, n = 2246

На думку учасників експертного модуля, **здатність до критичного мислення та цифрова грамотність є одними з найбільш потрібних у сучасних реаліях**, коли кількість джерел інформації зростає й потребує постійної перевірки, особливо в умовах появи штучного інтелекту.

«...штучний інтелект відкрив просто шалені можливості, але разом із тим створив і низку питань, зокрема й до освітнього процесу та про межі використання цього штучного інтелекту, потенціал. Я не хочу говорити тільки в негативі тут, жодним чином про це не йдеться. Я переконаний, що будь-який інструмент, який з'являється, може і має право принаймні бути апробованим для використання в освітньому процесі. Але питання доброчесності, питання етичності в контексті цифрових інструментів, як на мене, має

звучати (...) Його можна використати для того, щоб написати твір з української мови, умовно, як готове рішення для домашнього завдання. А можна використати для генерації вражень для презентації, і тоді це буде з освітньою метою чи не з доброчесною метою», – **експерт із досвідом роботи в ЗЗСО.**

ПСИХОЛОГІЧНА

Фіксуємо запит учителів на глибше вивчення компетентності. Половина опитаних стверджує, що потребує удосконалення знань щодо психічного здоров'я, як-от: діагностика та вміння реагувати на різні психоемоційні стани дітей. Примітно, що старші педагоги частіше за молодших вважають себе компетентними в цій царині знань.

Оцінка потреби в знаннях

Джерело: Опитування вчителів

Психічне здоров'я [діагностика та реагування на різні психоемоційні стани], n = 2481

Бачать потребу в удосконаленні знань

Бачать потреби і не бачать їх однаковою мірою

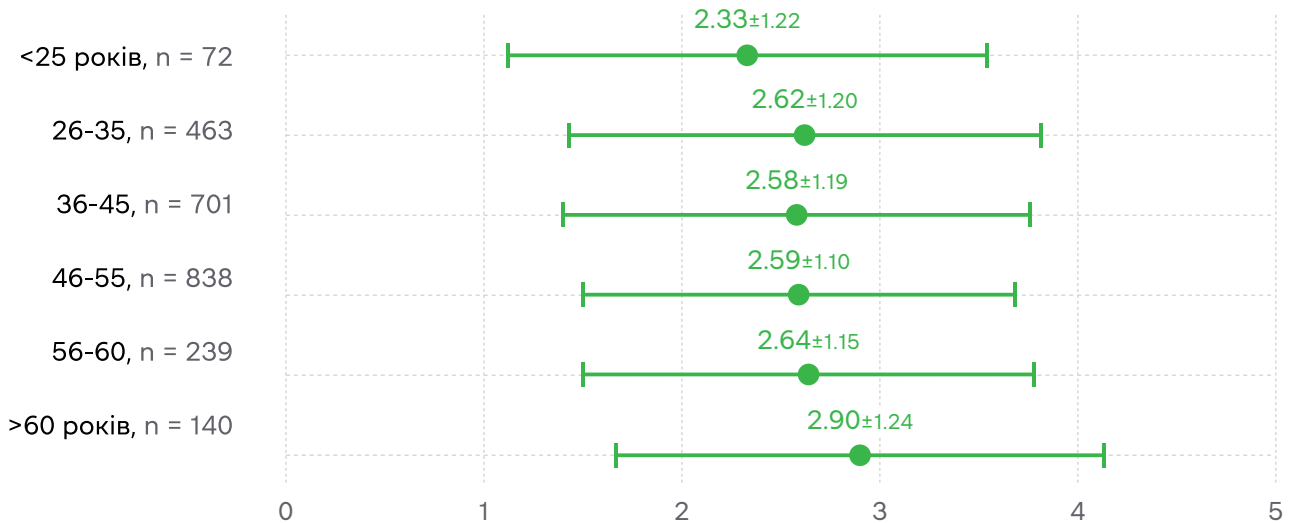
Вважають, що знань достатньо

Немає потреби у цих знаннях

Самооцінка компетентності за віком

Джерело: Опитування вчителів

За шкалою від 1 до 5, де 1 – бачать потребу в удосконаленні знань, 5 – вважають, що знань достатньо

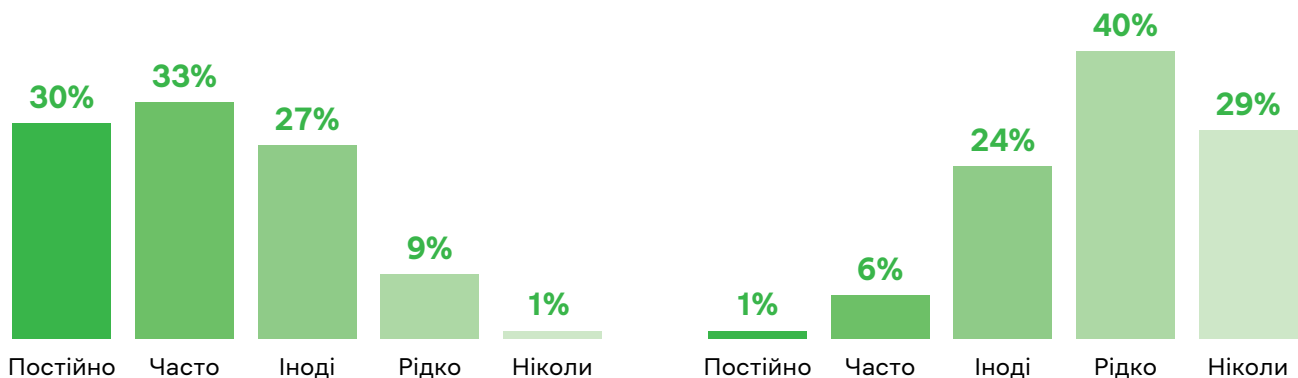

Частота практик

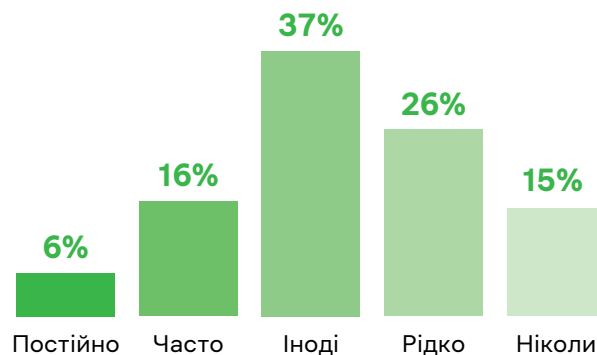
Джерело: Опитування вчителів

Я намагаюся підтримувати власне психічне здоров'я, n = 2248

Мені доводиться підвищувати голос та застосовувати жорсткі методи, щоб відреагувати на неналежну поведінку учнів під час уроків, n = 2242

До мене звертаються по допомогу діти, які зазнають булінгу, n = 2233

63% вчителів стверджують, що вони часто або постійно практикують підтримку власного психічного здоров'я. Однак наявність запиту на додаткові знання в царині психології може вказувати на те, що вчителі часом роблять це інтуїтивно.

У контексті взаємодії з дітьми, 29% вчителів декларують, що підвищувати голос та застосовувати жорсткі методи взаємодії з учнями не можна, тому ніколи не вдаються до такої поведінки на уроках. Натомість чверть опитаних може іноді допускати підвищення голосу на учнів. 1% практикує таке ставлення постійно.

Що ж до стимулювання екологічної взаємодії між учнями, 22% опитаних педагогів часто чи постійно отримує звернення по допомогу від дітей, які зазнають булінгу. Попри негативний аспект (наявність булінгу), це може також свідчити про наявність довіри дітей до вчителів, а відтак – доступ до можливості боротися з цькуванням. 15% вчителів натомість задекларували, що ніколи не отримували подібних звернень.

На думку експертів, володіння психологічною компетентністю стає новим трендом і запит на знання зростає. Зокрема, багато експертів наголошували на тому, що **розуміння концепту психологічного здоров'я та здатність виявити й відреагувати на психологічні проблеми учнів – одні з найважливіших навичок**, особливо в умо-

вах повномасштабного вторгнення, постійних обстрілів та внутрішнього переміщення учнів.

«Тут серед них психологічна, емоційно-етична, тому що, очевидно, що вчитель має тепер володіти вмінням розпізнавати симптоми стресу, травми і емоційних розладів, і знати, як правильно реагувати, щоб не поглибити травми. І це очевидна даність, що без цього неможливо», – експерт із досвідом роботи в ЗЗСО

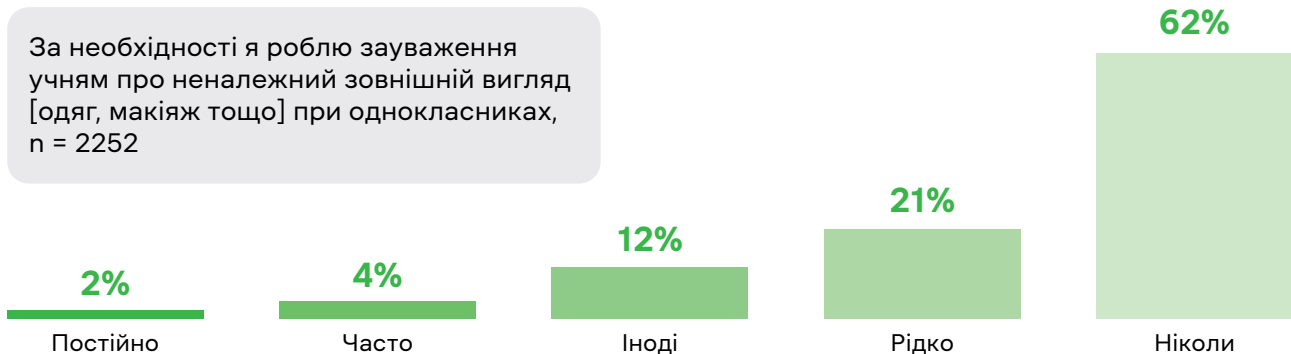
Утім, опитані вважають, що **практика роботи над психологічним здоров'ям і досі має шлейф стигми**: для деякого розмови про психологічне здоров'я є чимось присоромливим, а відтак, наразі не всі вчителі готові відкрито говорити про нього та, зокрема, звертатися до психолога по допомогу.

ЕМОЦІЙНО-ЕТИЧНА

У межах аспекту поваги до самоцінності учнів ми обрали реакції вчителів на зовнішній вигляд дітей. Більша частина опитаних вчителів (62%) вказують, що ніколи не роблять зауваження учням про неналежний зовнішній вигляд при однокласниках. Натомість один із п'яти учасників дослідження робить такі зауваження школярам рідко, а один із двадцяти – часто або постійно.

Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

ПЕДАГОГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО

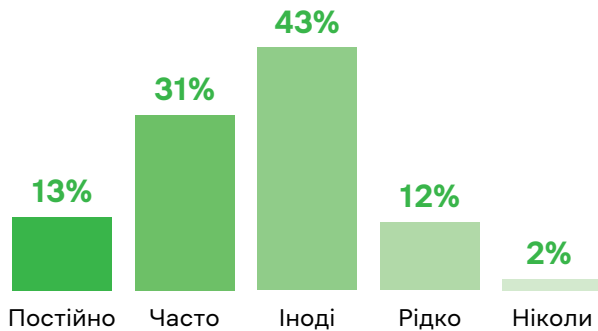
Результати оцінок вказують на наявність партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу. 44% освітян постійно або часто звертаються за порадами стосовно організації уроків чи інших робочих питань до колег, і лише 2% вказали, що не звертаються взагалі.

39% вчителів постійно або часто консультуються зі шкільним психологом стосовно учнів, а 10% зовсім не практикують такого типу взаємодії. До думок батьків учителі прислуховуються частіше: 57% педагогів часто чи постійно враховують вимоги батьків щодо змін в освітньому процесі їхніх дітей, лише 2% не враховують зовсім.

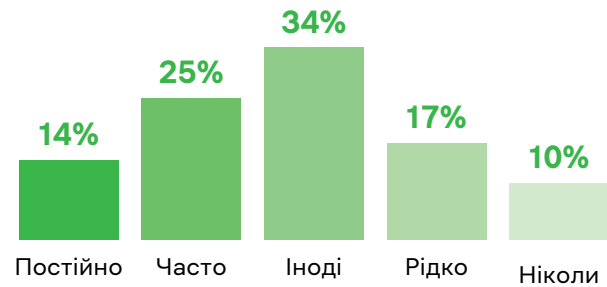
Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

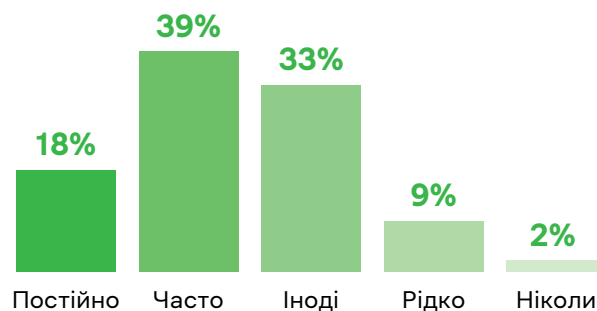
Я можу запитати поради в колег стосовно організації уроків та / або інших робочих питань, n = 2223

Я консультуюся зі шкільним психологом стосовно учнів, n = 2223

Я враховую вимоги батьків щодо змін в освітньому процесі їхніх дітей, n = 2254

ІНКЛЮЗИВНА

Серед експертів точилося багато суперечок щодо потреби в учителів обов'язково володіти навичками інклюзивного навчання. З одного боку, можливість забезпечити освіту будь-якій дитині, з особливими освітніми потребами чи ні, – надзвичайно важливо. Та базове володіння навичками інклюзивного навчання, як-от, жестикулою мовою, буде недостатньо для того, щоб реалізувати інклюзивний освітній процес. Для цього потрібно готувати спеціалізованих учителів, що вивчатимуть методики інклюзивного навчання протягом тривалого часу. Відтак, інклюзивна компетентність постає як дилема професійного стандарту.

«Я захоплююсь тими людьми, які вміють працювати й навчати дітей з особли-

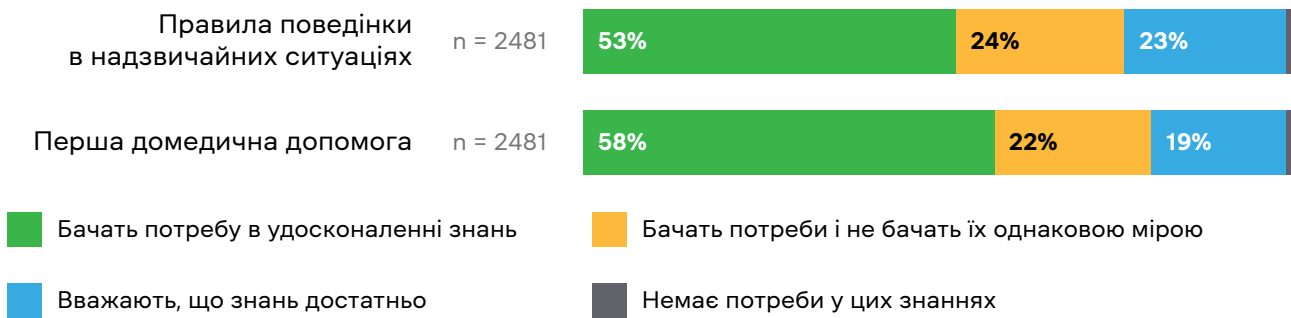
вими освітніми потребами в інклюзивних класах. Але, коли я проводжу вебінари, навчання, мене запитують: «А що робити в інклюзивному класі?». Я кажу: «Я не знаю». Я не фахівець, я не знаю, я не вмію. Тому що це дуже складно, цьому треба навчатися», – **освітянин**.

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА

У контексті навичок збереження та підтримки здоров'я учнів трохи більш ніж половина опитаних учителів бачать потребу в удосконаленні знань як щодо правил поведінки в надзвичайних ситуаціях, так і щодо першої домедичної допомоги. Лише один із п'яти опитаних педагогів впевнений, що йому / їй достатньо знань у цій сфері.

Оцінка потреби в знаннях

Джерело: Опитування вчителів

ОЦІНЮВАЛЬНО-АНАЛІТИЧНА

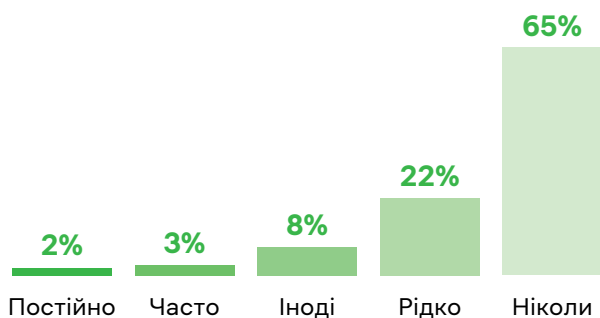
За результатами опитування, вчителі оцінюють компетентність достатньо високо. Опитані педагоги декларують, що вони вкрай рідко залишають за собою право не пояснювати

учням, чому вони отримали саме таку оцінку: лише 5% опитаних часто чи постійно практикують таку діяльність, 65% – ніколи. 67% вчителів також зазначили, що часто або постійно практикують альтернативні способи оцінювання учнівських робіт.

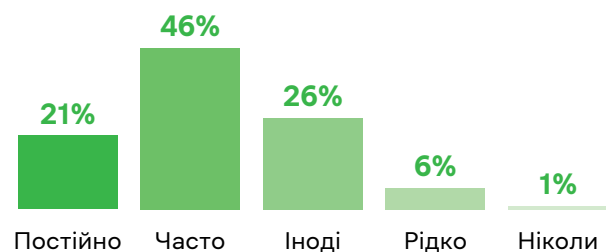
Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

Я залишаю за собою право не пояснювати учням, чому вони отримали саме таку оцінку, n = 2263

Я практикую альтернативні способи оцінювання роботи учнів: наприклад, взаємооцінювання робіт n = 2255

Натомість експерти висловлювали зауваження до поточного рівня оцінювально-аналітичної компетентності вчителів, назвавши її однією з найскладніших. У деяких школах, за спостереженнями учасників експертного модуля, **трапляється виставлення оцінок без чітких критеріїв чи послідовної системи оцінювання**. Це може призводити до суб'єктивності в оцінках.

виставити відповідно. Дуже важка ситуація зараз із цим», – експерт із досвідом роботи у ЗЗСО.

«Із досвіду проведених наших досліджень, оцінювально-аналітична компетентність наразі найскладніша для наших учителів. Якщо ми хочемо досягти розуміння в базовій, а саме ми повинні думати за профільну освіту, за формувальне оцінювання, за підсумкове. Вчителі часто не розуміють, як це робити. Адже вони звикли до виставлення просто оцінки, не задумуються і не завжди навіть вміють її

На оцінювання впливає й людський чинник: зокрема, за словами опитаних директорів ЗЗСО, деякі вчителі схильні враховувати не лише знання учнів, а й особистість. Як наслідок, педагоги з таким підходом можуть завищувати або занижувати оцінки за виконання завдання без раціонального пояснення свого рішення.

«А от при оцінюванні, то тут у нас якось також більше залишилося ще радянського. Коли 8 балів і дитина питає «Чому?», то ми відповідали «Бо на більше ти не знаєш!». От таке упереджене ставлення до дитини», – експерт ліцею.

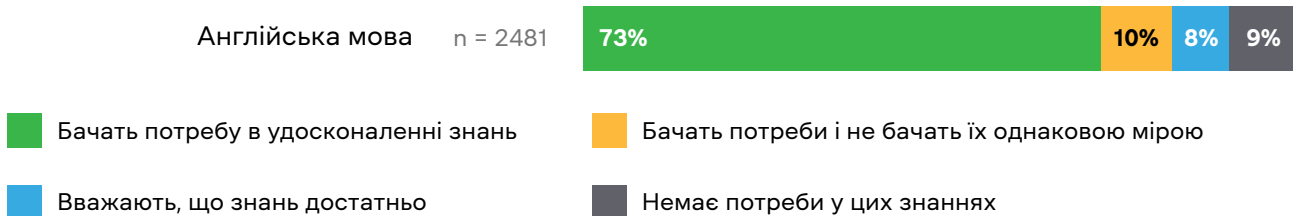
ЗДАТНІСТЬ ДО НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Опитані вчителі вказали, що прагнуть удосконалювати знання: зокрема, **73% опитаних педагогів зазначають, що бачать потребу в удосконаленні знань з англійської мови.** Заува-

жимо, що молоді вчителі частіше, ніж старші декларують, що хочуть покращити свій рівень англійської. Знання іноземних мов безпосередньо розширює можливості до самостійного навчання за допомогою іноземних ресурсів: книжок, статей, курсів тощо.

Оцінка потреби в знаннях

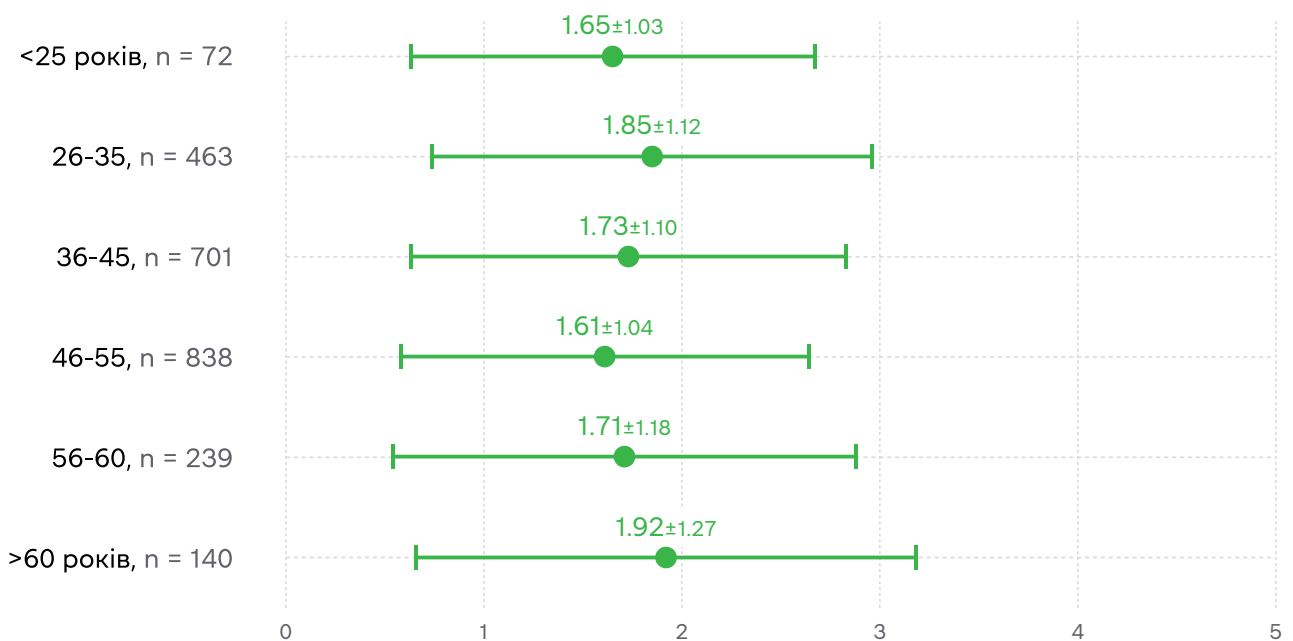
Джерело: Опитування вчителів

Самооцінка компетентності за віком

Джерело: Опитування вчителів

За шкалою від 1 до 5, де 1 – бачать потребу в удосконаленні знань, 5 – вважають, що знань достатньо

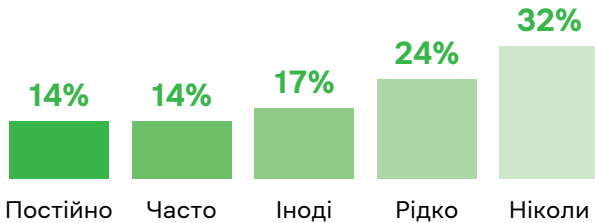
Через прогалини в знаннях англійської мови не так багато вчителів практикує вивчення професійних матеріалів іноземними мовами. Лише 28% вчителів постійно чи часто отримують нові педагогічні знання, читаючи матеріали англійською чи іншими мовами ЄС; 32% опитаних педагогів ніколи не читали такої літератури.

Та попри брак знань іноземних мов, більш ніж половина опитаних вчителів (56%) зазначають, що постійно долучаються до професійного навчання за власним бажанням, 36% – що часто. Українською мало вчителів задекларували, що ніколи самостійно не підвищують кваліфікації.

Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

Я вивчаю професійні матеріали [книги, лекції, подкасти тощо] англійською мовою або іншими мовами ЄС для отримання нових знань, n = 2224

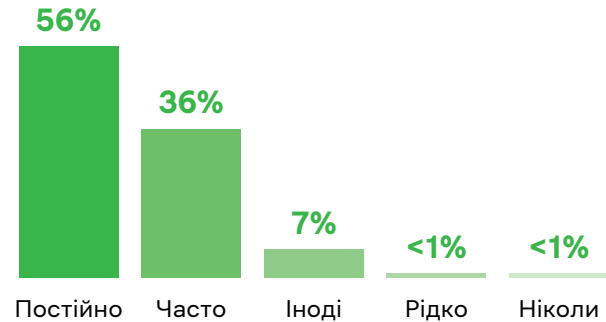
Учасники експертного модуля дослідження зазначають, що деякі педагоги дотримуються принципів безперервного розвитку не через бажання навчатися. До прикладу, певна частка вчителів йде на курси з підвищення кваліфікації **не з метою власного зацікавлення, а лише тому, що це обов'язково**. Так, згідно із Законом України «Про повну загальну середню освіту» [18] кожен педагогічний працівник зобов'язаний щороку підвищувати свою кваліфікацію. Загальний обсяг підвищення кваліфікації працівників загальних середніх закладів освіти має скласти щонайменше 150 годин на 5 років.

Утім, вибір напрямків професійного розвитку є вибірковим і рішення про проходження додаткових курсів покладають винятково на вчителя. Відтак, самі педагоги можуть обрати підвищувати кваліфікацію формально чи якісно.

Опитані освітяни згадували, що держава щорічно пропонує нові можливості для професійного розвитку, однак не допомагає вчителю якісно спланувати свій розвиток. **Пропозицію курсів, за спостереженнями учасників експертного модуля, не структуровано і не запропоновано вказівок, яким чином структурувати процес підвищення кваліфікації**. Теперішні вчителі ж вважають, що хаотичне засилля можливостей радше перевантажує педагогів, аніж підтримує їхній ріст, відволікаючи від основної діяльності – навчання учнів.

«Тому що їм [учителям] постійно ці курси, постійно подаємо щось нове: якісь тестування, опитування, готувати олімпіадників і так далі. Ми їх навантажуюмо. Коли якась проблема, найпростіший спосіб – зробити надбудову над чинною системою. Давайте їм ще підвищення кваліфікації зробимо, психологічної підтримки? Додали. А

Я самостійно долучаюся до професійного навчання, n = 2242

давайте ще зробимо з мінної безпеки? Додали. Оце додавання, з одного боку, – найлегший шлях. З іншого – ця система стає великою, громіздкою і майже некеруваною. Заклади освіти й учителів перевантажують, і їм уже не до основного завдання вчителювання», – експерт із досвідом роботи в ЗЗСО.

Згадували й про **обмеження з погляду бюрократії**. Наприклад, педагогічні ради можуть обмежувати вчителів у виборі напрямків розвитку, приймаючи лише сертифікати певного зразка, відтак учителі не можуть вільно обирати будь-які курси, що їх зацікавлять. Це часом стимулює формальне підвищення кваліфікації.

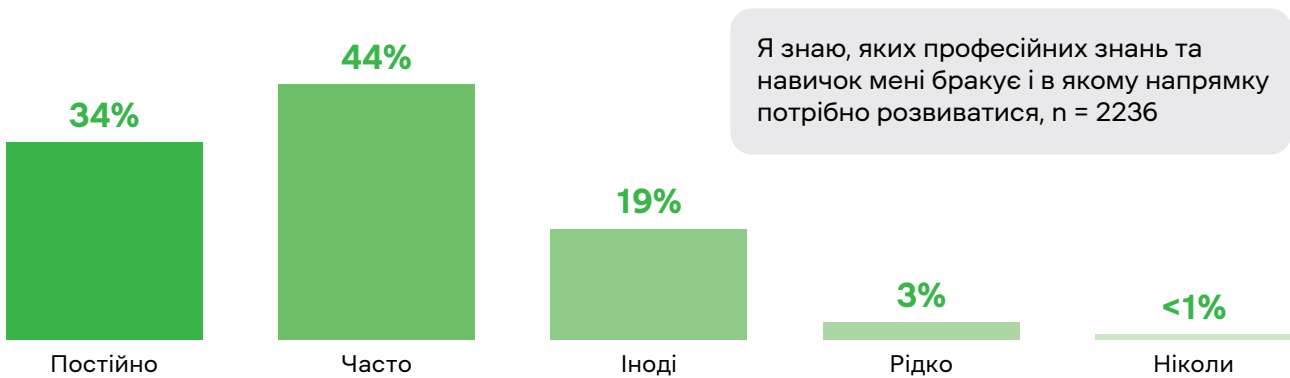
«Система підвищення кваліфікації, вона така достатньо забюрократизована, і процес покращується – з'являється багато альтернативних форм підвищення кваліфікації на вибір учителя, але поки що вчителів можуть обмежувати педради, які кажуть: «Ні, ми не приймаємо сертифіката про підвищення кваліфікації від от таких організацій, тільки від ІППО, наприклад», так, і вони творять із тих монополістів, які не зацікавлені в тому навчанні, і багато вчителів вже не намагається підвищувати кваліфікації, вони сплачують 100 гривень за сертифікати. Є підробка сертифікатів і все таке», – експерт без досвіду роботи в ЗЗСО.

РЕФЛЕКСИВНА

Опитані вчителі зазначають, що вони здебільшого розуміють свої професійні потреби й вектор розвитку: 78% опитаних вказали, що завжди або часто знають, яких знань їм бракує та в якому напрямку необхідно розвиватися.

Частота практик

Джерело: Опитування вчителів

В Україні існує щонайменше два інструменти для оцінки компетентностей учителів – атестація та сертифікація педагогічних працівників. Відповідно до Закону України «Про освіту» [17], педагогічний працівник зобов'язаний проходити чергову атестацію щонайменше раз на п'ять років. Результати стають основою для присвоєння кваліфікаційних категорій, педагогічних звань тощо. Однак атестація не відповідає структурі професійного стандарту вчителя.

За визначенням Українського центру оцінювання якості та освіти, сертифікація – це тестування вчителів, що базується на положеннях професійного стандарту. Його метою є виявлення та стимулювання педагогічних працівників із високим рівнем професійної майстерності, які володіють методиками компетентнісного навчання й новими освітніми технологіями та сприяють їхньому поширенню. Однак пропускна спроможність сертифікації вчителів невелика: за наказом Міністерства освіти та науки [19], у тестуванні 2024 року мають змогу взяти не більше 1500 вчителів початкової школи, по 1000 вчителів математики та української мови та літератури, 500 вчителів предметів громадянської та історичної освітньої галузі та / або освітньої галузі «Суспільствознавство».

За словами експертів, **спроможність сертифікації обмежено** через декілька причин: тестування проходить очно, бюджет на реалізацію обмежений.

«Тобто спроможність обмежується передусім квотами, пов'язаними з оцінюванням професійної компетентності, тобто немає спроможності державної служби оцінювати сотні тисяч учителів, адже відповідна процедура, яка є зараз, погано масштабується через очну взаємодію з педагогами, більш за те, обмежується спроможністю бюджету, адже, як я зазначала, ми маємо

плюс 20% для кожного сертифікованого вчителя. Відповідно ці кошти виплачують засновники, місцеві бюджети, і їх має бути закладено в бюджетній програмі. Це доволі посутнє. Посутній обсяг коштів, якщо ми братимемо великі групи вчителів», – експерт із досвідом роботи в ЗЗСО.

Відтак, за словами експертів, наявні інструменти дещо обмежують учителів у можливостях оцінити рівень власних компетентностей відповідно до професійного стандарту та обрати вектор подальшого розвитку. Розв'язанням цієї проблеми міг би стати інструмент для самомоніторингу компетентностей вчителів. Хоча Український центр оцінювання якості освіти опублікував анкети із самомоніторингу для деяких предметів у вільному доступі, однак тестування доступне не для всіх предметів і не всім педагогам відомо про таку можливість.

«Принаймні для того, щоб я міг піти кудись у розвиток, тобто далі професійно розвиватися, мені потрібно знати, на чому я стою або що я хочу. Хочу штучний інтелект – я пишу «штучний інтелект». Хочу комунікаційні стратегії, пов'язані з управлінськими процесами, – пишу. Але це треба, принаймні, розуміти й відчувати, що це тобі потрібно. Тому ситуація така, що в нас немає оцього моніторингу, самомоніторингу вчителів», – освітянин.

РЕМАРКА ПРО ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТ

Більшість учасників експертного модуля погодилися, що професійний стандарт учителя – чудова ініціатива, в яку було вкладено багато праці. Утім наявний документ потребує подальшого опрацювання в кількох аспектах.

Найважливіший виклик, який озвучили експерти: **професійний стандарт учителя наразі**

має більше ціннісно-сміслові значення для педагогів, аніж практичне. Іншими словами, документ наразі неможливо застосувати на практиці, тому більшість освітян у межах експертного модуля назвала його «формальною бюрократією».

«Ну, він існує собі десь цей стандарт, і існує. І от мені здається, що моє ставлення таке до цих документів, як до бюрократії, що десь воно щось є, десь воно працює, але в принципі в житті можна обійтися і без нього. І от у мене, чесно кажучи, до сьогоднішнього дня я собі спокійно працював і не заглядався на стандарт, що там є», – освітянин.

До прикладу, положення документа наразі складно закласти в основу інструменту моніторингу компетентностей учителів, оскільки всі індикатори описані надто загально. Це водночас ускладнює вчителям визначення конкретних цілей щодо підвищення кваліфікації. Окрім того, за браком ієрархічної структури компетентностей, за досвідом директорів ЗЗСО не завжди зрозуміло, яким чином будувати план навчання.

«Була проблема переходу на професійний стандарт: де потрібно розвивати інші компетентності, наприклад, громадянську чи здоров'язбережувальну компетентність. Між учителями постала дилема: чи потрібно розвивати всі компетентності,

чи достатньо тільки предметну, адже вони – вчителі математики і вони гратися з дітьми не будуть на уроках. Щоб це якось чином виправити, ми брали участь у низці проєктів, де проводили навчання з учителями», – директор ліцею.

Опитані освітяни зазначають, що документ не завжди сприймають як інструмент для самомоніторингу, а радше як стандарт, що ставить до вчителів завищені вимоги, які не здатен компенсувати рівень заробітної плати.

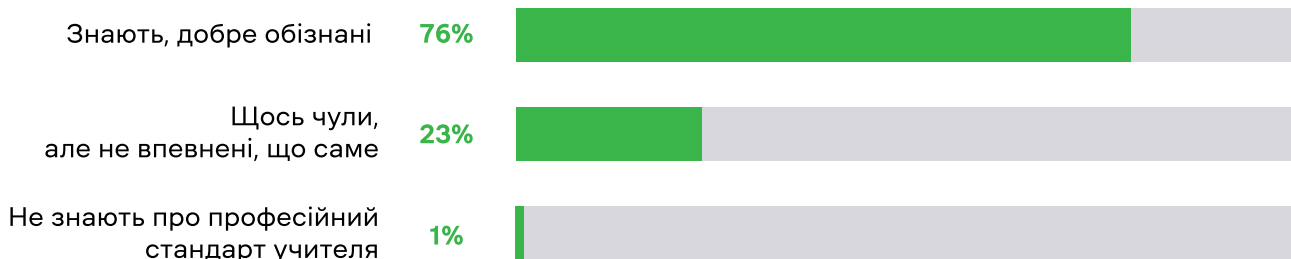
Вказували також на брак синхронізації структур різних елементів освіти: зокрема, немає зв'язку між переліком компетентностей професійного стандарту, атестацією вчителя та структурою освітньої програми майбутніх педагогічних працівників.

Таким чином, професійний стандарт має перспективи для доопрацювання. Рекомендації освітніх експертів щодо ефективної трансформації документа можна переглянути в розділі [ІЗ ЧОГО ПОЧАТИ?](#)

Досі не всі педагоги знають про професійний стандарт: 76% опитаних учителів декларують добру обізнаність про документ, 23% чули про нього, але не впевнені, що саме. Більшість обізнаних про стандарт (74%) вважає його помічним, 8% переконані, що стандарт не несе жодної користі.

Знання про професійний стандарт учителя

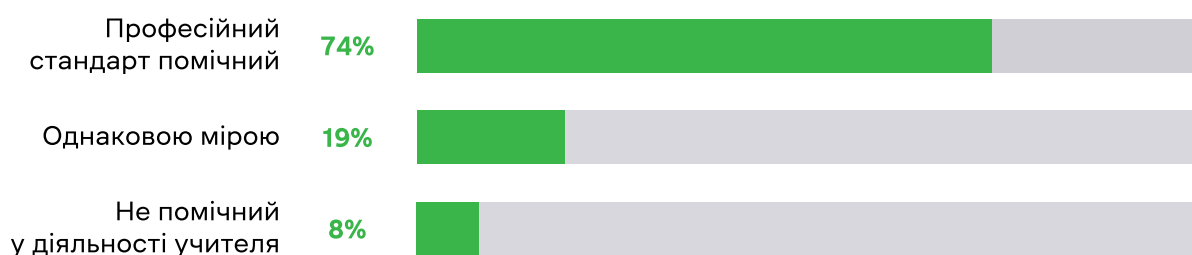
Джерело: Опитування учителів

Допомога професійного стандарту у діяльності вчителя

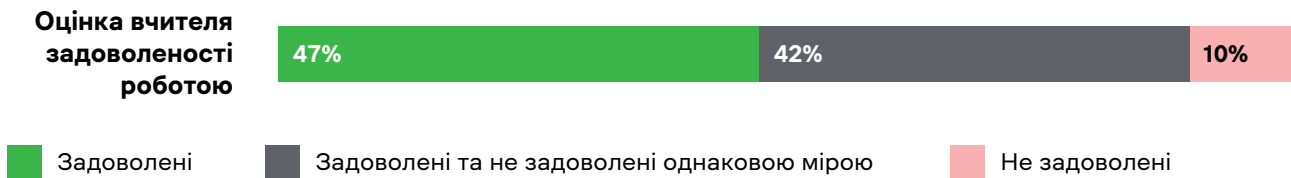
Джерело: Опитування учителів

[питання ставили лише тим, хто декларує добру обізнаність, n = 1879]

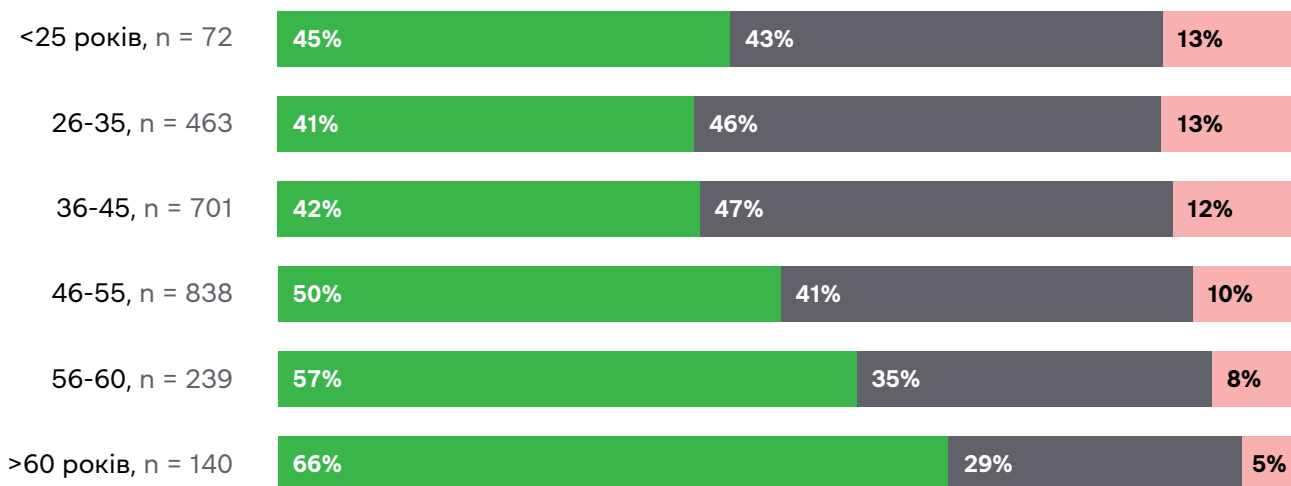
ЩО УЧИТЕЛІ ДУМАЮТЬ ПРО СВОЮ РОБОТУ?

Менше ніж половина опитаних учителів (47%) задоволені своєю роботою. Примітно, що існує різниця між рівнем задоволеності серед учителів різних вікових категорій: старші, як правило, оцінюють свою роботу краще, аніж молоді.

Оцінка задоволеності роботою вчителя за віком

Джерело: Опитування вчителів

Для вивчення потенційних мотиваторів та демотиваторів учителів ми поспілкувалися з низкою освітніх експертів та зібрали думки вчителів щодо різних аспектів роботи педагога.

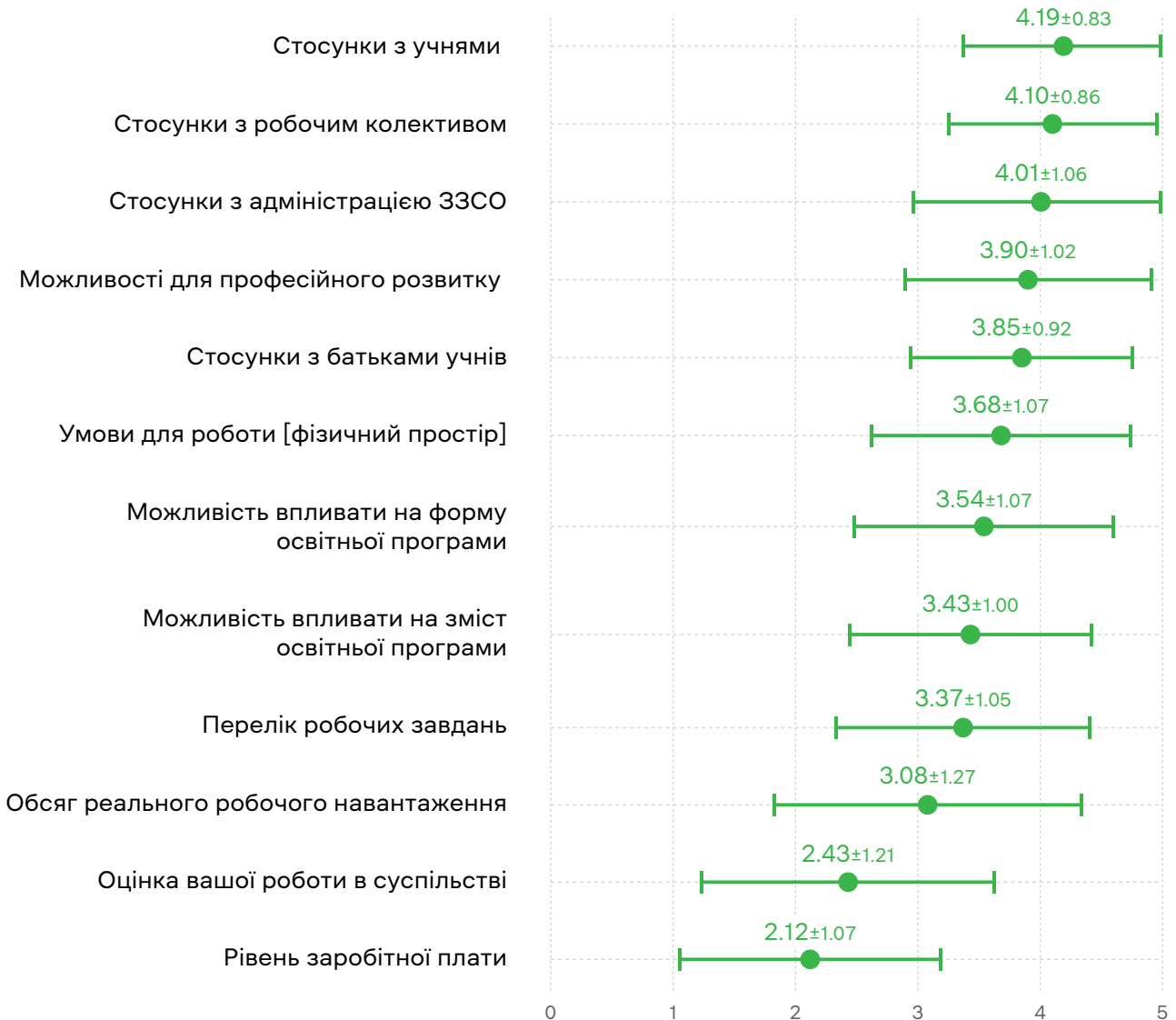
Найвище опитані вчителі оцінили взаємодію з учасниками освітнього процесу: зокрема,

стосунки з учнями (4.19 балів з 5-ти можливих), стосунки з робочим колективом (4.10) та адміністрацією ЗЗСО (4.01). Високо також оцінили можливості для професійного розвитку. Натомість найменше опитані задоволені обсягом реального робочого навантаження (3.08), оцінкою роботи вчителя в суспільстві (2.43) та рівнем заробітної плати (2.12).

Оцінка задоволеності окремими аспектами роботи

Джерело: Опитування вчителів

За шкалою від 1 до 5, де 1 – Взагалі не задоволені, 5 – Повністю задоволені

Нижче представлено детальніший аналіз окремих аспектів роботи вчителя:

УМОВИ РОБОТИ

Умови роботи – вагома болісна точка професії вчителя. Зокрема, найбільший демотиватор для

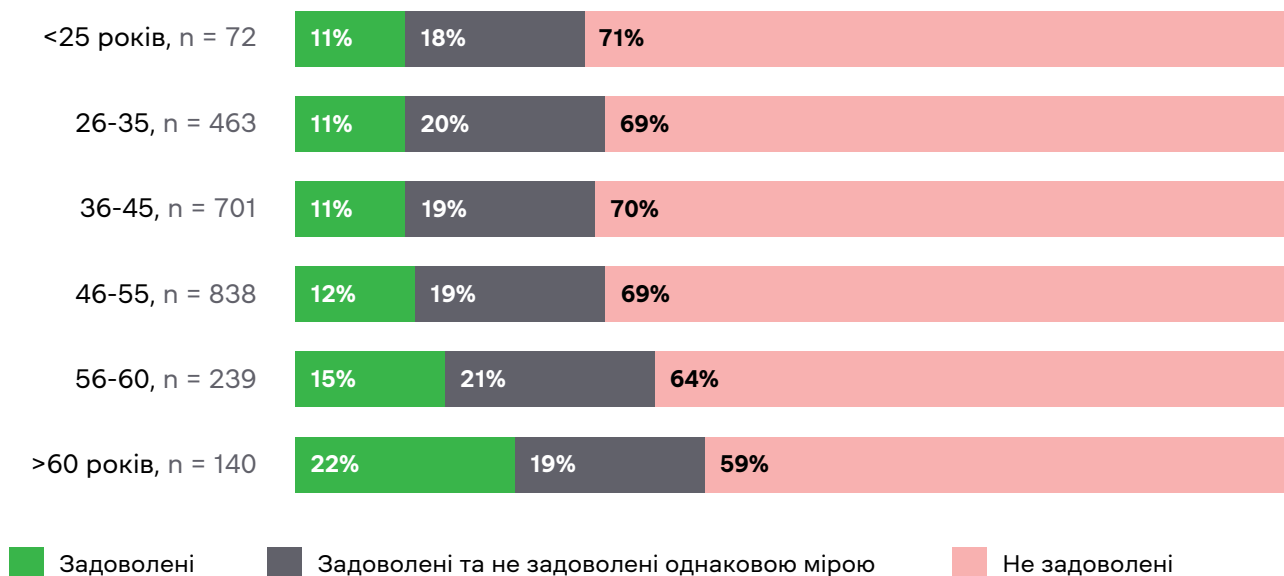
педагогів – **рівень заробітної плати**: лише 12% задоволені рівнем заробітної плати. Крім того, молоді вчителі більш негативно оцінюють фінансову винагороду, ніж учителі старшого віку.

■ Задоволені
 ■ Задоволені та не задоволені однаковою мірою
 ■ Не задоволені

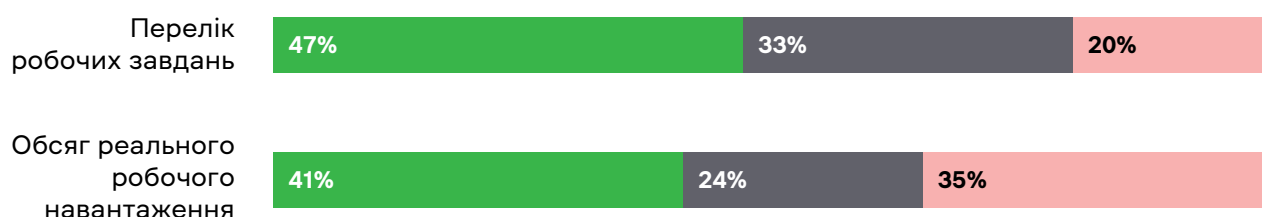
Задоволеність рівнем заробітної плати за віком

Джерело: Опитування вчителів

Думки вчителів підтримують й освітні експерти: на їхню думку, низький рівень фінансової винагороди не сприяє утриманню вчителів на робочих місцях, стимулюванню їхньої проактивності, а радше демо-

тивує поточних та потенційних педагогів продовжувати чи обирати кар'єру вчителя. Своїми робочими обов'язками задоволені лише 47% опитаних, а обсягом робочого навантаження – 41%.

За словами експертів, рівень зарплат педагогів неспівмірний із **зависоким рівнем навантаження**: на одного вчителя припадає занадто велика кількість учнів або ж вимоги викладати одразу кілька предметів. Як наслідок, ефективність педагогів знижується, як і можливість приділити достатньо уваги кожному зі школярів. Одна з інших причин, яку висловлюють

освітні експерти, – зависокі вимоги до педагогів щодо володіння компетентностями, підвищення кваліфікації тощо [детальніше див. розділ [КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПОРТРЕТ УЧИТЕЛЯ](#)].

До умов роботи також зараховуємо **фізичний простір**. Опитані вчителі радше задоволені середовищем роботи, аніж ні.

Опитані освітні експерти також згадували про **брак доступу вчителів до психологічної підтримки**. Проблема загострилася з початком епідемії та повномасштабним вторгненням: постійні вимкнення електроенергії, потреба в адаптації уроків до асинхронного навчання, безліч інших викликів. За словами освітян та директорів ЗЗСО, у закладах загальної середньої освіти часто відсутня практика консультування вчителів зі шкільними психологами. Як наслідок, не діагностують професійного вигорання та втоми і не запобігають їм.

«Емоційно-етична складова – це скоріше не про вчителя. Це скоріше про те, що має зробити держава для того, щоб учитель не вигорів, не пішов із роботи. Особливо зараз, після ковіду та в умовах війни... Ти або сам себе витягуєш, або ти йдеш, тому що інстинкт самозбереження ніхто не скасує. Ми маємо взяти досвід країн, де шкільний психолог не так працює з дітьми, як з учителями, навчає вчителів», – **освітянин**.

«Перепон багато і ще, що я хочу сказати, що викладачі, вчителі дуже вигорають. І

оці да, безсонні ночі, дуже страшно, коли тут над тобою літає, таке враження, що в під'їзд залітає, а в когось і поряд падає. І не тільки поряд, і тому дуже-дуже вигорають і це також накладає свою печатку на освітній процес. Деякі викладачі просто не витримують і йдуть», – **директор ліцею**.

КОЛЕКТИВ ТА СТОСУНКИ З УЧАСНИКАМИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Опитані вчителі оцінили стосунки з учасниками освітнього процесу найвище: 81% педагогів задоволений стосунками з учнями. Дещо позитивніше цей аспект оцінюють учителі початкових класів, що, ймовірно, пов'язано з постійною взаємодією з одними й тими ж учнями. Зокрема, за нашими підрахунками, вчителі-предметники можуть виділити учням значно менше уваги, аніж учителі початкових класів [детальніше див. розділ [ОСВІТНІ ПОТРЕБИ СЬОГОДНІ](#)].

Високо оцінили також стосунки з робочим колективом та адміністрацією ЗЗСО: 79% та 74% задоволених відповідно.

Стосунки з учнями

Джерело: Опитування вчителів

Учителі та адміністрація ЗЗСО в межах якісного модуля розповідали про різні випадки взаємодії вчителів. Дехто згадував про **брак горизонтальної комунікації та нестачу взаємодії між учителями**. У таких колективах можливість для поширення ідей, обміну досвідом та співпраці між педагогами неможлива.

«У нас у закладах освіти дуже часто панує ізоляціоністська культура між учителями. Тобто кожен сам собі щось учить і, в принципі, про поширення методик між колегами, про обговорення того, як допомогти дітям ніхто не говорить. Наприклад, коли дитина відстає, то умовно у Фінляндії збирається група вчителів і між собою радиться, як цій дитині допомогти. В Україні цієї культури немає», – експерт із досвідом роботи в ЗЗСО.

Подібне середовище стає значним викликом для молодих учителів, що приходять до школи. **Несприятливе середовище колег також ускладнює адаптацію «новачків»** і демотивує молодих практиків продовжувати кар'єру вчителювання.

«Я знаю з досвіду своїх колег, які викладають в інших школах, вони кажуть, що в нас просто були такі моменти, коли я приходила додому й плакала, тому що я підходила до іншого вчителя, запитувала щось, у мене там досвід роботи 2 тижні, я не знаю, я не розумію, і мені відмовлялись допомагати», – освітянин.

Однак подібні випадки, за нашими спостереженнями, ситуативні й залежать від колективу. Дехто з опитаних практиків, навпаки, згадував про здорову взаємодію між учителями та адміністрацією, що сприяє соціальному клімату в школі та адаптації молодих учителів зокрема.

«Ось у нас є таке, що якщо в тебе вікно в розкладі, ти можеш піти до колег на урок подивитися, як там іде викладання, тому що, наприклад, викладання математики там відрізняється від викладання англійської мови, англійської від історії. Такий обмін між учителями йде своїми напрацьованими надбаннями (...) У нас просто дуже хороший колектив, то так пощастило, що ми нормально приймаємо людей. До нас приходять старші вчителі, теж усе так само, що ти молодий учитель, що ти вже маєш стаж. Ти все одно потрапляєш у новий колектив, у тебе нові враження, з тобою по-новому чимось поділяться», – освітянин.

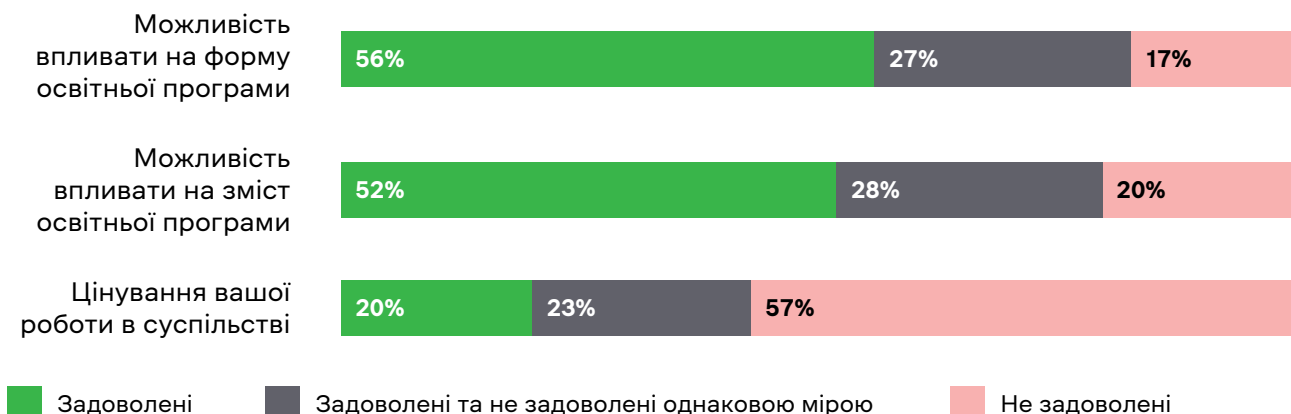
ВПЛИВ

Дещо більш ніж половина опитаних учителів задоволені можливостями впливати на форму чи зміст освітньої програми: 56% та 52% відповідно. Натомість один із п'яти опитаних висловив своє незадоволення цими аспектами.

Експерти також наголошують, що в негнучких колективах **учителі не мають права голосу** та не здатні впроваджувати зміни в застарілу систему. Особливо важко відбувається адаптація для молодих учителів.

«Молодий учитель, який приходить і хоче змінити щось, – його ніхто не слухає в державній структурі. Це має бути дуже високий рівень довіри до вчителя для того, щоб пробивати цю скелю», – освітянин.

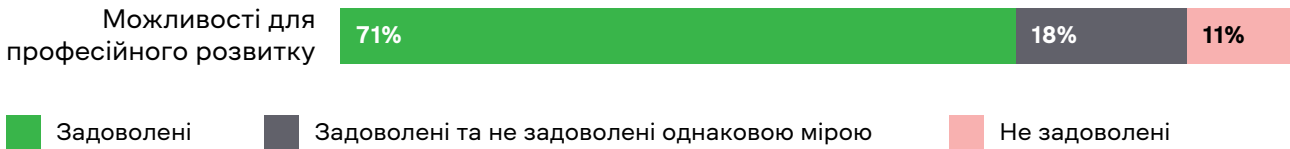
Опитані педагоги також висловили незадоволення цінуванням їхньої роботи в суспільстві. 80% вчителів низько оцінили те, якою мірою їхню роботу поважають українці.

Освітні експерти підтверджують думки вчителів. За їхніми словами, **професія вчителя в Україні має надзвичайно низький престиж**, головним чином, через несприятливі робочі умови, як-от: навантаження та рівень заробітної плати.

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК

Більшість опитаних учителів (71%) задоволена можливостями для професійного розвитку.

Утім, опитані освітні експерти зазначають, що система професійного розвитку в Україні досі потребує значних доопрацювань.

По-перше, **бракує ресурсів для розвитку ефективних програм підвищення кваліфікації педагогів**. Особливий брак фіксують у малих містах та селах. Наявні ж програми часто не дають релевантних знань через застарілу інформацію, надмірну бюрократизацію та, часом, корупцію.

«Система підвищення кваліфікації достатньо забюрократизована, процес покращується, з'являється багато альтернативних форм підвищення кваліфікації на вибір учителя, але поки що вчителів можуть обмежувати педради, які не приймають сертифікати від певних організацій, так і творять з одних монополістів, які не зацікавлені в навчанні. Тому багато вчителів вже не намагаються підвищувати кваліфікації, а сплачують 100 гривень за сертифікати», – експерт без досвіду роботи в ЗЗСО.

«Усі побачили, наскільки може бути продажна система, коли ти пішов, здав на цукерки, на щось ще гроші, отримав сертифікат, то наступного разу якось професійно вдосконалюватись уже не хочеш», – освітянин.

По-друге, в Україні **бракує комплексного інструменту моніторингу та оцінки рівня компетентності вчителів**, позаяк сертифікація, за браком спроможностей, триває лише певний проміжок часу й охоплює тільки невелику когорту освітян [детальніше див. [КОМПЕТЕНТ-НІСНИЙ ПОРТРЕТ УЧИТЕЛІВ](#)].

МАЙБУТНЄ ВЧИТЕЛІВ

Ми запитали учасників дослідження, чи планують вони залишатися в професії впродовж наступних двох років та до 2030 року. 79% опитаних учителів планують працювати щонайменше впродовж наступних двох років. Однак у більш тривалій перспективі частка педагогів, готових залишитися в професії, дещо менша: 58% опитаних задекларували готовність працювати в системі загальної середньої освіти щонайменше до 2030-го року, а 19% вказали, що залишатися в професії не планують.

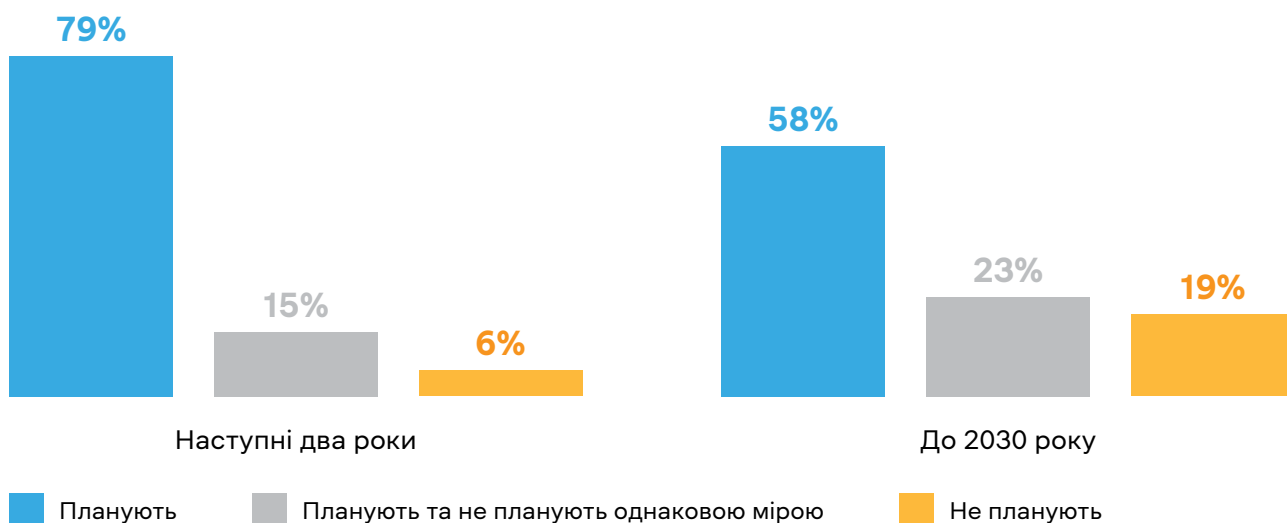
Плани щодо продовження вчительської діяльності мають зв'язок із віком учителів: молодші педагоги рідше декларують готовність працювати у ЗЗСО, ніж старші учителі. До прикладу, 71% освітян віком 46–55 років планує залишатись у професії до 2030-го року, тоді як серед педагогів віком менше, ніж 25 років, таких лише 42%. **Ця різниця в оцінках учителів молодшого та старшого віку вказує на ризик подальшого старіння вчительського складу в Україні.**

Таку тенденцію спостерігаємо і серед студентів, що взяли участь в якісному модулі дослідження.

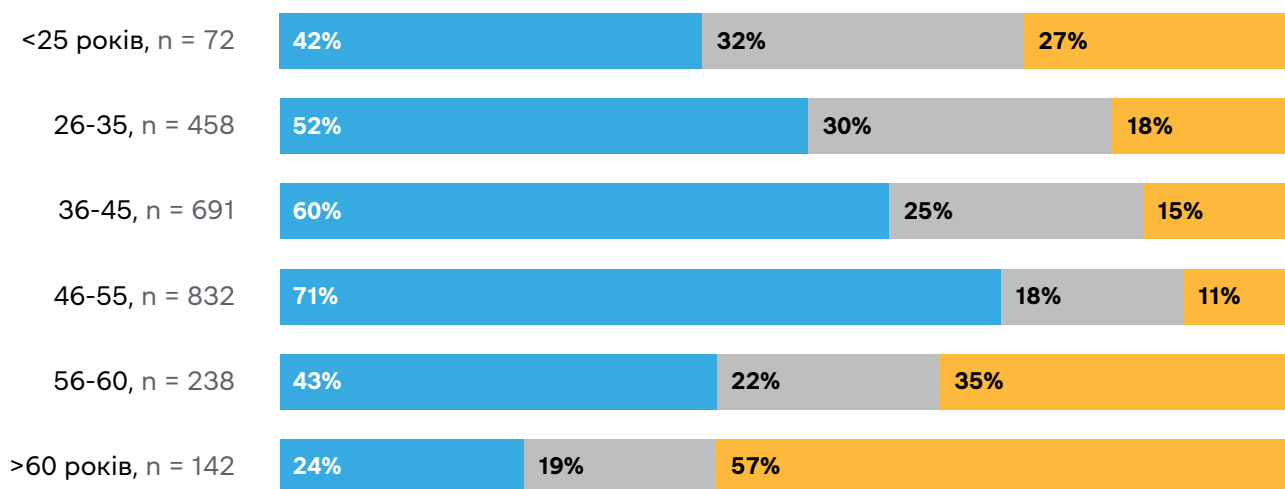
«Коли мої подруги, наприклад, заробляють більше, і я розумію те, що я могла би так само заробляти більше, але я йду в освіту. Ти по факту працюєш за копійки, але ти всю ніч не спав, щоб готувати матеріали, тому що навчання потребує постійної підготовки вчителя. Постійно приходиш, і розумієш, що ти стільки працював, а воно взагалі якось не робиться», – студентка, 5 курс, українська мова та література, Київ.

Плани залишитись працювати вчителем

Джерело: Опитування вчителів

Плани залишитись працювати вчителем щонайменше до 2030-го року (відповіді респондентів за віковим розподілом)

Джерело: Опитування вчителів

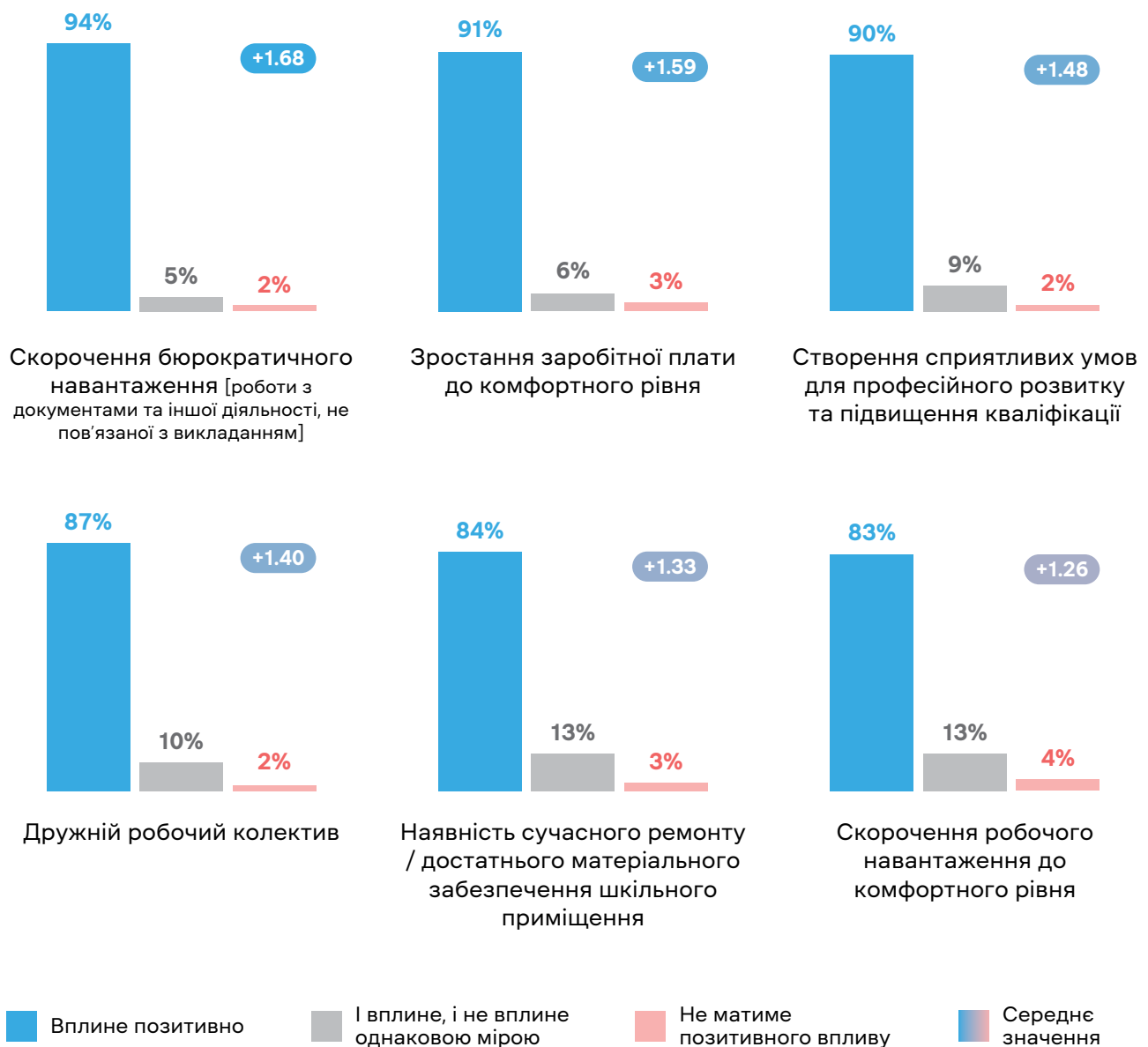
Ми запропонували учасникам дослідження низку ситуацій та попросили оцінити, якою мірою кожна з них може вплинути на бажання вчителів залишатися в професії. Усі перераховані зміни в умовах учителювання, за оцінками опитаних, матимуть сильний вплив на зростання мотивації. Найбільшим мотиватором стало зменшення бюрократичного навантаження на педагогів. Цей аспект вия-

вився навіть трохи впливовішим, ніж рівень заробітної плати. Однак, останній аспект також відіграє важливу роль у мотивації вчителів: 91% опитаних вказав, що вищий рівень фінансової винагороди матиме позитивний вплив на тенденції педагогів працювати у ЗЗСО. Примітно, що якість реалізації саме цих аспектів учителювання опитані вчителі оцінювали найбільш негативно.

Оцінка ситуацій, які можуть вплинути на рішення вчителів залишатись у професії вчителя щонайменше до 2030-го року

Джерело: Опитування вчителів

За шкалою від +2 до -2, де +2 – матиме дуже позитивний вплив, -2 – не матиме жодного позитивного впливу

02

ПРО ПОТЕНЦІЙНИХ УЧИТЕЛІВ

У цьому розділі представлено основні кількісні та якісні показники потенційних учителів – тобто студентів педагогічних спеціальностей. Читач дізнається про поточну структуру студентства та динаміку його змін, оцінку якості освіти від студентів, їхні плани щодо роботи вчителем і потенційні зміни в освіті та умовах роботи, що можуть посприяти вмотивованості студентів обирати професію вчителя.

ПРО ПОТЕНЦІЙНИХ УЧИТЕЛІВ

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

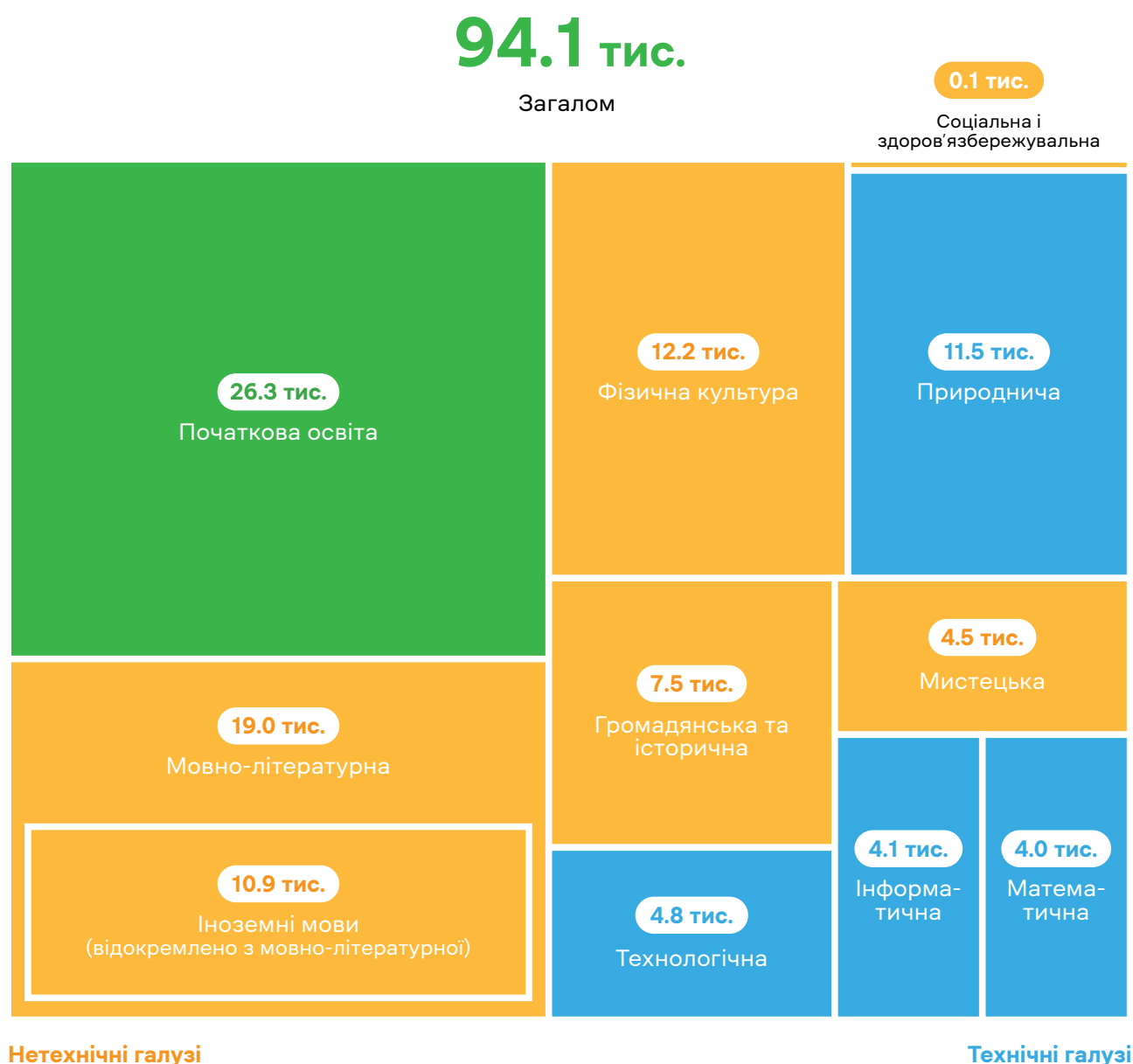
ПОТОЧНА СИТУАЦІЯ

Потенціал до поповнення вчительських лав наявний. Кількість здобувачів педагогічної освіти станом на початок 2023-2024 навчальних років в Україні склала 94.1 тис. студентів.

28% студентів здобувають професію вчителя початкових класів, дещо менше (20%) – вчителя мовно-літературної галузі. Студентів природничої галузі майже вдвічі менше (12%), а математичної – у п'ять разів (4%).

Кількість здобувачів педагогічних спеціальностей за освітньою галуззю станом на початок 2023-2024 навчальних років, тис. осіб

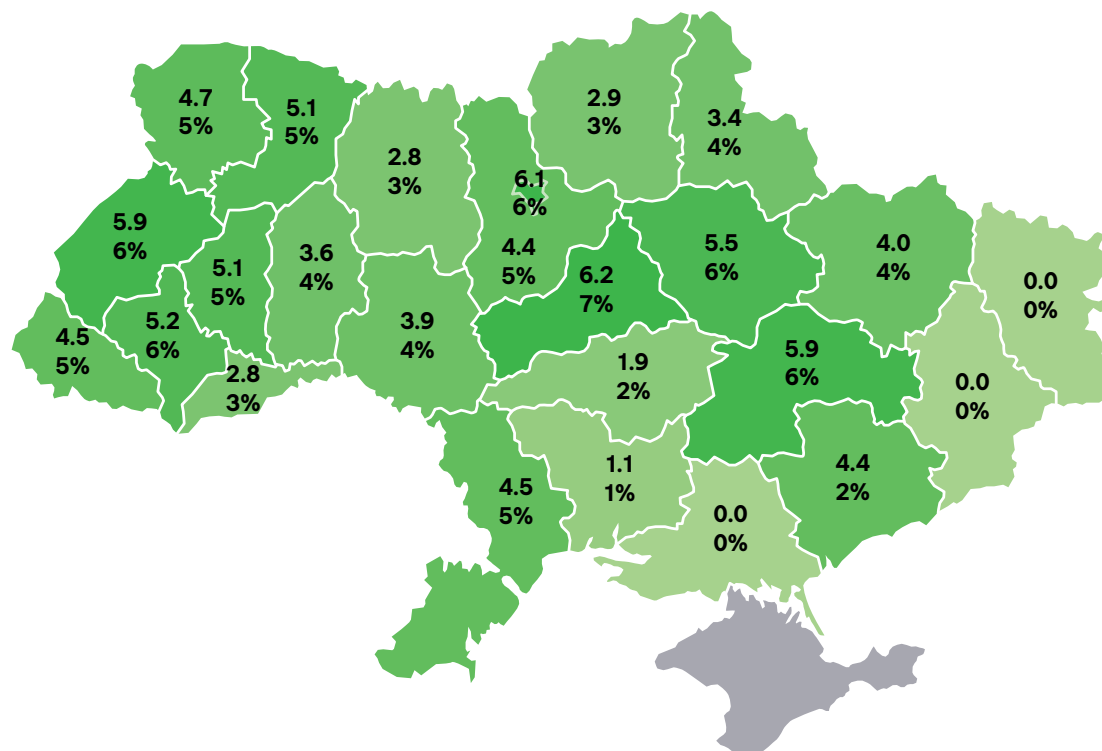
Джерело: Єдина державна електронна база з питань освіти [\[5\]](#)

Кількість здобувачів педагогічних спеціальностей в Україні за областями станом на початок 2023-2024 навчальних років, тис. осіб

Джерело: Єдина державна електронна база з питань освіти [5]

Інформація відсутня

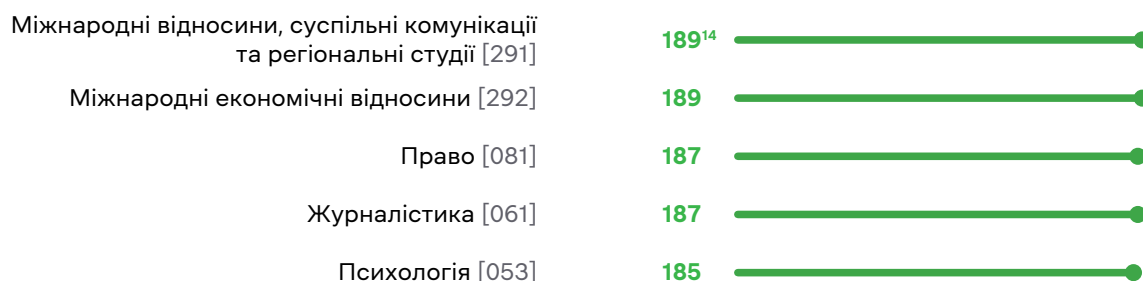

Середній вступний бал на бюджет на педагогічні спеціальності є одним із найнижчих серед усіх програм. Найвищий бал вступу на початок 2023-2024 навчального року фіксуємо для гуманітарних спеціальностей, зокрема, Середньої освіти (англійська мова і зарубіжна література) – 167 балів. Порівняймо, середній вступний бал на найбільш конкурентні спеціальності, як-от: Міжнародні відносини, Право, Журналіс-

тика, складає 189 та 187 балів. Поступається деяким педагогічним спеціальностям Будівництво та цивільна інженерія, Автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології, Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка. Натомість найнижчі показники вступу на педагогічні спеціальності фіксуємо для технічних програм, як-от: Середня освіта (технології) та Середня освіта (природничі науки) – 143 бали.

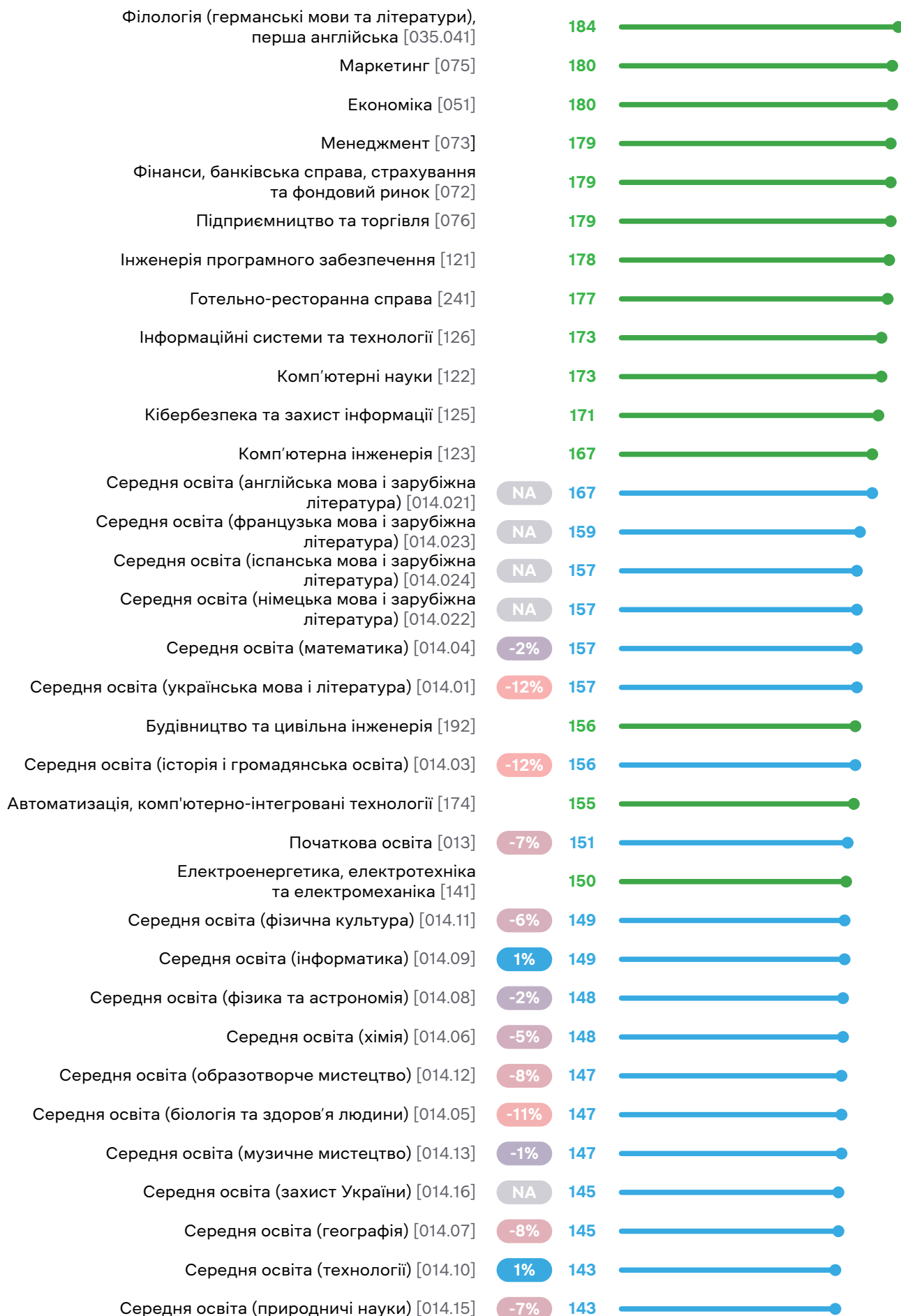
Середній вступний бал абітурієнтів на бюджет 2023-2024 навчального року¹³

Джерело: Єдина державна електронна база з питань освіти [5]

¹³Окрім спеціальностей початкової та середньої освіти, для аналізу взято й освітні програми, на які абітурієнти подали найбільшу кількість заяв на початок 2023-2024 навчального року. Усі спеціальності мають такі характеристики: освітній ступінь бакалавр, вступ на основі повної загальної середньої освіти, форма навчання денна, орган управління – Міністерство освіти і науки України, широкий конкурс.

¹⁴Найвищий можливий вступний бал на будь-яку програму – 200 балів.

Зміни у порівнянні з 2018 роком

Протягом останніх шести років середній вступний бал на педагогічні спеціальності знижувався. До прикладу, у 2018 році серед майбутніх учителів початкових класів показник склав 162 бали та до 2023 року він знизився до 151. Найбільше падіння балу відбулося на програмах з історії та української мови. Зазначимо, що тенденція не є характерною лише для педагогічних спеціальностей: середній вступний бал знижується для більшості спеціальностей в Україні.

Серед опитаних студентів найбільш вагомою мотивацією слугували ціннісні аспекти – інтерес у викладанні та любов до дітей, а також виховання свідомих громадян.

«Я вважаю, що найцікавіше в роботі вчителя, ось вчитель фізичної культури, це робота з дітьми, а особливо позакласна робота, коли приходять ті, хто реально хоче займатися, гуртуватися до чогось змагання. У нас є дуже багато векторів роботи для вчителя, окрім прописаної програми [...] Окрім

того, вчитель у школі може поєднувати свою діяльність як педагог-організатор і брати участь у самоврядуванні, гуртувати дітей і робити їм вибори. Це безпосередньо допомагає встановленню майбутнього громадянства», – студент, 4 курс, фізичне виховання, Одеса.

Утім, певна частка також мотивувала вступ більш практичними речами: 15% опитаних отримали бюджет лише на цю спеціальність, а 4% назвали педагогічну освіту як єдину, на яку змогли вступити. Цю тенденцію підтвердили й студенти в межах якісного модуля дослідження.

«Чи в мене в оточенні, чи в нас у країні не дуже поважають професію вчителя. Тому що, навіть знаю, в мене багато однокласників ще зі школи, які погано склали ЗНО. Вони, як найкращий варіант, всі пішли в педагогічний виш. І це досить прикро», – студент, 5 курс, хімія, Харків.

Причина вибору педагогічної спеціальності¹⁵

Джерело: Опитування студентів

¹⁵Обсяг відповідей перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька відповідей із запропонованих.

Варіанти відповіді з категорії «інше», про які згадували респонденти:

бажання досліджувати унікальність кожної дитини та розвивати її сильні сторони, «єдина гуманітарна спеціальність, що дає можливість вступати без ЄВІ абітурієнтам з окупованих територій», мрія дитинства, обіцяна наявність цікавої практики під час навчання, педагогічний заклад знаходиться в рідному місті, саморозвиток для майбутнього батьківства, «це був оптимальний варіант для вступу».

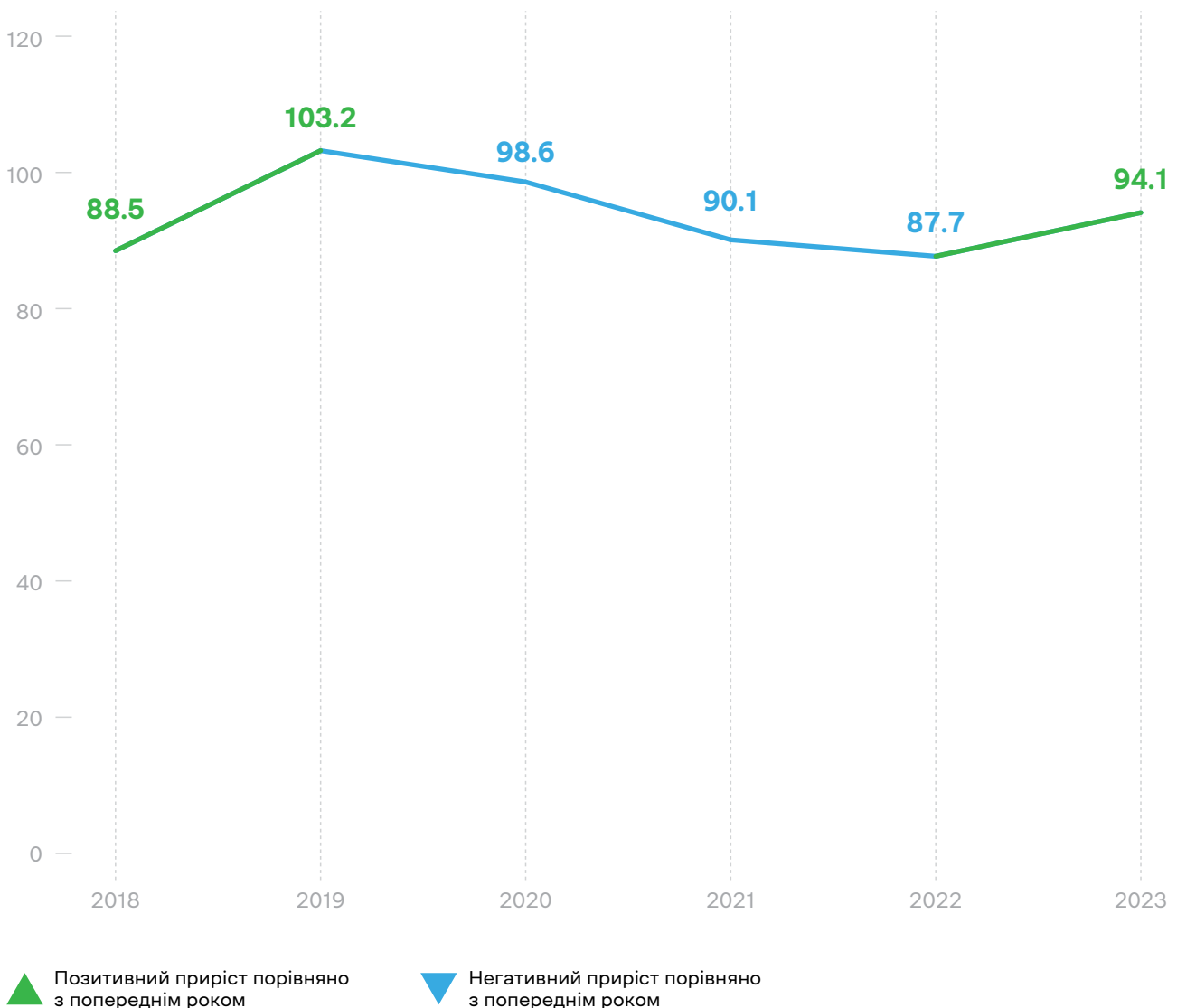
ДИНАМІКА ЗМІН

Студентів педагогічних спеціальностей за останній 2023-2024 навчальний рік побільшало: приріст склав +6.4 тис. здобувачів. Найзначніший приріст мали педагогічні спеціальності інформатичної (+63% або +1.6 тис. порівняно з попереднім роком) та технологічної (+36% або +1.3 тис.) освітніх галузей. Також спостерігаємо зменшення розриву між кількістю студентів технічних та гуманітарних спеціальностей.

Натомість суттєво поменшало здобувачів професії вчителя соціальної та здоров'язбережувальної галузі. Станом на зараз в Україні їх навчається менше тисячі.

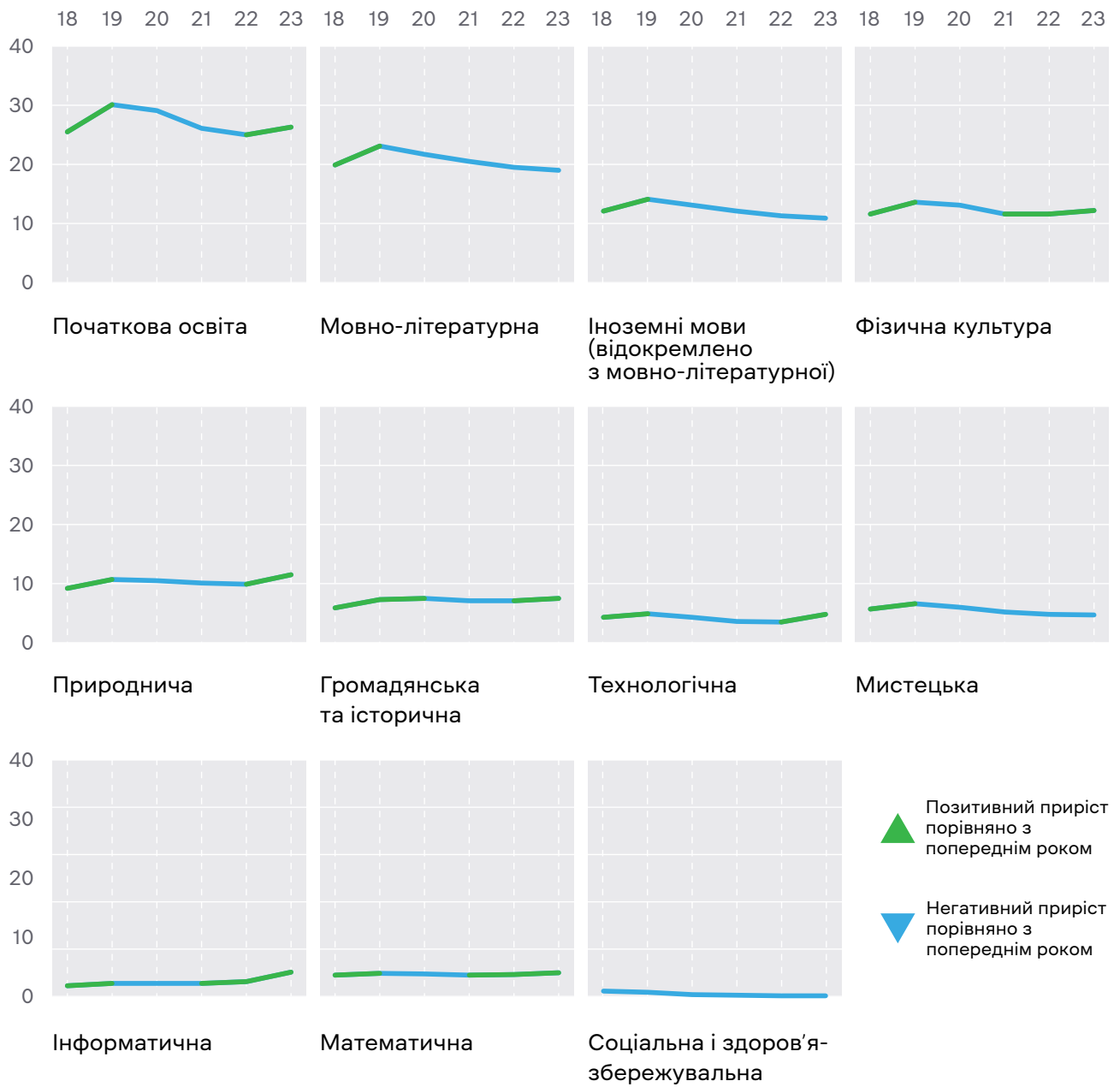
Динаміка кількості здобувачів педагогічних спеціальностей в Україні, тис. осіб

Джерело: Єдина державна електронна база з питань освіти [5]

Динаміка кількості здобувачів педагогічних спеціальностей в Україні, тис. осіб

Джерело: Єдина державна електронна база з питань освіти [5]

ЩО СТУДЕНТИ ДУМАЮТЬ ПРО ПЕДАГОГІЧНУ ОСВІТУ?

* дисклеймер

Участь в опитуванні студентів була добровільною, тож є ймовірність, що опитник пройшли найбільш вмотивовані студенти, що певною мірою вплинуло на оцінки аспектів навчання, представлені нижче.

Більшість студентів педагогічних спеціальностей (70%) задоволена поточним навчанням у закладі вищої освіти. Лише один із двадцяти опитаних студентів зазначив, що навчання його не влаштовує. Примітно, що студенти, які мають досвід роботи вчителем, оцінюють навчання дещо нижче за тих, хто такого не має. Припускаємо, що через отриманий досвід викладання студенти усвідомлюють практичні та теоретичні прогалини в знаннях, які б міг дати освітній заклад.

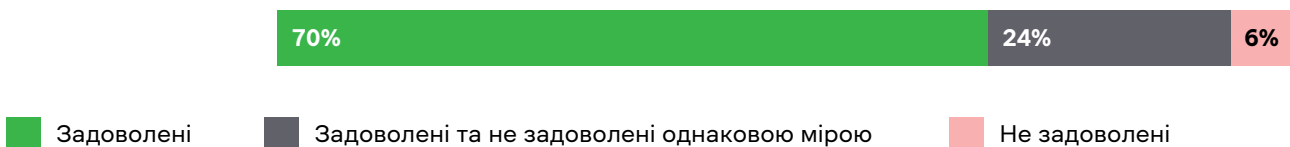
«Нас учили писати конспекти, так, воно все так і є, воно все класно, воно все прикольнo, воно все працює. Але нас не вчили вкладатися з тими всіма різноманітними завданнями в час. А коли ти приходиш на практику, ти розумієш, що 45 хвилин і це

взагалі не так працює, як в університеті вчили, ти розбираєшся і розгрібаєш все сам потім», – студентка, 4 курс, українська мова та література, Київ.

«Є ще таке, коли ти приходиш у школу і тобі треба пояснити дітям елементарні речі, ти заганняєшся. Тому що в університеті ти вчиш це дуже детально, дуже масштабно і дуже зарозумілими термінами. Тобто так, як і вимагає твоя спеціальність. Це так і повинно бути. [...] Але тобі просто складно не відходити від теми й подати це просто так, як вони би мали це знати. А не починати з таких далеких», – студентка, 4 курс, українська мова та література, Київ.

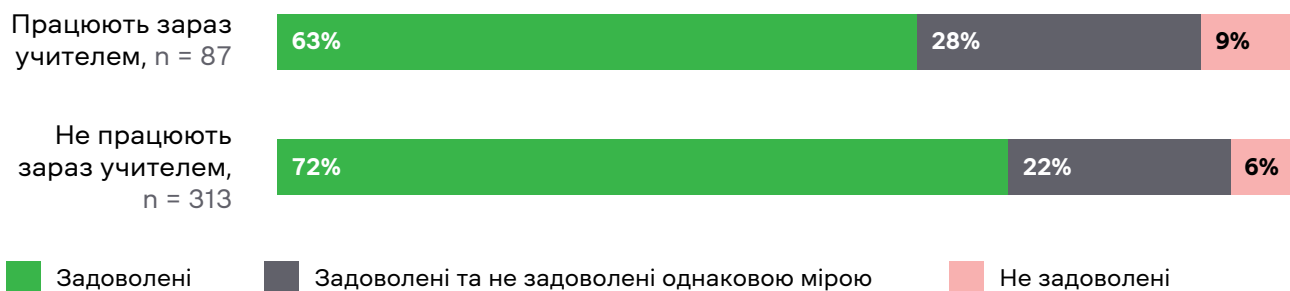
Задоволеність навчанням

Опитування студентів

Задоволеність навчанням за досвідом роботи вчителем

Опитування студентів

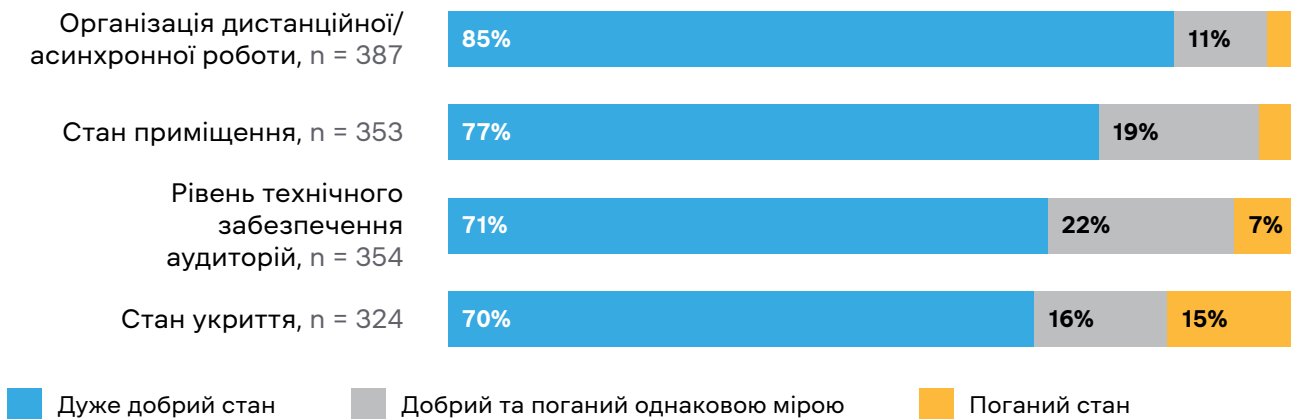
Учасники дослідження добре оцінили стан свого закладу освіти: 77% опитаних назвали добрим ремонт приміщень, 71% – рівень технічного забезпечення. Порівняно найнижчу оцінку серед елементів простору отримало

укриття: 15% учасників дослідження оцінили їхній стан як поганий. Студенти, що відвідують заняття онлайн, здебільшого декларували задоволеність організацією дистанційної роботи.

Оцінка параметрів закладу освіти

Джерело: Опитування студентів

[серед тих студентів, для яких ці параметри є актуальними]

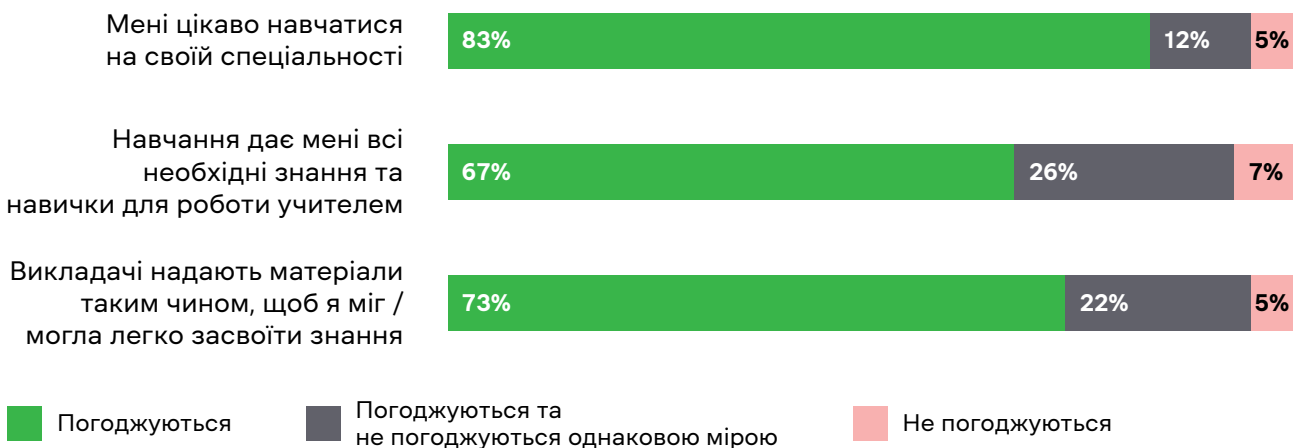
Учасники дослідження оцінили навчання радше добре: 83% студентів педагогічних спеціальностей зазначили, що їм цікаво навчатись на обраній спеціальності. Водночас 67% опитаних погодилися з тим, що освіта дає їм усі необхідні знання та навички для роботи вчителем. Це може бути результатом того, що студентам об'єктивно складно оцінити якість освіти без апробації отриманих знань у професійній практиці. Про це свідчать, зокрема, від-

мінність в оцінках знань студентів, які мають досвід роботи вчителем, та які без такого досвіду: 52% студентів, що вже працюють у ЗЗСО, вважає, що отримує всі знання, необхідні для роботи вчителем, а серед тих, хто не працює, – таких 71%.

Більшість учасників дослідження (73%) погодилися, що викладачі надають матеріал таким чином, щоб їм було легко засвоїти знання.

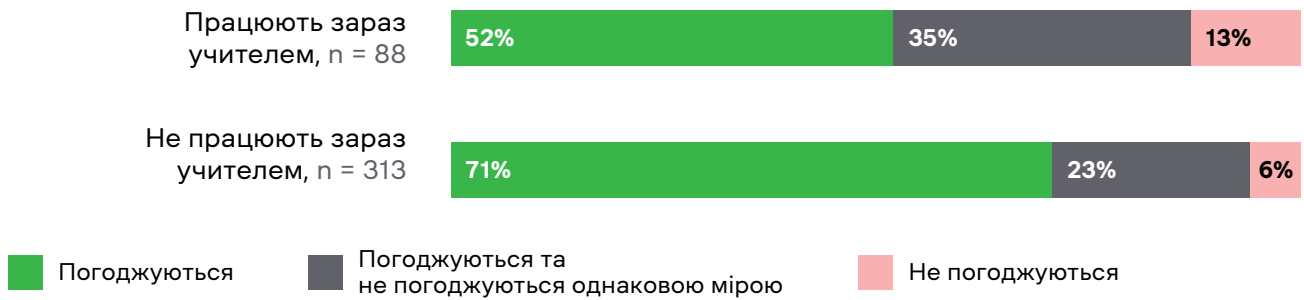
Оцінка навчання на педагогічних спеціальностях

Джерело: Опитування студентів

Навчання дає мені всі необхідні знання та навички для роботи учителем

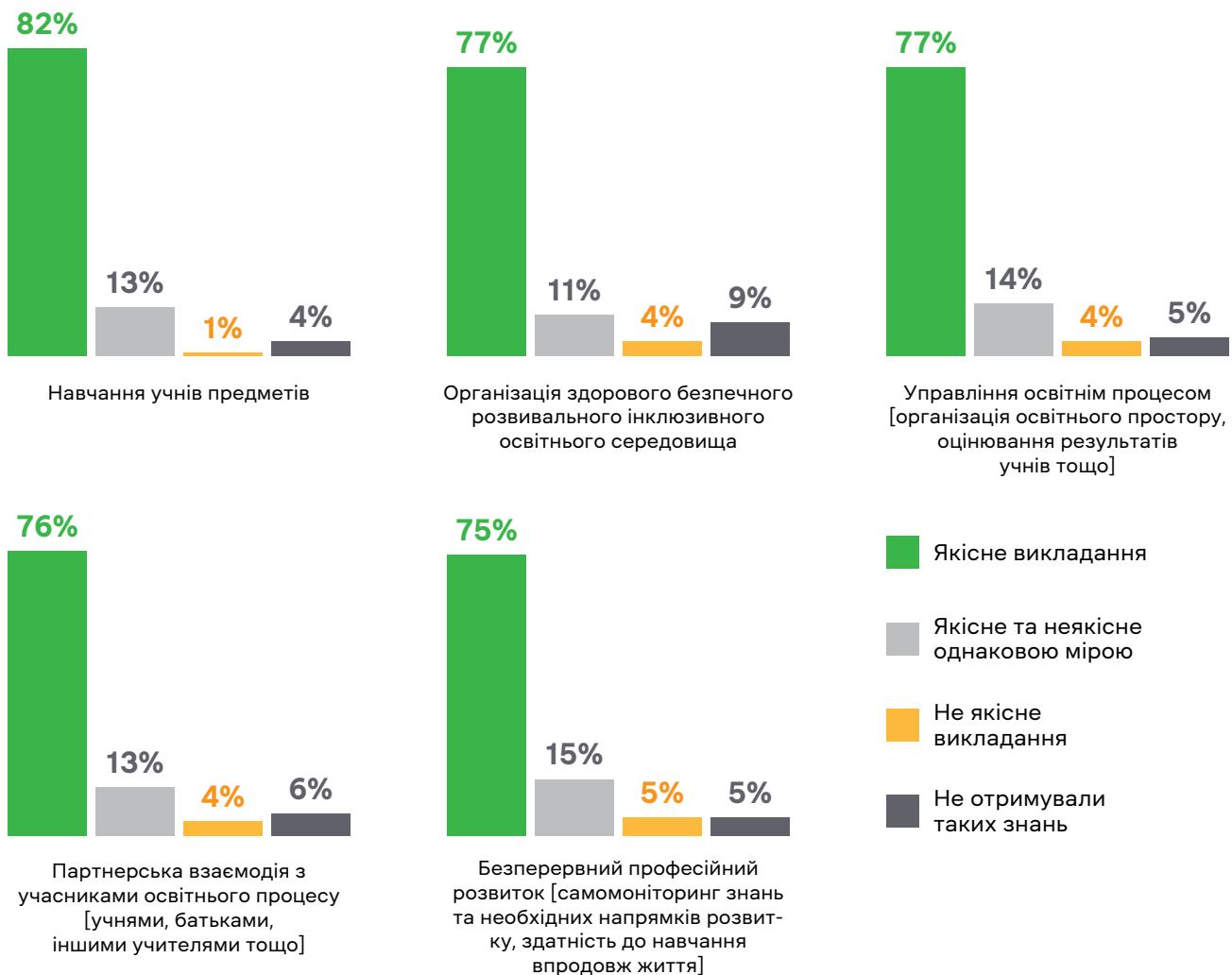
Джерело: Опитування студентів

Ми також попросили студентів оцінити якість викладання матеріалів для виконання трудових функцій (згідно із професійним стандартом учителя). Опитані високо оцінили кожен з них.

Оцінка якості викладання матеріалів для виконання трудових функцій учителя

Джерело: Опитування студентів

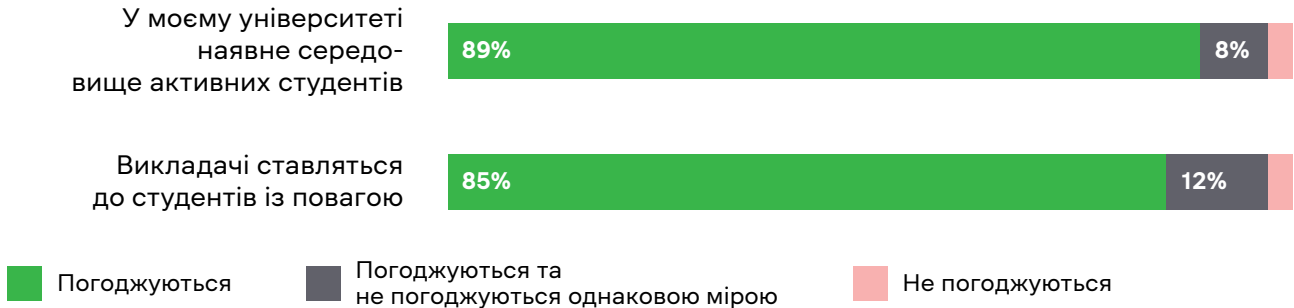

У контексті оточення впродовж навчання 89% опитаних студентів зазначили, що в їхньому освітньому закладі наявне середовище актив-

них студентів. Приблизно така ж частка студентів (85%) погоджується з тим, що викладачі ставляться до них із повагою.

Міра згоди з твердженням

Джерело: Опитування студентів

Абсолютна більшість опитаних студентів (88%), що мають досвід проходження практики, зазначає, що така практика була цікавою. А 84% опитаних вказали, що отримували допомогу від

ментора в процесі. Така ж частка студентів погоджується з тим, що практика дає можливість застосувати отримані знання в закладі освіти й відповідає реаліям роботи вчителя.

Міра згоди з твердженнями

Джерело: Опитування студентів [n = 261]

МАЙБУТНЄ ПОТЕНЦІЙНИХ УЧИТЕЛІВ

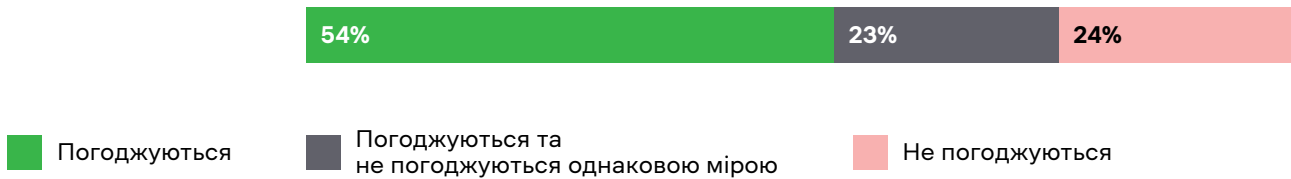
Дещо більш ніж половина опитаних студентів (54%) зазначили, що планують працювати в системі шкільної освіти впродовж наступних двох років. Серед них більшість розглядає працевлаштування в місті. Натомість села приваблюють студентів значно менше: лише 10% майбут-

ніх педагогів хочуть бути вчителем у сільській місцевості. Для 11% опитаних населений пункт розташування ЗЗСО не має значення.

Примітно, що і державний, і приватний ЗЗСО опитані студенти обирали однаково часто: 35% респондентів хочуть працювати в державній установі, 34% – у приватній.

Плани щодо роботи вчителем в Україні протягом наступних двох років

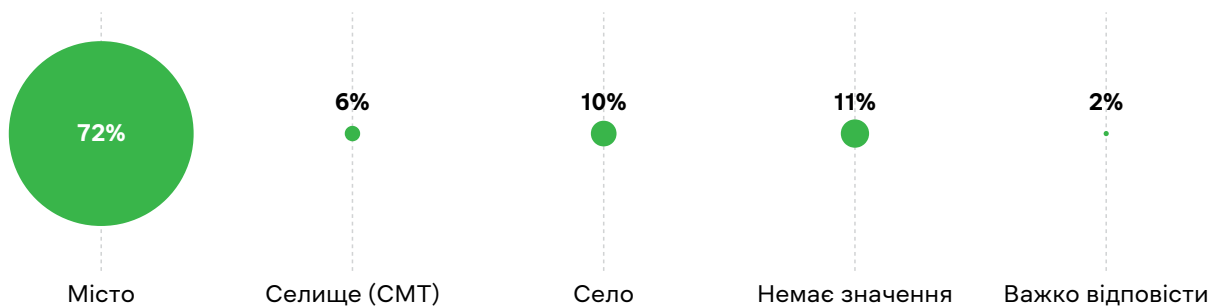
Джерело: Опитування студентів

Тип населеного пункту, в якому планують працювати вчителем

Джерело: Опитування студентів

[серед тих студентів, які планують працювати вчителем, n = 215]

Тип ЗЗСО, в якому планують працювати вчителем

Джерело: Опитування студентів

[серед тих студентів, які планують працювати вчителем, n = 215]

Примітно, що в тривалішій перспективі (до 2030-го року) бачить себе в професії приблизно та сама частка студентів – 56%. Незначне переважання над часткою опитаних, готових працювати вчителем упродовж наступних двох років, може бути пов'язане з роком навчання студентів. Зокрема, першокурсники не обов'язково планують працевлаштовуватися під час навчання, натомість розглядають таку можливість у більш тривалій перспективі.

Потенційні вчителі молодших класів дещо більше зацікавлені в роботі вчителем, аніж студенти спеціальностей середньої освіти.

Простежуємо зв'язок між бажанням працювати вчителем у довгостроковій перспек-

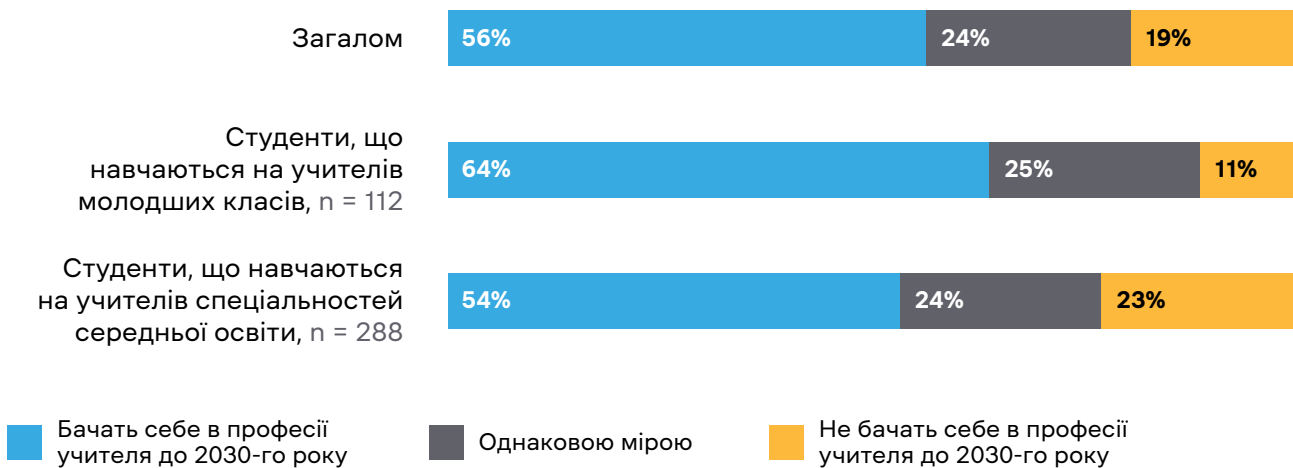
тиві та оцінками аспектів навчання: студенти, що мали вищу якість освіти, більш імовірно розглядають можливість працевлаштування у ЗЗСО.

Зокрема, вмотивовані працювати вчителем вище оцінили цікавість навчання, якість освітньої програми тощо. Різницю фіксуємо й між оцінками якості практики: студенти з планами лишатися в професії вище оцінили якість та зміст університетської практики.

Таким чином, педагогічна освіта за умови покращення її якості може стати стартовим поштовхом для збільшення кількості вчителів та якості викладання.

Бачення себе на посаді вчителя в довгостроковій перспективі щонайменше до 2030-го року

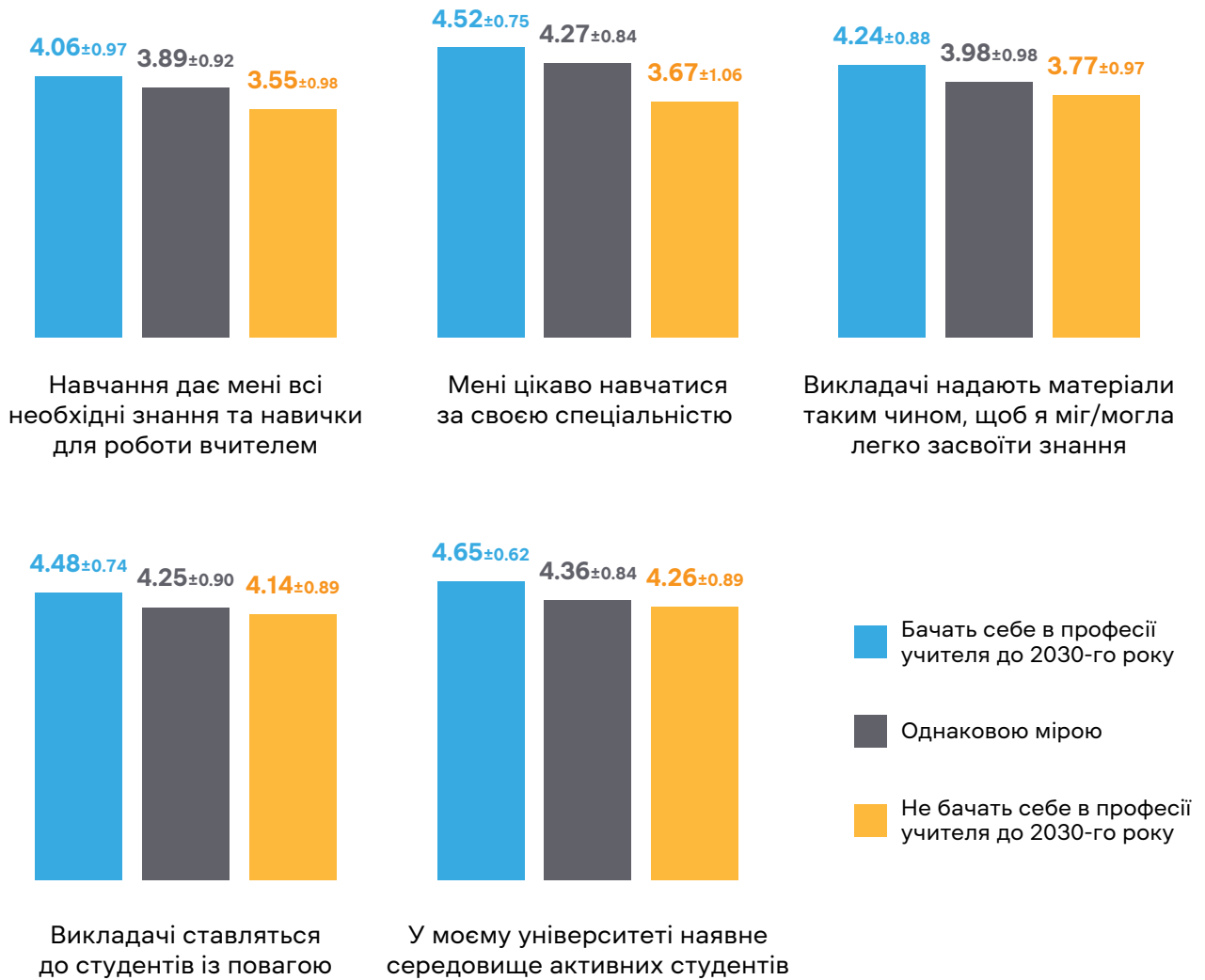
Джерело: Опитування студентів

Оцінка аспектів навчання з погляду планів на роботу вчителя щонайменше до 2030-го року

Джерело: Опитування студентів

За шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не погоджуються, 5 – повністю погоджуються

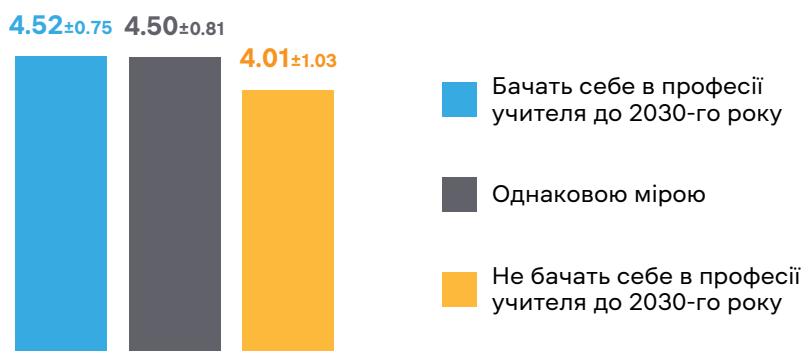
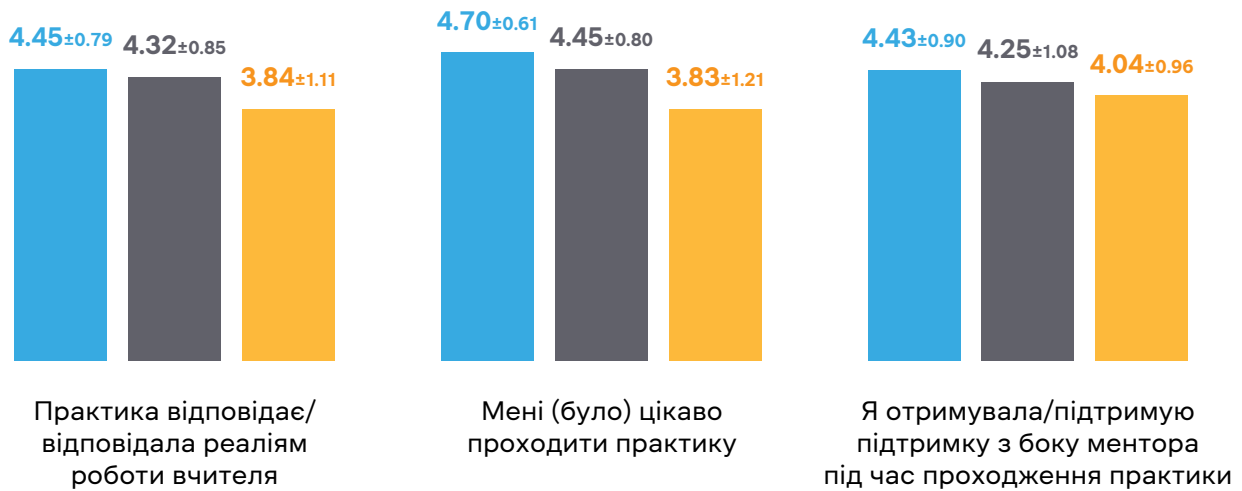

Оцінка аспектів практики з погляду планів на роботу вчителя щонайменше до 2030-го року

Джерело: Опитування студентів

[серед тих, у кого є досвід практики, n = 262]

За шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не погоджуються, 5 – повністю погоджуються

Я застосовую/застосовувала отримані знання під час практики

Примітно, що існує зв'язок між попереднім досвідом роботи з дітьми та бажанням працювати вчителем: студенти, що мали подібний досвід, частіше декларують намір працювати вчителем до 2030-го року. Дехто з учасників якісного модуля дослідження також вказав, що обрав професію через сімейну традицію роботи в професії.

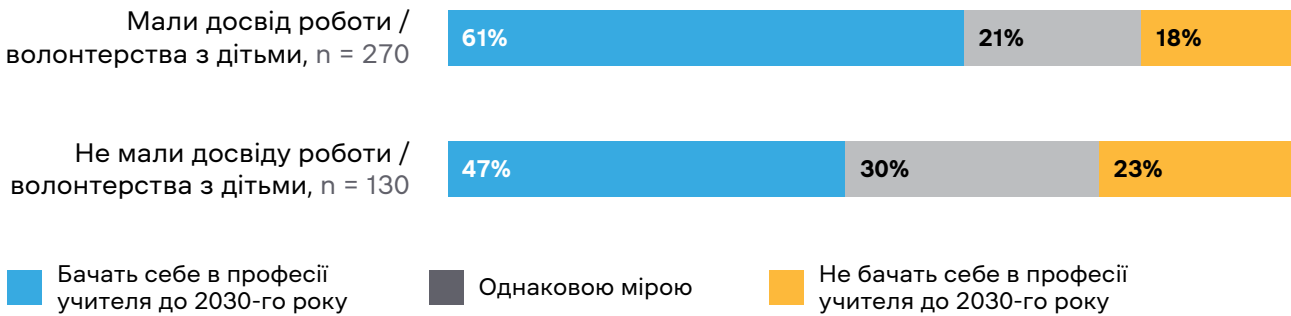
«Моя мама, яка стала для мене прикладом, можливо, педагогічної діяльності. Я

пам'ятала, як завжди після школи приходила до неї в садочок і собі разом із дітьми ставала такою молодю вихователькою. Це мене захоплювало», – випускниця педагогічного ЗВО, дошкілля та початкова освіта, Вінниця.

Натомість у межах кількісного модуля зв'язку між наявністю родичів, що працюють або працювали вчителем, та бажанням самому стати вчителем, не зафіксовано.

Плани на роботу вчителем щонайменше до 2030-го року за наявності попереднього досвіду роботи чи волонтерства з дітьми

Джерело: Опитування студентів

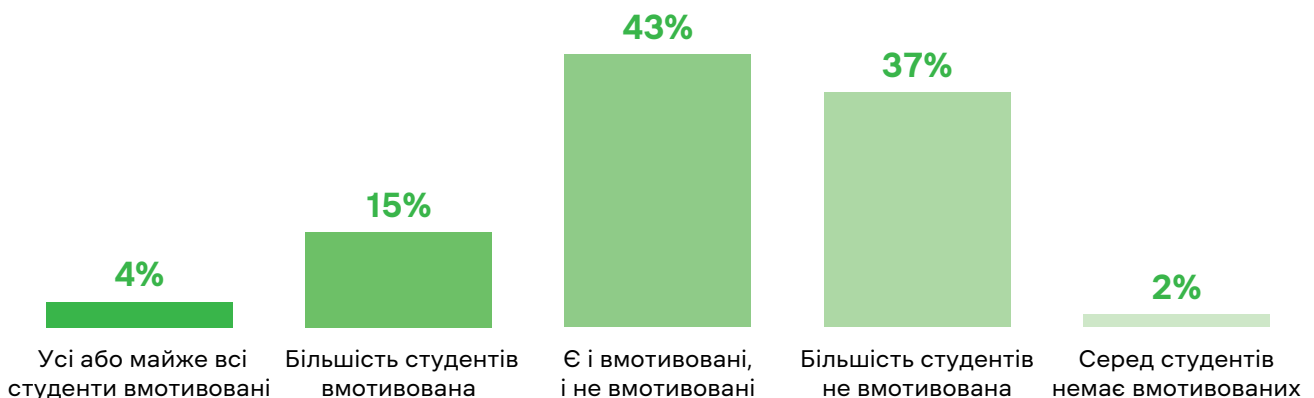

Попри власну вмотивованість, опитані студенти не бачать захоплення професією серед одногрупників. Лише 4% респондентів вважають, що все або майже все їхнє ото-

чення має бажання працювати вчителем у майбутньому, 15% – що більшість. Натомість 39% називають більшість студентства невмотивованою.

Оцінка вмотивованості працювати вчителем серед студентів педагогічних спеціальностей

Джерело: Опитування студентів

Ми запропонували учасникам дослідження оцінити, якою мірою різні ситуації можуть вплинути на бажання студентів педагогічних спеціальностей ставати вчителями після випуску.

Найбільший вплив опитані вбачають у зростанні заробітної плати вчителя та збільшенні поваги до роботи вчителя в суспільстві: 98% та 96% респондентів відповідно вказали, що ці

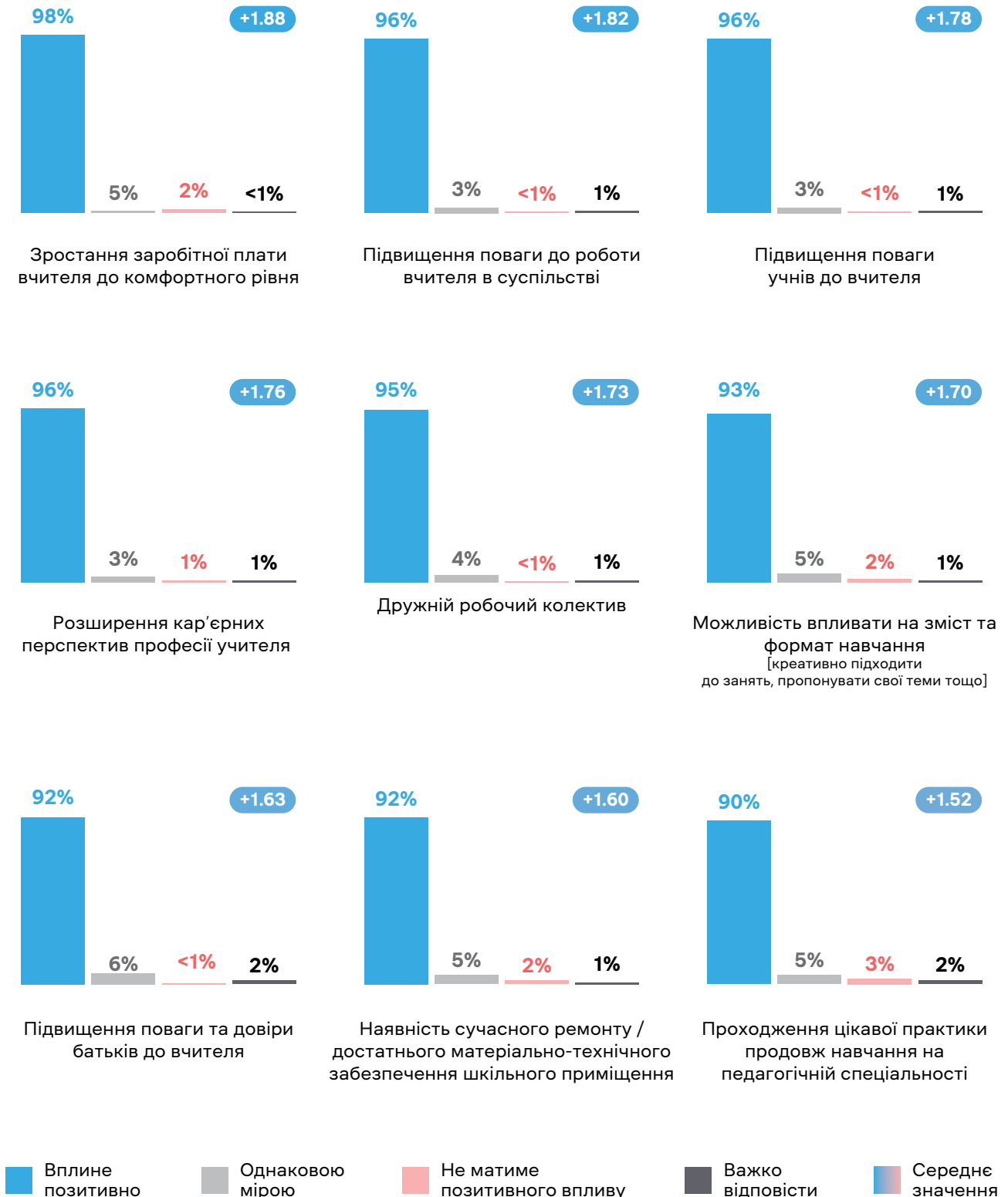
чинники матимуть позитивний вплив на мотивацію студентів.

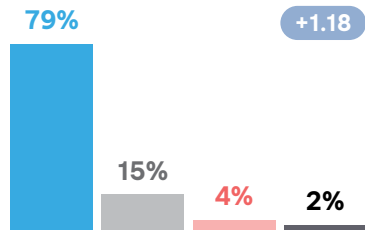
Натомість зростання кількості учнів у шкільних класах та свобода батьків у зміні змісту чи формату занять, на думку студентів, не матимуть жодного позитивного впливу на мотивацію потенційних учителів.

Оцінка чинників, що можуть вплинути на бажання студентів працювати вчителем

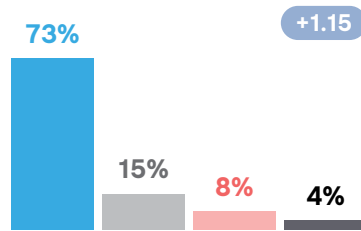
Джерело: Опитування студентів

За шкалою від +2 до -2, де +2 – Чинник матиме дуже позитивний вплив, -2 – Не матиме жодного позитивного впливу

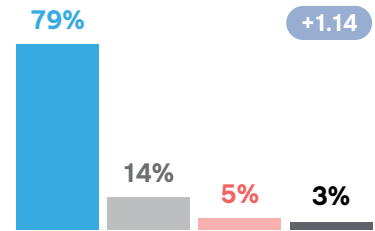

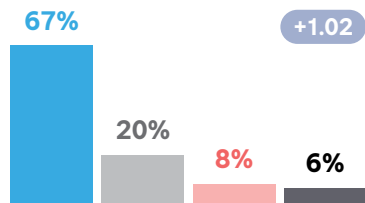
Оновлення освітньої програми в закладах педагогічної освіти [створення актуальної програми, збільшення кількості релевантних предметів]

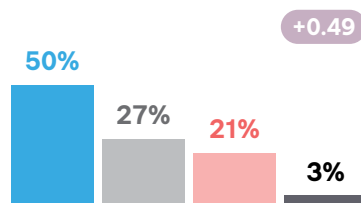
Збільшення частоти практики впродовж навчання на педагогічній спеціальності

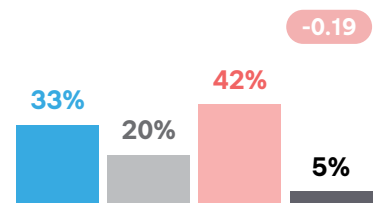
Залучення наставника на новій роботі

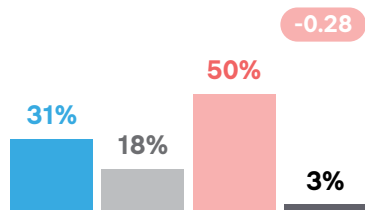
Можливість домовлятися за більшу кількість робочих годин

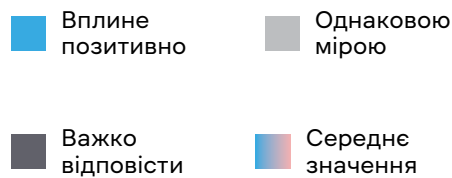
Контроль молодого вчителя більш досвідчених вчителів упродовж перших років роботи

Можливість батьків впливати на освітній процес [пропонувати свої методи викладання, системи оцінювання тощо]

Збільшення кількості учнів у шкільних класах

ВИКЛИКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Попри високі оцінки студентів, відмінність у відповідях між тими, хто має досвід роботи в школі та його не мають, наявні. Така тенденція може вказувати на наявність освітніх прогалин, які усвідомлюють саме студенти, що мають педагогічний досвід. Ми зосередили окрему увагу на аспекті підготовки майбутніх учителів і попросили освітніх експертів – гарантів освітніх програм, адміністрацію

ЗЗСО, працівників державних освітніх установ та молодих учителів – описати можливі бар'єри, що заважають підготовці педагогів в Україні.

Як зазначають експерти, питання освіти комплексне й охоплює безліч чинників на різних етапах освіти та роботи вчителем. Усі його елементи взаємопов'язані:

Коренем для демоти́вації поточних практиків та студентів, за словами освітян, стають **несприятливі робочі умови** в закладах загальної середньої освіти. Низький рівень заробітної плати, неспівмірний із великим робочим навантаженням, поглиблює проблему зниження престижу професії. [детальніше див. Розділ [ЩО ВЧИТЕЛІ ДУМАЮТЬ ПРО СВОЮ РОБОТУ?](#)].

Низький престиж учителювання має свої наслідки для поточних та потенційних практиків: до прикладу, на педагогічні спеціальності йдуть демоти́вовані студенти за залишковим принципом, а вчителі покидають педагогічну кар'єру.

Відтак і освіта не має достатньо спроможностей для якісної підготовки майбутніх учителів. Освітні експерти називали такі аспекти, що мають найбільш негативний вплив:

- **Значення цінності педагогічної освіти знижується.**

Педагогічні програми змушені знижувати поріг вступу через низький попит на педагогічну

освіту. Це, зокрема, демонструють результати аналізу вступних балів на різні спеціальності: спостерігаємо суттєвий розрив між середнім балом на бюджет для програм середньої освіти, та, до прикладу, правознавства чи економіки [див. Розділ [СТРУКТУРА ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА](#)].

- **Зміст програми не оновлюється і вона стає застарілою.**

Багато хто з практиків, зокрема, вчителів, зазначає, що українська педагогічна школа має потужну теоретичну базу, що охоплює безліч аспектів учителювання. Однак її зміст уже давно не відповідає новим вимогам та реформам, наприклад, НУШ. Відтак студенти, що виходять з освітніх закладів і йдуть працювати до ЗЗСО, не стають джерелом інновацій і не відповідають новим стандартам учителя.

«Тому що сьогодні школа динамічно змінюється, а університети – ще ні. Відповідно випускник університету, який мав би бути авангардистом цих змін, тому що це молода людина, сповнена сил, енергії,

бажання, вона ще могла би бути оцим носієм цієї, ну, якоїсь культури, а вона, можливо, остання в школі, так, яка усвідомлює, що таке концепція і як відбувається навчання? (...) Якщо б у 2016 році ми почали працювати з університетами, ми вже зараз мали б перших випускників, яких не потрібно було б вчити, що таке нова українська школа, що таке цифровізація. Не потрібно було б вчити про те, що таке інтегровані курси, не потрібно було б говорити про ціль, до прикладу, української літератури, що це не лише історія літератури, а й що це передусім формування компетентнісного читача, заоханої в читання людини, яка розуміє, цінує твори й хоче читати і так далі. (...) Він [учитель] приходить до закладу освіти, і, оскільки це молодий педагог, школа покладає великі надії на те, що педагог буде залучений до всіх таких додаткових заходів, буде драйвити систему і так далі. А студент цей нещодавній, так, він має багату велику валізу, але в цій валізі немає того, чого від нього просять і таке враження, що він не туди, не зовсім туди приїхав», – **експерт із досвідом роботи в ЗЗСО.**

Серед компетентностей, яких не навчають майбутніх педагогів, освітні експерти перелічували такі:

- Здійснення оцінювання та моніторингу навчання учнів на засадах компетентнісного підходу
- Навички управління освітнім процесом
- Психологічна компетентність
- Інноваційна компетентність
- Педагогічне партнерство, зокрема навички міжособистісного спілкування серед учителів
- Володіння мовою національних меншин та корінних народів
- Міжпредметна інтеграція
- Критичне мислення
- Інклюзивне навчання

ОСВІТНІМ ЗАКЛАДАМ БРАКУЄ ВИКЛАДАЧІВ-ПРАКТИКІВ.

Викладачі-практики в Україні є. Дехто з учасників дослідження розповідав про свій позитивний досвід навчання та реальну цінність

переїняття досвіду від таких викладачів. Однак їх в Україні, за словами освітніх експертів, небагато.

Утім, деякі експерти зауважували, що заклади освіти вже починають робити перші кроки до модернізації. До прикладу, запрошують вмотивованих та успішних учителів та адміністраторів закладів освіти до викладання.

БРАКУЄ ЯКІСНОЇ ПРАКТИКИ.

Експерти згадували багато реальних кейсів із хорошою організацією практики як із боку університетів, так і з боку шкіл. Проте ці ситуації не описують усієї реальності педагогічної освіти. Адміністрація, вчителі та гаранті освітніх програм озвучили безліч перешкод ефективної практики, які стосуються навіть найкращої організації цього процесу.

Практика закоротка. У середньому виробнича практика, за словами гарантів освітніх програм, триває до півтора місяця. Однак цього часу все ж таки недостатньо для того, щоб побачити професію вчителя з різних боків. Триваліша робота в школі дасть змогу зрозуміти психологію дітей та знайти підхід до різних учнів за характером, типом сприйняття тощо. Проте вплинути на продовження практики складно навіть працівникам закладів освіти, оскільки її тривалість визначають наявні державні стандарти.

За оцінками експертів, педагогічні училища дають суттєво більше практичних занять, ніж університети. Відтак, випускники училищ, що потрапляють до ЗЗСО після завершення навчання, виконують свою роботу значно краще. Натомість університети менше орієнтовані на розвиток практичних вмінь у студентів.

«Досвід роботи – це насправді дуже важливо. І тут, як не дивно, діти з педучилищ більш підготовлені, у них більше практики. Це краще, ніж коли виходять з університетів, там у них мало практики, там більше теорії, в них більше проблем виникає. А оці з училищ, у них там по пів року практики, вони реально уроки ведуть. Тобто ці училища – це практика, практика і ще раз практика. Нашим університетам педагогічним дуже бракує (і загальним університетам) практики, дуже бракує порівняно з коледжем», – **директор приватного ЗЗСО.**

Практика стає більш формалізованою. Директори та вчителі ЗЗСО в межах інтерв'ю згадували про випадки, коли студенти сприймали практику лише як формальність. До прикладу,

дехто приходять у школу лише раз та просять підписати лист практики. Пояснюють це тим, що не планують працювати вчителями в майбутньому.

«На жаль, 95% студентів, які приходять на практику [прим. ред. до їхньої школи], категорично кажуть про те, що не планують працювати в системі шкільної освіти і це розбиває всі ілюзії про те, що в ЗЗСО прийдуть вмотивовані й натхненні вчителі, які зацікавлені в проходженні практики. Сьогодні заклади освіти проводять саму практику формально. Ще 8 років тому ми залишали когось із студентів після практики в гімназії, тобто перспективні діти, яких хотілось підтримати й прям зразу їм пропонували якусь роботу. На жаль, пройшли ці часи», – директор ліцею.

Однак формалізацію процесу експерти спостерігають не лише з боку студентів, а і з боку освітніх закладів. До прикладу, один із практиків зауважив, що сьогодні практику закрити значно простіше, аніж років десять тому. Наразі освітні заклади не надають їй такої ваги та цінності, як раніше, коли студенти мали докладати значно більших зусиль, аби пройти цей етап навчання.

«10 років тому, практику треба було пройти в закладі освіти. Майбутнім учителям потрібно було... Ну, скажемо так, докласти чимало зусиль. Тобто вона не була формальною. І я це пам'ятаю, тому що я вже тоді працювала в школі як учитель і пам'ятаю тих студентів, які приходили до нас на практику, і які готували уроки, розписували ці уроки. Вони мали показати методику. Я пам'ятаю, як я ще була молодою вчителькою, але я теж була залучена й приходила на цю практику, і дивилася, як студенти викладають уроки, як вони переживали, які дійсно планували працювати вчителями», – директор гімназії.

Учителі та ЗЗСО, які приймають практикантів, не завжди мають змогу достатньо супроводжувати практику. Як зазначають гаранті освітніх програм, залучення вчителів до розробки та організації практики необхідне для створення сприятливих умов для засвоєння практичних знань студентів. Однак для самих педагогів співпраця з університетами дорівнює ще більшому обсягу роботи. Відтак, учителям часто бракує часового ресурсу для супроводу практикантів.

Водночас додаткове навантаження не означає додаткової винагороди для педагогів, тож деякі керівники практики на місцях, за словами експертів, не вмотивовані якісно підтри-

мувати студентів. Гаранті освітніх програм зазначають, **що оплата за наставництво студентів у школах зазвичай невелика або й зовсім не оплачується.**

«Учителі не дуже охоче діляться досвідом зі студентами або не дуже охоче беруть студентів до себе, бо вони за це нічого не отримують. Тобто оплату за практику здійснюють, але вона така мізерна, що деколи, знаєте, аж соромно й незручно», – гарант освітньої програми.

Для зменшення навантаження деякі освітні заклади змушені проводити практику на базі кафедри, а не в закладах загальної середньої освіти. Утім, це рішення називають не так ефективним, як вимушеним. Як зазначають гаранті, за найкращої реалізації будь-яка практика, незалежно від типу, має проходити в ЗЗСО.

За спостереженнями учасників якісного дослідження, траплялися також випадки, коли адміністрація шкіл не мала бажання співпрацювати зі студентами, хоч такі ситуації й не надто поширені.

Не всі студенти психологічно готові до роботи в школі. Навіть для вмотивованих студентів травматичний досвід без підтримки практиків може поставити крапку в кар'єрі. Дехто з експертів зазначив, що вчителювання – професія не для кожного студента, тож процес відсіювання є цілком нормальним явищем. Однак, з іншого боку, брак психологічної підтримки та наставництва може зменшувати ентузіазм тих студентів, що дійсно хочуть стати вчителем.

«Іноді помилка людину зупиняє. І якщо поряд твій колега не скаже: «Помилку можна виправити, отут так зроби», – це вже в твою копійчку лягло, ти знаєш уже, наприклад, що так не будеш робити, можеш робити інакше, а є така ситуація, що ти зробив помилку, все, я більше не буду далі нічого робити, не хочу, все, я прокрастиную. От таке є... і отут не тільки психолог тобі потрібен, потрібен такий же вчитель поруч із тобою, який скаже: «Усе буде добре, не нервуй. Зараз усе виправимо», – освітянин.

Освітня система, за словами освітніх експертів, не має достатньо спроможності для підготовки хороших фахівців. Утім, саме вона може стати ключем для змін за наявності сприятливих умов. Освітні експерти поділилися своїм баченням та реальним досвідом, що може допомогти розв'язати питання замкненого кола освітніх проблем [детальніше див. розділ [ІЗ ЧОГО ПОЧАТИ?](#)].

03

ПРО ОСВІТНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У цьому розділі представлені різні сценарії прогнозування кількості вчителів та розраховано приблизні кадрові потреби до 2030 року. Наприкінці розділу читач знайде перелік експертних рекомендацій про те, що може допомогти підвищити рівень компетентностей учителів та покращити освітню систему в Україні.

ОСВІТНІ ПОТРЕБИ СЬОГОДНІ

РОЗ'ЯСНЕННЯ ТА ІНДИКАТОРИ

* дисклеймер

В основу розрахунків закладено офіційну статистику та відкриті освітні дані. Ми послугуємося усередненими показниками за географією та типом населеного пункту й усвідомлюємо, що окремі населені пункти можуть мати ситуацію, відмінну від узагальненої картини. Відтак, закликаємо трактувати отримані результати як загальну тенденцію.

Зменшення кількості вчителів за останні роки вказує на те, що потреби в педагогах зростають. І хоча достеменно визначити реальний запит неможливо, оцінка тенденцій дає змогу поба-

чити основні больові точки освітньої структури. Ми розраховали приблизні кадрові потреби вчительства в Україні станом на 2023-2024 навчальні роки за двох умов:

Умова	Що показує?
Класи наповнюють відповідно до законодавчої норми	Яку потребу в учителях вдасться закрити, якщо збільшити класи відповідно до норм законодавства
Класи наповнюють відповідно до реальних показників	Яка реальна потреба існує в учителях із великою кількістю класів

Для розрахунку освітніх потреб ми використали такі індикатори:

Показник	Джерело	Роз'яснення	Обмеження
Кількість учителів	Інститут освітньої аналітики [7-12]	Дані індивідуального обліку	Відсутня інформація про учителів, що викладають декілька предметів одночасно (зокрема про предмети)
Кількість школярів	Інститут освітньої аналітики [13-15]	Дані індивідуального обліку	Немає інформації щодо поділу на початкову, базову та профільну середню освіту (це обмеження частково знімається наступним джерелом даних)
Частка школярів молодших, середніх та старших класів	МОН [16]	Використовуємо дані для приблизної оцінки кількості школярів початкової освіти, базової та профільної середньої освіти	

Показник	Джерело	Роз'яснення	Обмеження
Норма наповнення класів	Закон України «Про повну загальну середню освіту» [18]	В основу беремо умови про дотримання законодавства ЗЗСО Для предметів іноземних мов, технологічної та інформатичної галузі ми розділяємо класи навпіл ¹⁶	
Реальне наповнення класів	МОН [16]	В основу беремо умови про реальне наповнення класів. Для предметів іноземних мов, технологічної та інформатичної галузі ми розділяємо класи навпіл, де половина класу дорівнює або перевищує 8 осіб	
Норма педагогічного навантаження на учителів	Закон України «Про повну загальну середню освіту» [18]	Припускаємо, що всі учителі мають педагогічне навантаження в межах норми	
Гранично допустиме навантаження на учня	Типова освітня програма [21-24]	Беремо усереднене навантаження по класах, у яких викладають освітні галузі	

Сталі показники, використані під час розрахунків:

	Одиниця виміру	Початкова освіта	Базова та профільна середня освіта
Норма наповнення класів	особи	24 / 30 ¹⁷	30
Норма педагогічного навантаження на учителя на тиждень	години	18	18

ЯК ОЦІНЮЄМО ПОТРЕБИ?

В основу розрахунку потреб у педагогічних кадрах **взято показник часу, необхідний для навчання одного класу**. Для цього ми проаналізували типову освітню програму для учнів усіх одинадцяти класів та розрахували середню кількість годин, необхідну для навчання одного класу кожної освітньої галузі на тиждень. Наступним кроком ми оцінили приблизну кіль-

кість класів в Україні відповідно до законодавчої норми й реальних показників наповнення та розрахували, скільки необхідно годин учителям на тиждень для навчання стільки класів. Отриманий показник ми розділили на норму педагогічного навантаження на одного вчителя на тиждень та отримали потребу в педагогах для того, щоб покривати години навчання, рекомендовані типовою освітньою програмою.

¹⁶Тут і надалі згідно з пунктом 6 статті 12 Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020) з метою забезпечення належної якості вивчення окремих предметів (інтегрованих курсів) клас державного, комунального закладу освіти можна ділити не більш як на три групи з кількістю учнів не менше восьми осіб».

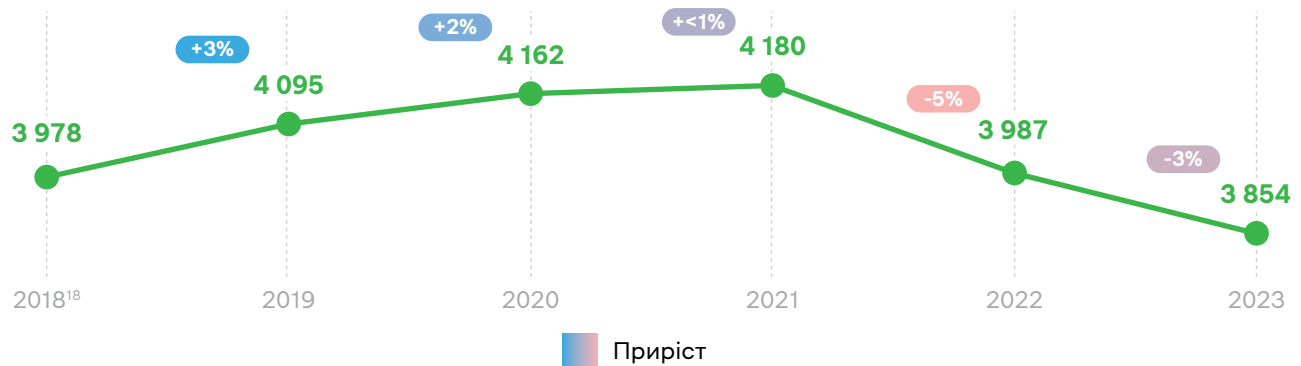
¹⁷Тут і надалі 24 – нова норма наповнення молодших класів згідно з новою редакцією частини 2 статті 12 Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020), яка набуває чинності 1 вересня 2024 року / 30 – стара норма.

Із початком повномасштабного вторгнення кількість школярів в Україні поменшала, хоча й не так стрімко, як кількість учителів. Зокрема,

за останні два роки показник скоротився на 8%. На початок 2023-2024 навчального року в Україні навчалось 4 млн школярів.

Динаміка кількості школярів, тис. осіб

Джерело: Інститут освітньої аналітики [13-15]

Закон України «Про повну загальну середню освіту» [18] визначає норму наповнення початкових класів у кількості 24 особи (за попередньою редакцією – 30 осіб), середніх та старших – у кількості 30 осіб. У реальності ж цифри дещо різняться. Зокрема, середня наповнюваність молодших класів, за даними МОН, складає 14.6 осіб, класів базової та про-

фільної середньої освіти – 16.2. Фіксуємо також суттєве розходження в наповнюваності класів за типом населеного пункту: у місті цей показник вищий і складає 22.1 і 23.9, а в селі – 13.4 та 16.1 відповідно. **Таким чином, у реальності кількість класів суттєво більша і не відповідає законодавчим нормам, а відтак кількість учителів, необхідних для навчання учнів, зростає.**

Середня наповнюваність класів

Джерело: Міністерство освіти та науки, Закон України «Про повну загальну середню освіту» [18]

	Початкова освіта	Базова та профільна середня освіта
Законодавча норма	24 / 30	30
Загалом	14.6	16.2
Місто	22.1	23.9
Село	13.4	16.1

На зростання потреби в учителях вказує й пропорція кількості педагогів до кількості учнів. За останні шість років цей показник зріс: якщо 2018 року на одного вчителя припадало в середньому 10.8 учнів, то 2023 – 12.5. Це означає, що кількість учителів зменшується значно стрімкіше, ніж скорочення кількості учнів.

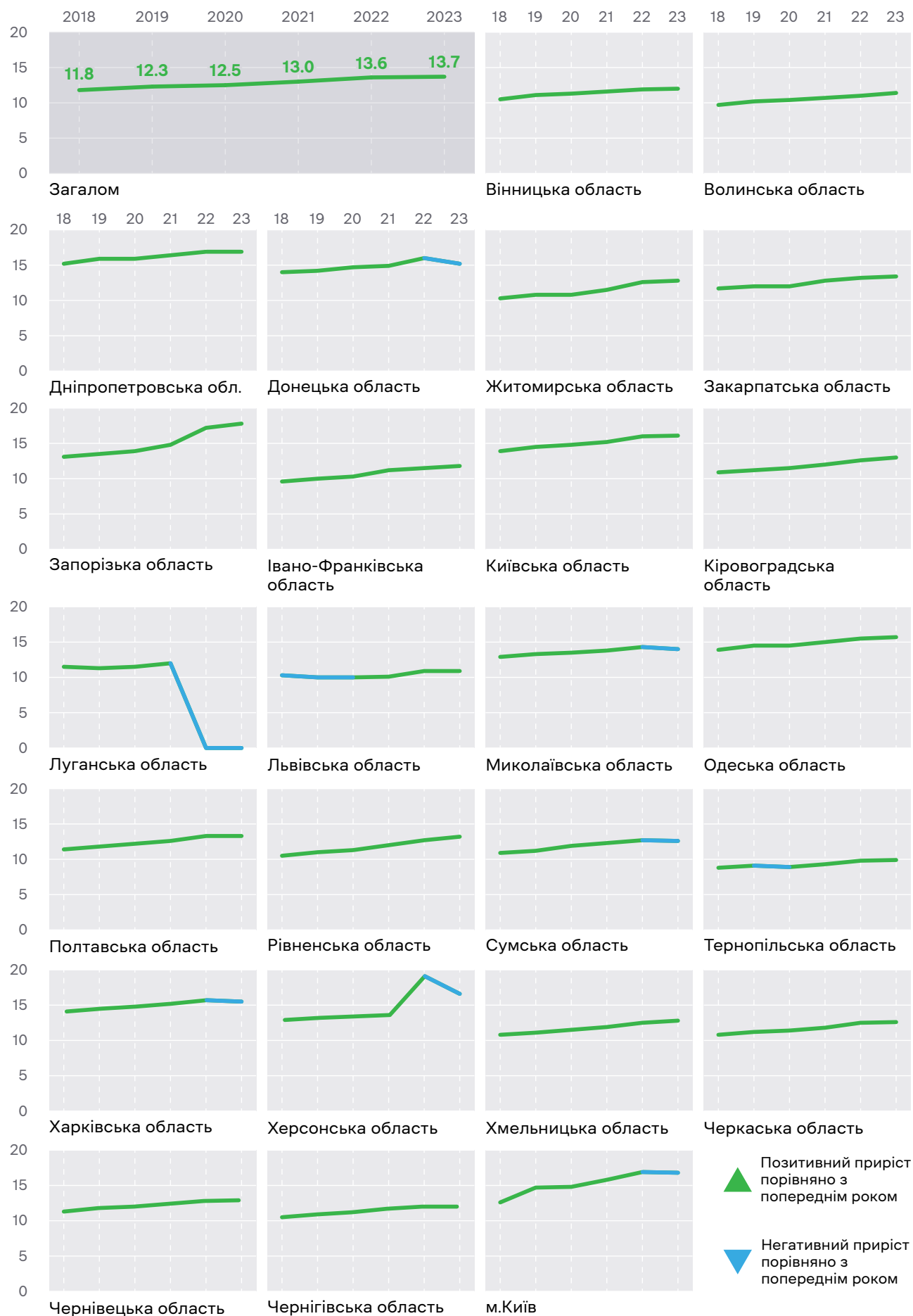
Найбільше навантаження фіксуємо в областях, наближених до лінії фронту: Запорізькій,

Дніпропетровській, Херсонській, а також у столиці. Навантаження на вчителів у цих регіонах останнім часом суттєво збільшилося. Припускаємо, що така тенденція пов'язана зі зменшенням кількості вчителів у зв'язку з тимчасовою окупацією, еміграцією та одночасним внутрішнім переміщенням дітей із небезпечних територій у більш стабільні міста. Зокрема, Запоріжжя та Дніпропетровщина стали хабами для ВПО у 2014 році та 2022 роках.

¹⁸ Дані щодо кількості школярів в Україні станом на 1 вересня 2018 року ми отримали шляхом подачі запиту в Інститут освітньої аналітики.

Співвідношення кількості учнів до кількості учителів

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7-15]

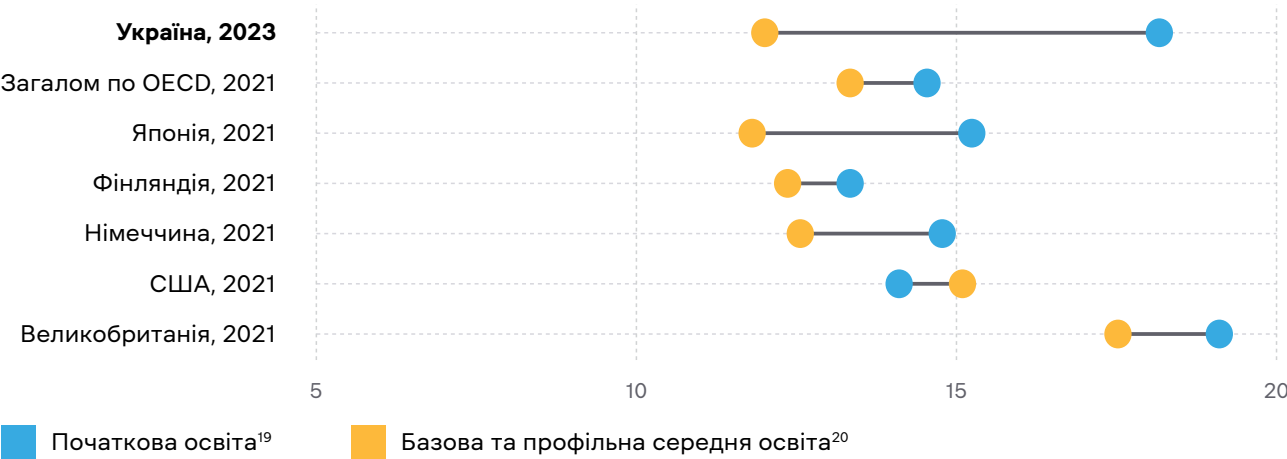

Ми також порівняли показники з даними OECD [2] щодо співвідношення кількості учнів до кількості вчителів станом на 2021 рік (останні доступні дані). Середнє навантаження на вчителя в Україні поступово виходить на міжнародний рівень. Щоправда, співвідношення кількості

учнів до кількості вчителів молодших класів вище за середнє у країнах OECD. Серед країн Європи вище навантаження на вчителів фіксуємо лише у Великобританії. Натомість кількість учнів, що припадає на вчителів-предметників, дещо менша від середньої у країнах OECD.

Співвідношення кількості учнів до кількості вчителів за країною

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7-15], OECD [2]

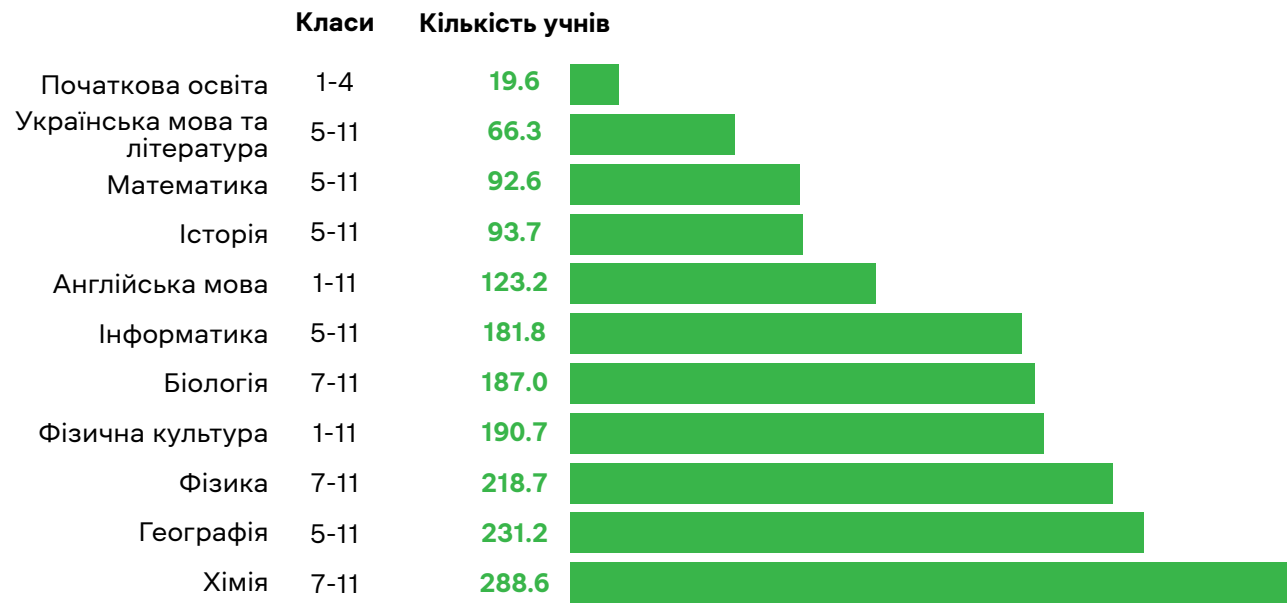

За окремими предметами найбільша кількість учнів припадає на вчителів точних наук: хімії, фізики, біології (понад 150 учнів на одного вчителя). Велике навантаження фіксуємо й для вчителів географії. Співвідношення кількості учнів до кількості педагогів окремих дисциплін природ-

ничих наук вказує про наявність браку вчителів для викладання цих предметів. Також фіксуємо суттєве навантаження на вчителів предметів, що є в програмі всіх освітніх рівнів, серед яких англійська мова (123.2 учні на одного вчителя) та фізична культура (190.7 учнів на одного вчителя).

Співвідношення кількості учнів, які в середньому припадають на одного вчителя на семестр за предметами у 2023-2024 навчальних роках

Джерело: Інститут освітньої аналітики [7,13]

¹⁹Відповідає рівню primary school.

²⁰Відповідає рівням lower secondary та upper secondary school.

Таким чином, уже зараз фіксуємо кадровий голод у вчительських лавах.

За результатами розрахунків, збільшення класів до законодавчої норми здатне подолати кадровий голод для більшості освітніх галузей у місті та всіх, окрім іноземних мов, – у селі. Однак у містах все одно бракуватиме близько 14.2 тис. вчителів молодших класів, 5.1 тис. вчителів іноземних мов, 2.6 тис. вчителів технологічної галузі та 0.8 тис. вчителів інформатичної за умови поділу класів для цих предметів навпіл.

У реальній ситуації (коли наповненість класів значно менша за законодавчу норму) потреби в кадрах більші:

У містах бракує близько 19.0 тис. вчителів молодших класів, у селах – близько 11.1 тис. Також фіксуємо брак учителів іноземних мов за умови поділу класів на два (11.1 тис. – у містах та 8.3 тис. – у селах), природничої та математичної галузей як у містах (4.4 тис. та 2.0 тис. відповідно), так і в селах (0.1 та 1.4 тис.); брак учителів фізичної культури в містах і селах (6.9 та 5.2 тис. відповідно).

Іншими словами, запит на вчителів молодших класів не заповнений на третину (31%) в містах та чверть (25%) у селах; для математичної галузі недозаповнено 17% та 18% посад учителів відповідно; для природничої – 25% та 1%.

Подібні результати підтверджують опитані директори шкіл. За їхніми словами, бракує вчителів будь-яких предметів. Утім, нестача педагогів технічних галузей (особливо природничої) відчувається вкрай гостро.

«Ну, ви знаєте, зазвичай завжди не вистачає вчителів української мови. Зараз, ну так, якщо дивитись не тільки на мій заклад, а взагалі. Загалом – це вчителі фізики, це вчителі інформатики, англійської мови. Цей попит завжди на ці спеціальності. Він завжди є. І якось так складаються обставини, що інколи є історія, але, ну, якби тут не так. А от зараз саме англійська, українська мова, фізика, їх значно менше стало. І тримаємо цих учителів, щоб вони не йшли», – директор ліцею.

Також опитані директори наголошують на нагальній проблемі браку кадрів у сільській місцевості. Пояснюють проблему тим, що українські села, як правило, не видаються перспективними для вчителів (особливо молодих).

«Місто має кращі перспективи. Я думаю, що в місті з учителями менші проблеми, ніж у селах. (...) У нас є, наприклад, сусідніх два ЗЗСО, то не вистачає саме цих фахівців, є вчителька фізики, якій уже там 75 років, і вона працює, бо нема кому працювати, вона вже не може, а каже, я не можу, а директор не пускає», – директор ліцею.

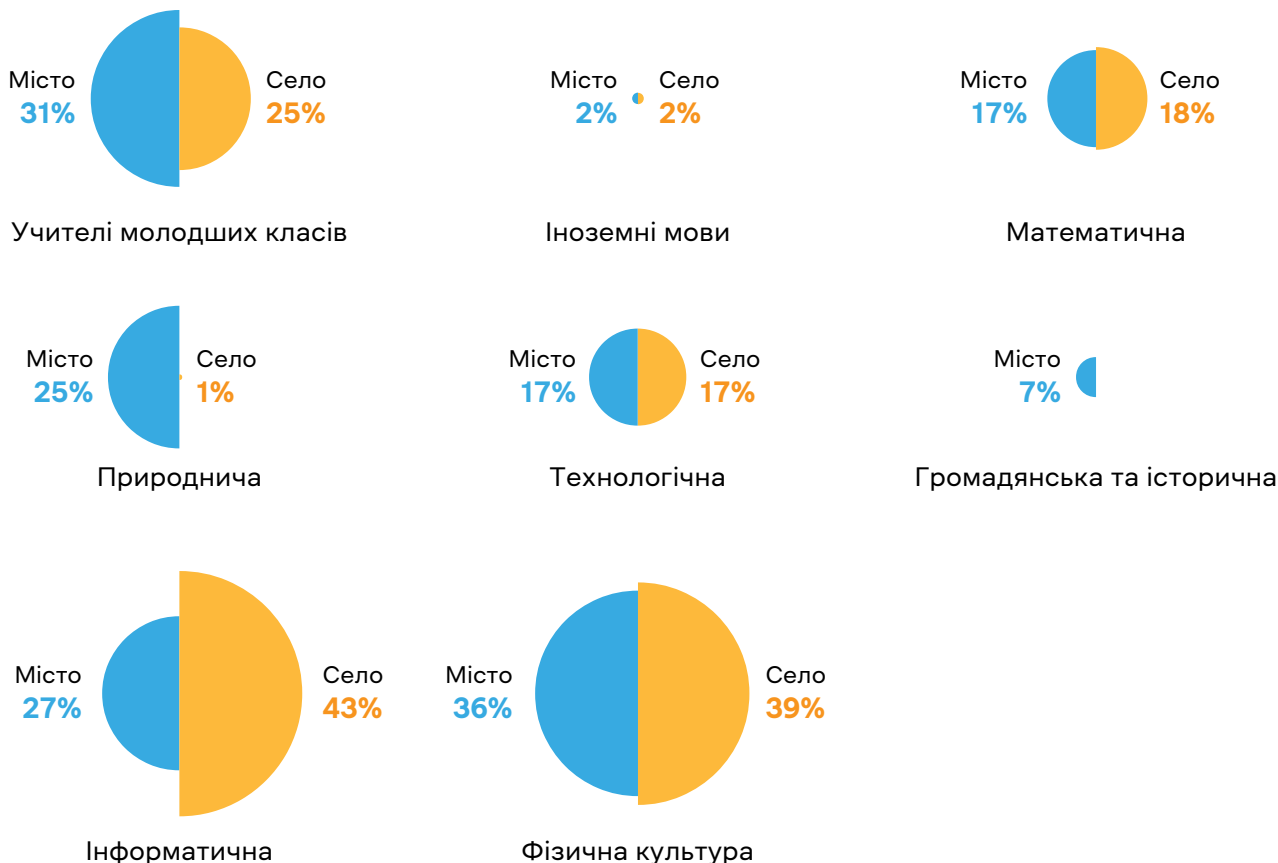

Оцінка поточної нестачі вчителів за типом населеного пункту, тис. осіб

	Місто		Село	
	Нормальне наповнення класів	Реальне наповнення класів	Нормальне наповнення класів	Реальне наповнення класів
Учителі молодших класів	14.2 / 3.0 ²¹	19.0	Нестачі немає	11.1
Мовно-літературна (окрім іноземних мов)	Нестачі немає	Нестачі немає	Нестачі немає	Нестачі немає
Іноземні мови	5.1	11.1	1.5	8.3
Математична	Нестачі немає	2.0	Нестачі немає	1.4
Природнича	Нестачі немає	4.4	Нестачі немає	0.1
Технологічна	2.6	4.6	Нестачі немає	3.2
Соціальна і здоров'я-збережувальна	Нестачі немає	Нестачі немає	Нестачі немає	Нестачі немає
Громадянська та історична	Нестачі немає	0.3	Нестачі немає	Нестачі немає
Інформатична	0.8	3.2	Нестачі немає	3.4
Мистецька	Нестачі немає	Нестачі немає	Нестачі немає	Нестачі немає
Фізична культура	Нестачі немає	6.9	Нестачі немає	5.2

²¹Нова норма у 24 учні / стара норма у 30 учнів.

Оцінка частки браку вчителів від загальної кількості вчителів за типом населеного пункту за умови реального наповнення класів, %

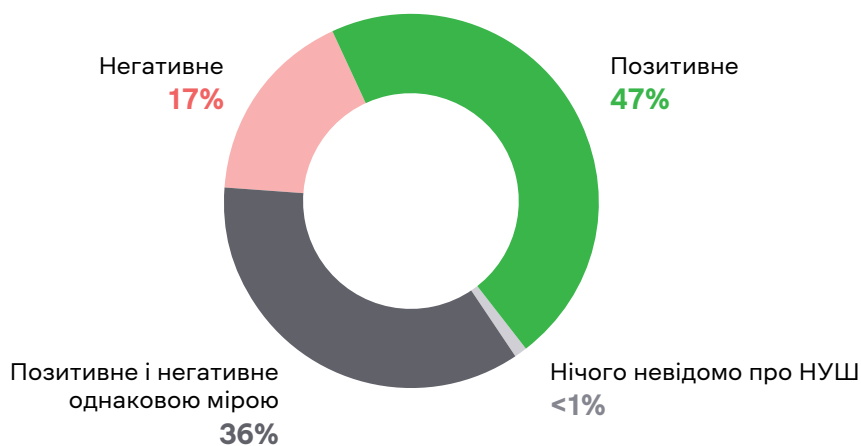

Брак учителів у галузях та суттєве навантаження на вчителів багатьох предметів (особливо точних наук) вказують на те, що предмети варто об'єднувати за галузями відповідно до реформи НУШ. Утім, у вчительських лавах наявний певний опір до нововведень. Ми запитали вчителів про ставлення до реформи Нової української школи, і лише 47% вчителів (кожен другий опитаний) висловили позитивне став-

лення до неї. У решті ж декларують або нейтральні настрої (36%), або негатив (17%). Примітно, що вчителі початкових класів більше задоволені реформою (таких 56%), ніж вчителі базової та профільної (таких 44%). Таким чином, фіксуємо потенціал до збільшення авторитету НУШ, що може позитивно вплинути на ефективність нової системи предметів у майбутньому.

Ставлення до реформи НУШ

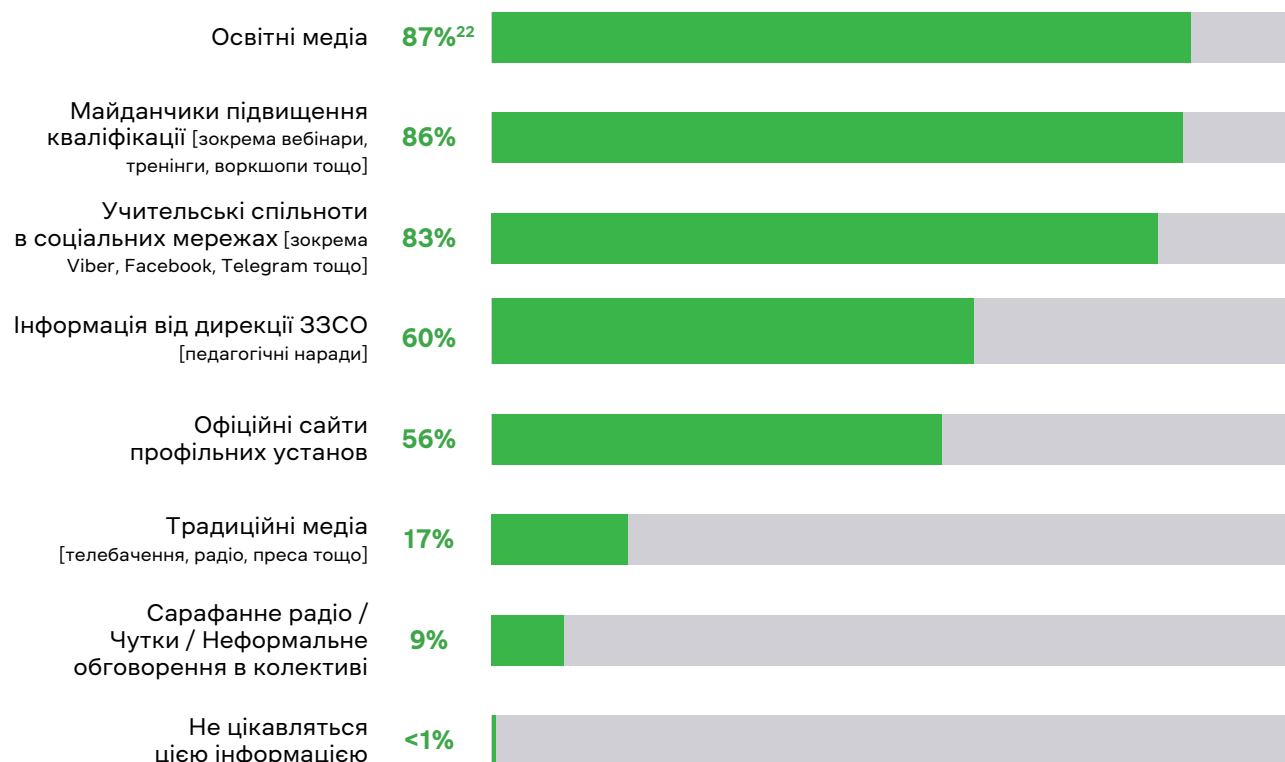
Джерело: Опитування вчителів

Джерела, з яких отримують інформацію щодо реформи НУШ

Джерело: Опитування вчителів

[серед тих, хто обізнаний про НУШ, n = 2444]

ЯК ДИРЕКТОРИ ДОЛАЮТЬ КАДРОВИЙ ГОЛОД?

Проблема наповнення штату працівників у ЗЗСО не нова. Уже зараз керівники закладів освіти шукають можливості заповнювати посади. Опитані директори шкіл, зокрема, назвали такі заходи:

- Утримання вчителів старшого віку.** Керівники закладів освіти залишають уже наявних учителів старшого віку, оскільки ті мають більше мотивації тривалий час працювати в закладі освіти. Утім, такі методи, за словами учасників дослідження, негативно впливають на віковий баланс учителів та якість навчання. Мовляв, попри мотивацію залишатися працювати, старші вчителі не мають бажання розвиватися та адаптовуватися до нових змін.
- Залучення одного вчителя до викладання кількох предметів одночасно.** Учителі суміжних галузей можуть працювати на дві ставки й викладати різні дисципліни у ЗЗСО. Це дає можливість заповнювати вакантні позиції, натомість часто перевантажує самого вчителя й знижує якість викладання.
- Залучення студентів педагогічних спеціальностей до роботи.** Спільний вихід для багатьох опитаних директорів – альтернативні джерела залучення кадрів. Дехто з опитаних практикує співпрацю зі студентами, що досі не закінчили навчання в університеті. Таким студентам організовують інтернатуру й дають ментора з учительського складу, щоб допомогти адаптуватися на робочому місці.
- Залучення вчителів з непедагогічною освітою.** Подекуди вихід заповнення вакансії – взяти фахівця з профільними знаннями, але без педагогічної підготовки.

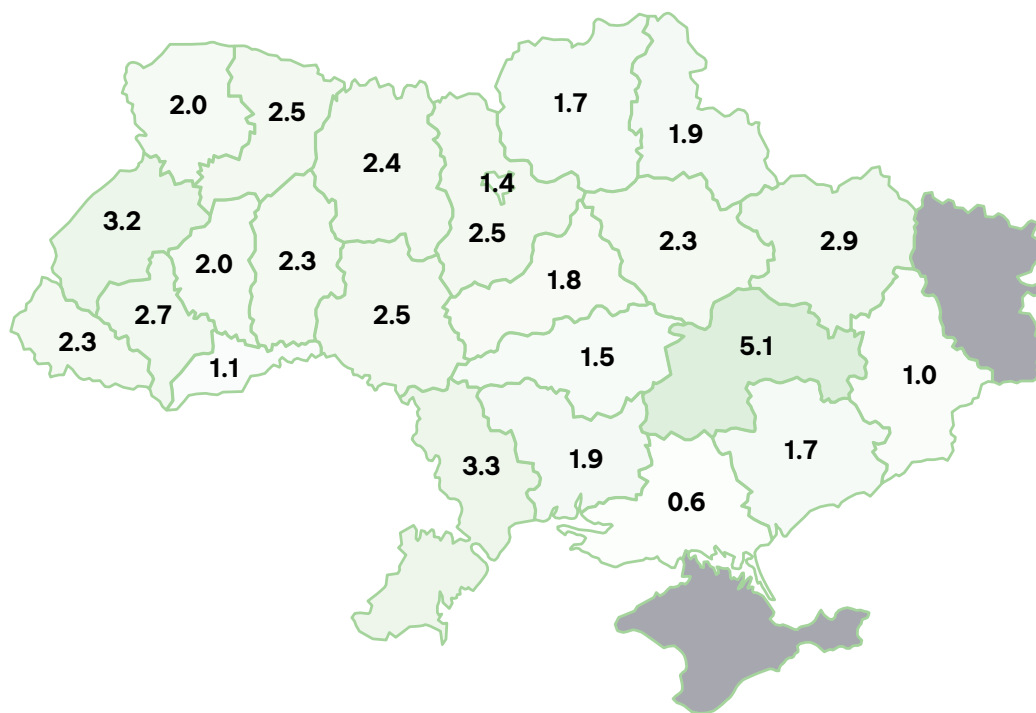
²²Сума відповідей перевищує 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька відповідей із запропонованих.

За географією найбільші освітні потреби фіксуємо для прифронтових областей, особливо для Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Одеської та Миколаївської. До прикладу, на

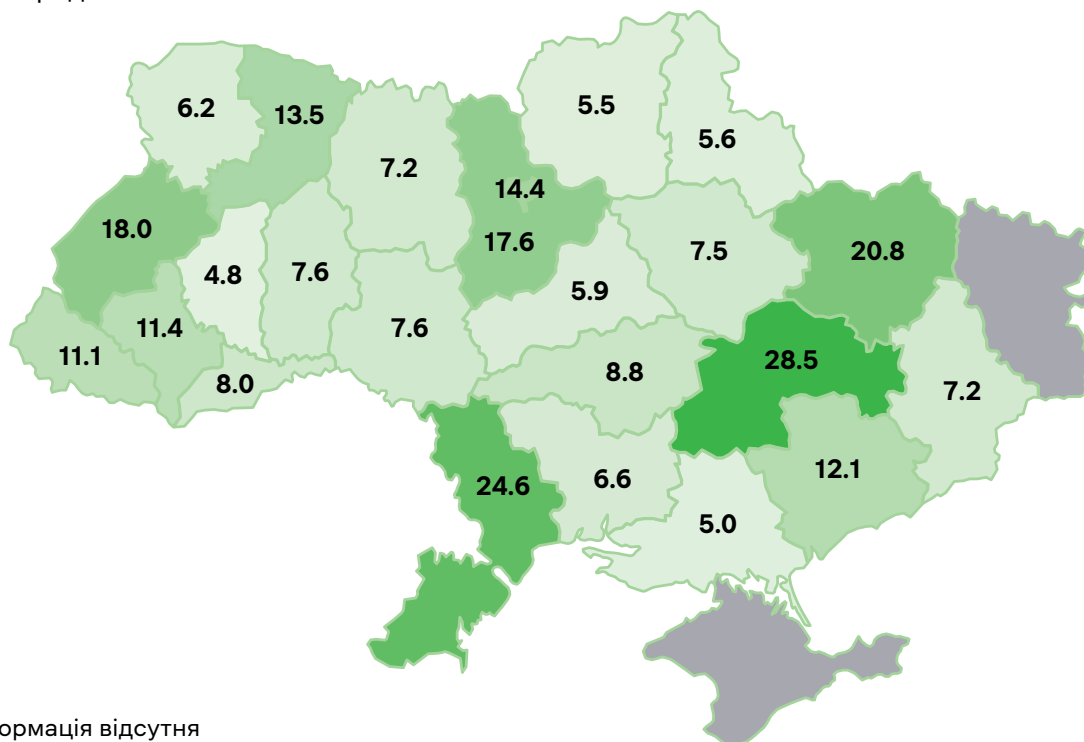
Дніпропетровщині станом на 2024 рік бракує близько 5.1 тис. вчителів молодших класів та 6.9 тис. вчителів-предметників, у Харківській – 2.9 тис. та 4.6 тис. відповідно.

Оцінка поточної нестачі вчителів за областями за умови реального наповнення класів, тис. осіб

Учителі молодших класів

Учителі-предметники

Інформація відсутня

ОСВІТНІ ПОТРЕБИ В ПЕРСПЕКТИВІ

РОЗ'ЯСНЕННЯ ТА ІНДИКАТОРИ

* дисклеймер

У сучасних реаліях України будь-яке прогнозування має дуже хитке підґрунтя. Щодня в країні відбувається безліч подій, здатних змінити ситуацію за лічені секунди. Усвідомлюючи ці ризики, ми закликаємо трактувати результати розрахунків як загальну тенденцію, засновану на даних та обставинах, доступних нам сьогодні.

Визначити, яке майбутнє може чекати нас за кілька років у сучасному світі, – складна задача. Однак, навіть найменший натяк на потенційний розвиток подій може дати надію, застереження та вказівку, яким чином діяти. Багато країн роблять спроби спрогнозувати потребу у вчителів на наступні роки за допомогою різних підходів. Серед індикаторів, зокрема, кількість незаповнених вакансій, співвідношення

кількості вчителів та учнів, кількість зарахувань на програми підготовки вчителів тощо [4]. Ми також поставили перед собою завдання спрогнозувати потенційний брак учительських кадрів до 2030 року за допомогою наявних даних в Україні. Було проведено розрахунки для вчителів початкової освіти та освітніх галузей учителів-предметників за чотирьох гіпотетичних ситуацій:

Гіпотетична ситуація	Як рахуємо?	Що це дає?
Класи наповнюють відповідно до норми законодавства в умовах соціальних потрясінь: враховуємо зміни в кількості учнів та вчителів від початку повномасштабного вторгнення внаслідок еміграції та тимчасової окупації територій	За основу розрахунків беремо норму наповнення класів відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту», розраховуємо приріст учителів на основі даних від 2018 до 2023 року (із врахуванням даних після початку повномасштабного вторгнення)	Нестачу вчителів у перспективі до 2030 року за умови, що шкільна освіта дотримується норм наповнення класів, а вчительський склад зазнав і продовжить зазнавати суттєвих втрат унаслідок великої війни
Класи наповнюють відповідно до норми законодавства в умовах без соціальних потрясінь: припускаємо, що масової еміграції та тимчасової окупації територій із початком повномасштабного вторгнення не відбулося	За основу розрахунків беремо норму наповнення класів відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту», розраховуємо приріст учителів на основі даних від 2018 до 2021 року (без врахування даних після початку повномасштабного вторгнення)	Можливість оцінити, чи змінилися б потреби, якби класи наповнювали відповідно до норми наповнення класів та за останні роки не було великої війни, а також побачити, яких втрат зазнав учительський склад унаслідок соціальних потрясінь
Класи наповнюють відповідно до реальних показників в умовах соціальних потрясінь	За основу розрахунків беремо усереднений показник реального наповнення класів за останні роки, розраховуємо приріст учителів на основі даних від 2018 до 2023 року (із врахуванням даних після початку повномасштабного вторгнення)	Потребу у вчителів у перспективі до 2030 року за умови, що класи продовжують наповнювати відповідно до теперішніх тенденцій (існує недобір і велике розпорошення класів), а вчительський склад зазнав і продовжить зазнавати суттєвих втрат унаслідок великої війни
Класи наповнюють відповідно до реальних показників в умовах без соціальних потрясінь	За основу розрахунків беремо усереднений показник реального наповнення класів за останні роки, розраховуємо приріст учителів на основі даних від 2018 до 2021 року (без врахування даних після початку повномасштабного вторгнення)	Можливість оцінити, чи змінилися б потреби, якби класи продовжували наповнювати реалістично та за останні роки не було великої війни, а також побачити, яких втрат зазнав учительський склад унаслідок соціальних потрясінь

Для прогнозування ми використовували такі дані:

Показник	Джерело	Роз'яснення	Зауваги / обмеження
Кількість учителів	Інститут освітньої аналітики [7-12]	Дані індивідуального обліку Використовуємо для побудови лінійної моделі прогнозу	Не враховуємо дублювання вчителів, що викладають декілька предметів одночасно
Прогноз кількості населення шкільного віку	Інститут демографії та соціальних досліджень [6]	Припускаємо, що все населення шкільного віку відвідує українські ЗЗСО. Інститут демографії та соціальних досліджень указує в методології, що прогнозує для населення України в межах 1991 року. Відтак, вважаємо, що прогнозуємо потребу вчителів в умовах деокупації всіх українських територій	Дані доступні лише для всієї України. За браком даних про школярів за областями та типом населеного пункту ми не маємо змоги внести ці індикатори в прогнозування
Норма наповнення класів	Закон України «Про загальну середню освіту» [18]	Беремо за основу сценарій, у якому ЗЗСО дотримуються норм законодавства про наповнення класів Для предметів іноземних мов, технологічної та інформатичної галузі ми розділяємо класи навпіл	
Реальне наповнення класів	МОН [16]	Беремо усереднений показник за останні чотири роки як основу сценарію, в якому наповненість класів відповідає сучасним реаліям. Припускаємо, що реальне наповнення в перспективі до 2030 року залишатиметься незмінним Для предметів іноземних мов, технологічної та інформатичної галузі ми розділяємо класи навпіл, де половина класу дорівнює або перевищує 8 осіб	Існує сильна варіація між наповненістю класів в обласних центрах, містах та селах. Утім, за браком демографічного прогнозу за типом населених пунктів ми не можемо врахувати цей аспект в прогнозуванні
Норма педагогічного навантаження на вчителів	Закон України «Про повну загальну середню освіту» [18]	Припускаємо, що всі вчителі мають педагогічне навантаження в межах норми	
Гранично допустиме навантаження на учня	Типова освітня програма [21-24]	Беремо усереднений показник граничного навантаження за класами, в яких викладають освітню галузь	

Сталі показники, використані під час прогнозування:

	Одиниця виміру	Початкова освіта	Базова та профільна середня освіта
Норма наповнення класів	особи	24	30
Норма педагогічного навантаження на учителя на тиждень	години	18	18
Вік учнів	років	6–9	10–17(18) ²³

ЯК ОЦІНЮЄМО ПОТРЕБИ?

За основу закладені дані прогнозу кількості населення шкільного віку Інституту демографії та соціальних досліджень та лінійний тренд кількості вчителів на основі історичних даних попередніх шістьох років.

Для розрахунку потреб у вчительських кадрах **використано показник часу, необхідний для навчання одного класу.** Для цього ми проаналізували типову освітню програму для учнів усіх одинадцяти класів та розрахували середню кількість годин, необхідну для навчання одного класу кожної освітньої галузі на тиждень.

Наступним кроком ми оцінили приблизну кількість класів в Україні відповідно до законодавчої норми й реальних показників наповнення та розрахували, скільки необхідно годин на тиждень учителям для навчання стількох класів. Отриманий показник ми розділили на норму педагогічного навантаження на одного вчителя на тиждень та отримали потребу в педагогах для того, щоб покривати години навчання, що рекомендує типова освітня програма.

Прогнозування дає змогу:

- змодельовати попит на вчительські кадри для забезпечення всіх українських територій (у кордонах 1991 року);
- оцінити освітні потреби за умови дотримання норми педагогічного навантаження на одного вчителя;
- оцінити освітні втрати з початком повномасштабного вторгнення;
- порівняти потреби в реальних умовах наповнення класів та умовах дотримання норм законодавства.

Серед основних обмежень прогнозування:

- неможливість врахувати непередбачувані події в майбутньому;
- неможливість врахувати параметри географії та типу населеного пункту.

ЩО ЧЕКАЄ НА НАС У МАЙБУТНЬОМУ?

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень [6], кількість населення шкільного віку зростатиме. Особливо стрімке зростання населення фіксуємо у 2026 році: майже 500 тис. школярів прогнозовано підуть у перший клас тогоріч. Інститут демографії пояснює, що за гіпотезою, закладеною в розрахунки у 2022 році, повномасштабне вторгнення мало закінчитися наприкінці 2024. Це суттєво вплинуло на збільшення населення за рахунок українців, що мали повернутися з-за кордону. Окрім того, відповідно до Закону "Про освіту" (2017), у 2029 році планують імплементацію 12-річної системи освіти, відтак Україну очікує збільшення учнів профільної середньої освіти завдяки впровадженню 12-го класу.

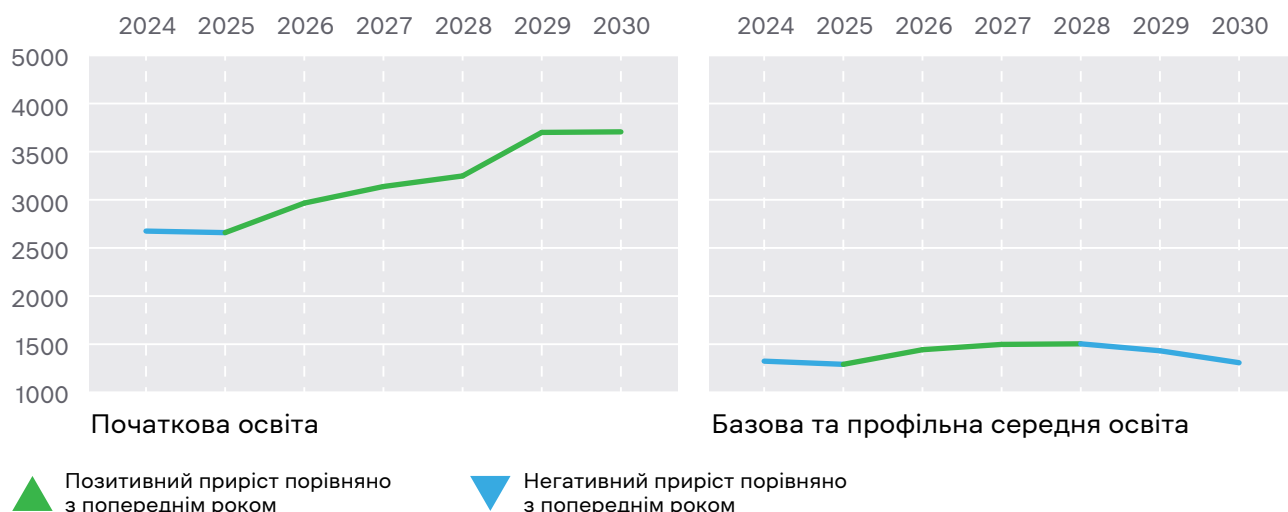
Утім, учнів початкової освіти після 2028 року прогнозовано меншатиме, і показник може сягнути рівня 2024 року. До 2030-го року кількість учнів прогнозовано матиме позитивну динаміку.

Попри масову еміграцію українців за кордон, багато школярів продовжує екстерном закінчувати навчання. Тож наразі виїзд українців не зменшує навантаження на вчителів, які продовжують виділяти час для учнів дистанційно.

²³Завпровадження 12-річної системи навчання у старших класах починається у 2027 році, а відтак перший набір та випуск 12 класу припадає на 2029–2030 навчальні роки.

Прогноз кількості населення шкільного віку, тис. осіб

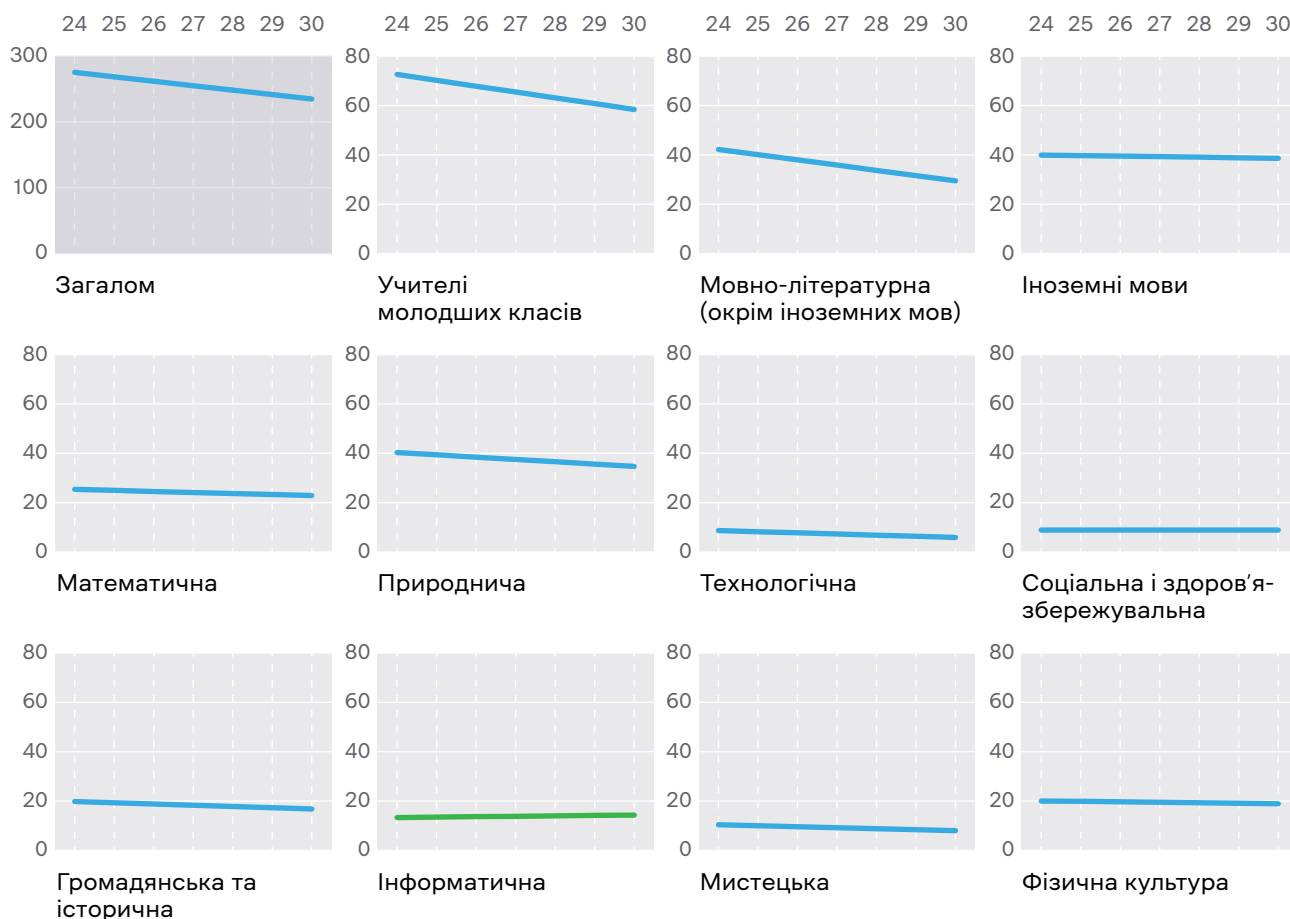
Джерело: Інститут демографії та соціальних досліджень [6]

На противагу школярам, прогнози щодо кількості вчителів здебільшого негативні. Якщо тенденція до зменшення кількості педагогів залишиться незмінною, їхня кількість може зменшитися до 234.9 тис. у 2030-му році. Найстрімкіше падіння прогнозуємо для когорти вчителів молодших класів. За нашими оцінками, їхня кількість може скоротитися з 73 тис. у

2024 році до 58 тис. у 2030. Дещо більш стрімко, порівняно з іншими освітніми галузями, меншатиме й кількість учителів мовно-літературної галузі (окрім учителів іноземних мов). Решта освітніх галузей прогнозовано втрачатиме вчителів, проте не так швидко. Єдиний виняток – інформатична галузь, що, за результатами розрахунків, може мати позитивну динаміку.

Прогноз кількості вчителів із врахуванням соціальних потрясінь, тис. осіб

Ми також оцінили зменшення складу вчителів через повномасштабне вторгнення в Україні у 2030-му році. Показник розраховано на основі різниці між прогнозом кількості вчителів без урахування соціальних потрясінь та прогнозом із врахуванням. Найбільших втрат може зазнати саме початкова освіта: близько

14.5 тис. вчителів може бути потенційно втрачено через еміграцію, тимчасову окупацію територій тощо. Друге місце посідає мовно-літературна галузь (окрім іноземних мов), що може втратити 12.7 тис. педагогів, на третьому – іноземні мови з потенційними втратами у 8.3 тис. вчителів.

Втрати учителів через соціальні потрясіння у 2030 році, тис. осіб

ОСВІТНІ ПОТРЕБИ В ПЕРСПЕКТИВІ

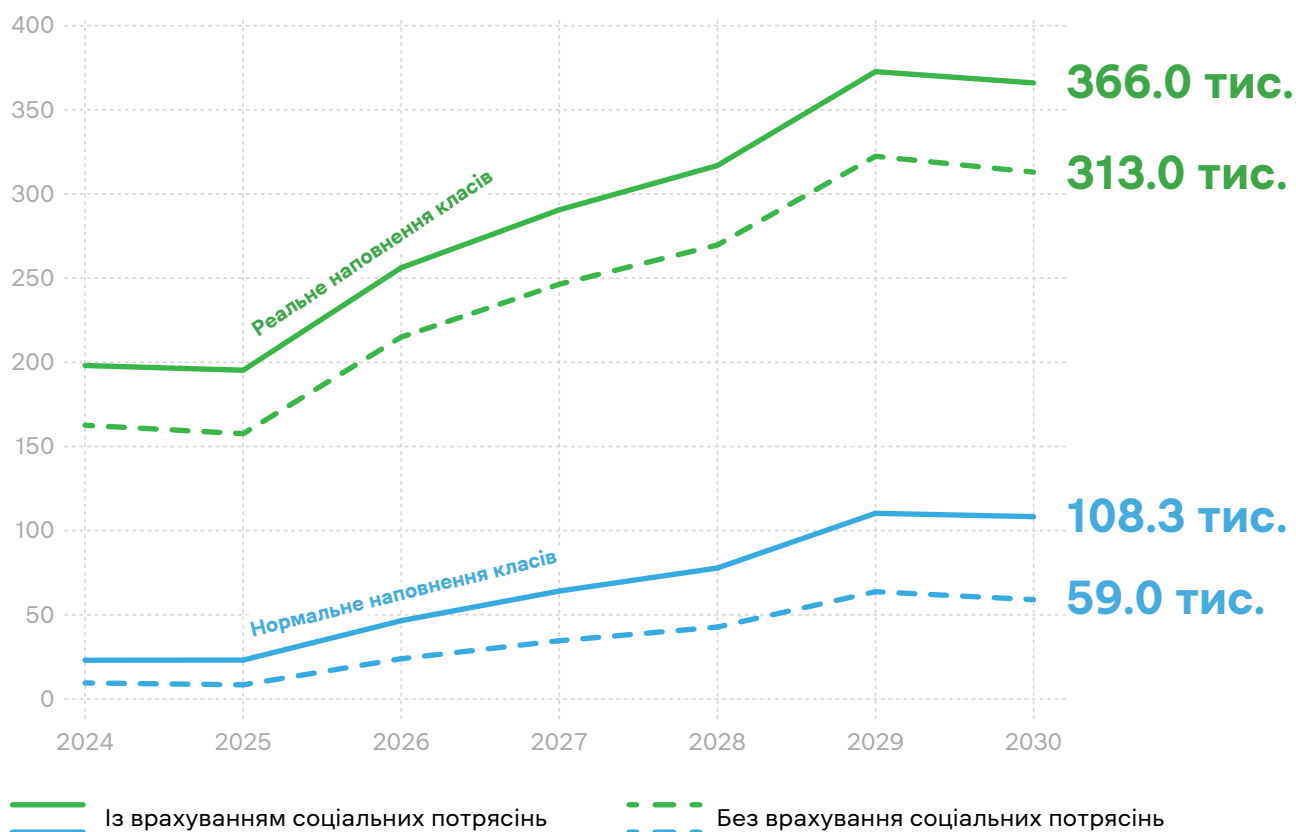
Потреба в освітніх кадрах постане дуже гостро найближчим часом. Навіть якщо припустити, що у 2022 році в Україні не відбулося б соціальних потрясінь, потреба у вчителях із року в рік зростала б за умови як реального, так і нормального наповнення класів. Для перевірки цієї гіпотези ми порівняли потребу в гіпотетичній ситуації, де соціальних потрясінь не відбулося, та потребу в реальній ситуації, де вони сталися.

Загалом, найбільш позитивний прогноз – водночас найбільш нереалістичний. Навіть за

умов, що в Україні не ставалося б соціальних потрясінь (таких як повномасштабне вторгнення, масова еміграція тощо), а класи наповнюватимуть відповідно до законодавчих норм, країна могла б забезпечити освітні потреби впродовж наступних двох років. Утім, навіть за такого сценарію брак кадрів все одно був би неминучий.

Якщо середнє наповнення класів залишиться незмінним (суттєво нижчим від законодавчих норм), до 2030 року в українській системі освіти може бракувати 366.0 тис. учителів. За умови нормального наповнення класів потреба може скоротитися до 108.3 тис. педагогів.

Нестача учителів загалом, тис. осіб

Немає жодної галузі, яка здатна закрити потребу у вчителях, якщо середня реальна наповнюваність класів залишатиметься незмінною. За таких умов найбільша освітня потреба у 2030 році – учителі молодших класів (60.9 тис.), іноземні мови (52.9 тис.), природнича (52.0 тис.), мовно-літературна, окрім іноземних мов (50.1 тис.), та математична (32.6 тис.). Примітно, що попри суттєве переважання вчителів мовно-літературної галузі в поточній структурі вчителів, потреба в них у майбутньому прогнозовано велика. Натомість порівняно найменшу потребу прогнозуємо для соціальної і здоров'язбережувальної галузі (4.5 тис.).

За умови нормального наповнення класів потреба у вчителях суттєво зменшується, однак, прогнозований штат учителів все одно не здатний навчати такої кількості класів. Соціальна і здоров'язбережувальна – єдина галузь, для якої за умови укрупнення класів можна закрити потребу у вчителях станом на 2030 рік.

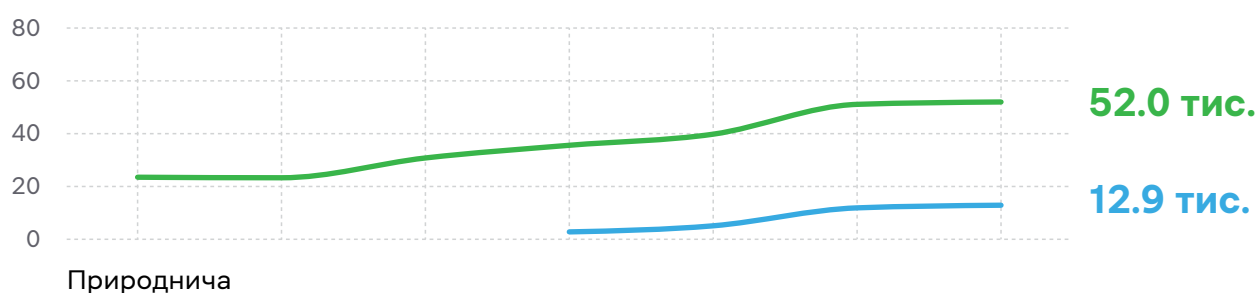
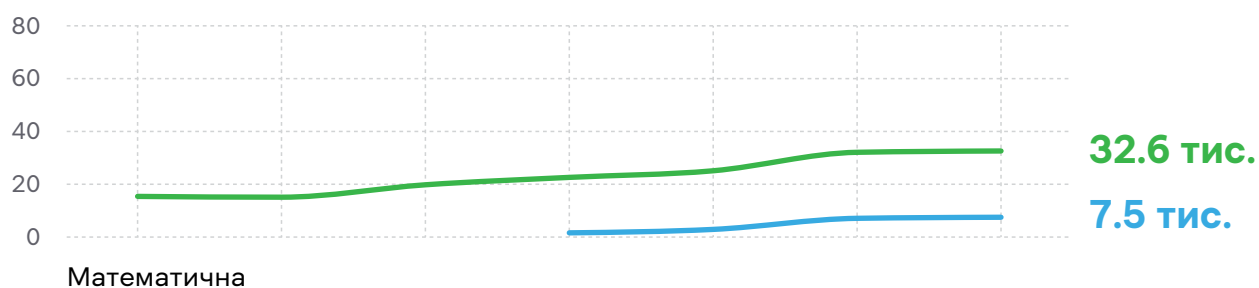
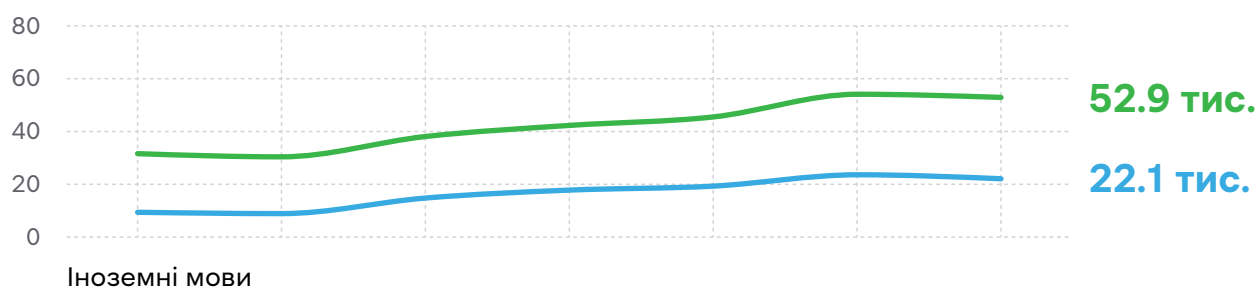
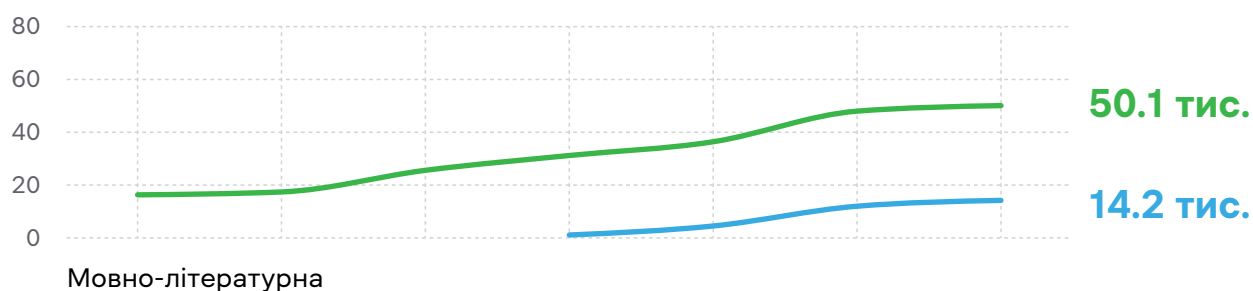
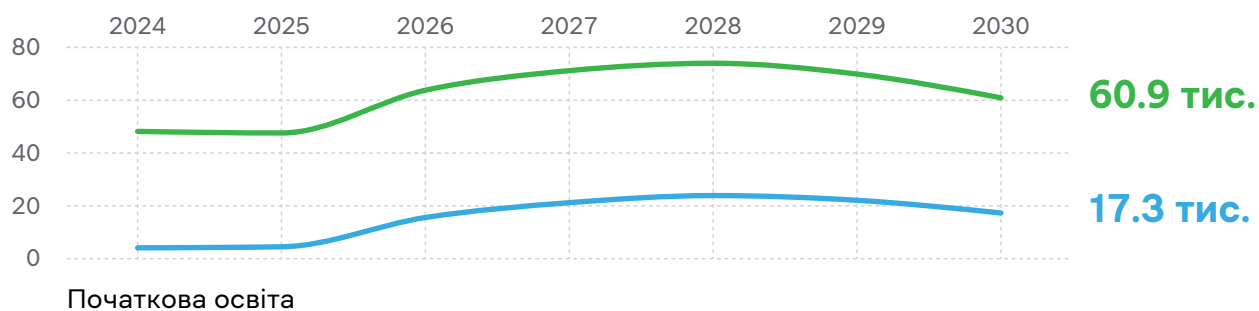
Для вчителів молодших класів прогнозуємо стрімкий стрибок у потребах у 2026 році у зв'язку із збільшенням кількості учнів початкової освіти.

Мовно-літературна галузь може задовільнити потреби у вчителях упродовж наступних трьох років за умови нормального наповнення класів. Утім, у 2027 році прогнозуємо дефіцит навіть за такого сценарію. До 2030 року за умови нормального наповнення класів дефіцит складатиме 14.2 тис. вчителів.

Математична та природнича галузі здатні покривати освітні потреби упродовж наступних трьох років, якщо класи буде укрупнено відповідно до законодавчих норм. Громадянська та історична й мистецька галузі, подібно, навіть за дотримання норм наповнення класів прогнозовано матимуть брак педагогів у 2030 році.

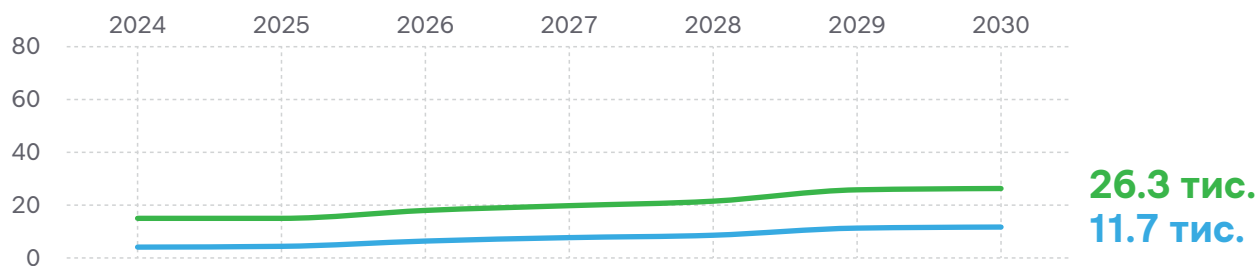
Для технологічної та інформатичної галузей прогнозуємо брак у будь-якому зі сценаріїв за умови поділу класів на дві групи.

Нестача вчителів за освітніми галузями із врахуванням соціальних потрясінь, тис. осіб

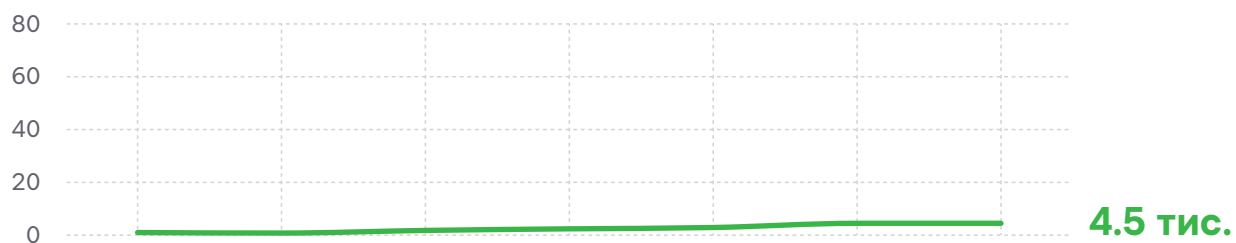

■ Реальне наповнення класів

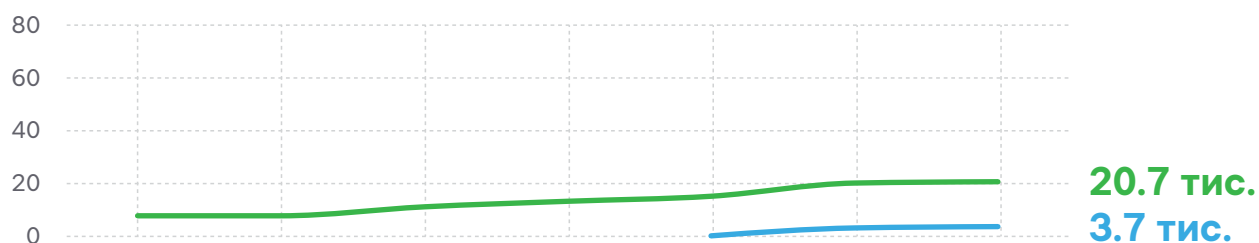
■ Нормальне наповнення класів

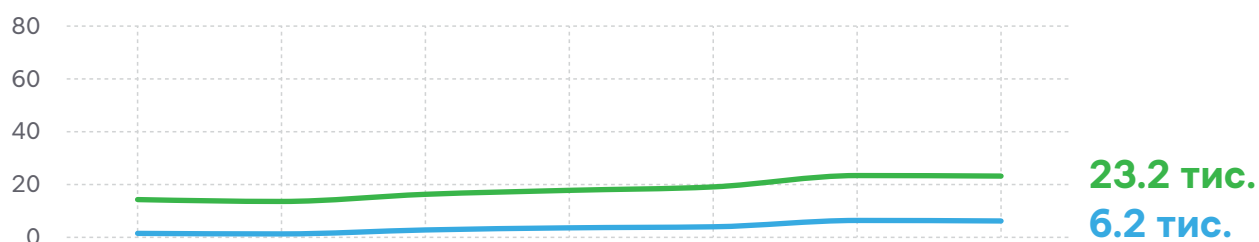
Технологічна

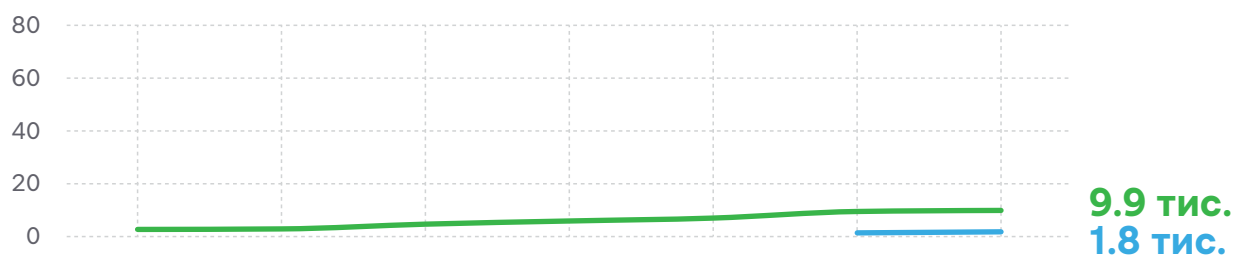
Соціальна і здоров'язбережувальна

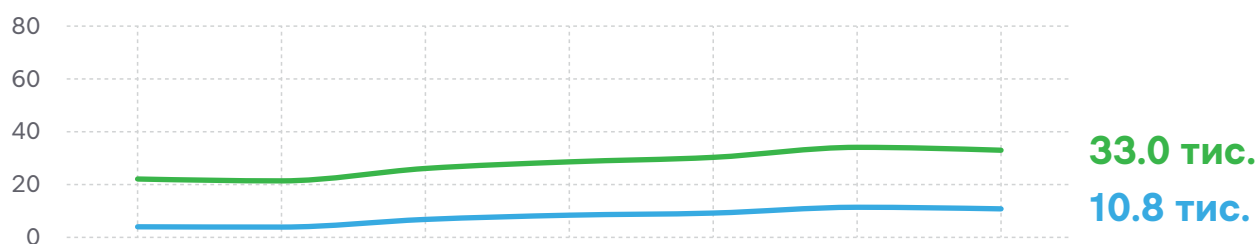
Громадянська та історична

Інформатична

Мистецька

Фізична культура

ІЗ ЧОГО ПОЧАТИ?

Очевидно, що освітня система в Україні не ідеальна. Та разом із тим, існує багато перспектив для того, щоб кардинально змінити ситуацію. Нижче зібрано рекомендації щодо покращення підготовки та підвищення кваліфікації педагогів, поліпшення робочих умов та подолання кадрових потреб, які озвучили учасники експертного модуля дослідження.

РЕФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ:

- **Національний рівень Деталізація державних стандартів педагогічних спеціальностей.** Деталізувати державні стандарти педагогічних спеціальностей та спеціалізацій для більш точної та коректної інтерпретації стандартів закладами вищої освіти.
- **Національний рівень Рівень ЗВО Узгодження змісту освіти зі стандартами НУШ.** Зокрема, вказують на потребу узгодити програму зі стандартами НУШ: до при-
- **Рівень ЗВО Збільшення тривалості та ролі формалізованої (в освітніх планах) та не формалізованої (факультативи, практичні заняття, семінари тощо) практики.** Довша тривалість роботи у ЗЗСО дасть змогу виконати більше практичних завдань та краще зрозуміти специфіку роботи з учнями, взаємодії з батьками, зі шкільною документацією тощо.
- **Рівень ЗВО Рівень ЗЗСО Посилення ролі та відповідальності студентів у педагогічній практиці.** Практика може стати способом заробітку та напрацювання портфоліо для студентів педагогічних спеціальностей.
- **Рівень ЗВО Залучення до навчання вчителів-практиків.** Мовиться про вчителів та адміністрацію ЗЗСО, що мають достатньо практичного досвіду й розуміння актуальних потреб у знаннях педагогів.

Успішний досвід

Гарант однієї освітньої програми поділився, що їхня кафедра залучає до роботи в університеті вчителів-практиків зі шкіл, із якими має домовленості. Учителі долучаються до проведення семінарських занять, організації практики тощо. Однак зараз процедура не є формалізованою і, за словами гаранта, відбувається на громадських засадах.

Деякі університети створюють активності для підтримки зв'язку з випускниками та залучення їх до викладання як практиків.

«Нам у жодному разі не можна втрачати зв'язку зі своїми випускниками, які йдуть працювати за фахом однозначно, й ми максимально намагаємося їх долучати до спілкування зі здобувачами в період навчання, тобто не відразу виходити на практику. Ну, наприклад, що робить наша кафедра – уже кілька років поспіль і, власне, це в період коронавірусу й зараз, у час повномасштабного втор-

гнення, ми проводимо публічний захід для вчителів-словесників. Так, у межах тижня запрошуємо до нас. Ну, звісно, що першу зараз змогли провести комбіновану. Так, це якраз між коронавірусом і повномасштабною війною. Зараз зрозуміло, що дистанційно, але ми запрошуємо як гостей лекторів або академічну спільноту, але тут намагаємося мінімізувати, а перевагу надаємо вчителям-предметникам, тим, хто дійсно таки може показати те, що зараз треба для школи, те, що зараз є актуальним, те, що зараз є новим. Ну, і по можливості, так само ми намагаємося впродовж року максимально співпрацювати, це може бути і в межах дисциплін, методика навчання української мови або методика навчання української літератури, де в межах тих же практичних занять, так це можуть бути заняття-зустрічі, спілкування з учителями-предметниками. Тобто вони діляться досвідом, а ми його поглинаємо», – гарант освітньої програми.

- Рівень ЗВО Рівень ЗЗСО Напрацювання зв'язків між ЗВО та ЗЗСО регіону. Напрацьовані зв'язки з університетами допомагають багатьом закладам загальної середньої освіти знаходити серед успішних практикантів майбутніх працівників.

Успішний досвід

Напрацьовані зв'язки з університетами допомагають багатьом закладам загальної середньої освіти знаходити серед успішних практикантів майбутніх працівників.

«У нас є така практика, коли наші практиканти, які приходили до нас на практику, потім поверталися до нас навіть підпрацьовувати як сумісники, ще навчаючись у закладах освіти. Це ідеальний варіант, коли це вдавалося. Ну, тобто процедура от така усталена», – директор ліцею.

- Рівень ЗВО Рівень ЗЗСО Збільшення ролі ЗЗСО в організації практики та формуванні запиту (вимог) до студентів. Заклади загальної середньої освіти – найбільш зацікавлені в підготовці професійних кадрів. Учасники

експертного модуля висловлювали пропозицію надати більших повноважень ЗЗСО в складанні програми та оцінюванні студентів після проходження практики.

ЗАЛУЧЕННЯ, АДАПТАЦІЯ ТА ПІДТРИМКА НОВИХ УЧИТЕЛІВ:

- Національний рівень Впровадження педагогічної інтернатури.

☀ довідка

Педагогічна інтернатура почала діяти в Україні з вересня 2022 року. Її місія – адаптація вчителів-початківців (інтернів), які тільки починають працювати в школі. Супровід інтернів та підтримку в роботі здійснюють досвідченіші педагоги-наставники.

Педагогічна інтернатура передбачає проведення індивідуальних консультацій; допомогу у відборі літератури, підготовці до навчання; взаємовідвідування занять; участь у тренінгах та семінарах; психологічний супровід інтерна тощо.

Педагогом-наставником можуть бути освітяни з досвідом педагогічної діяльності, як правило, не менше п'яти років за відповідною спеціальністю (такою ж або спорідненою предметною спеціальністю чи спеціалізацією);

За виконання обов'язків педагога-наставника призначають доплату в граничному обсязі 20% його посадового окладу (ставки заробітної плати) в межах фонду оплати праці закладу освіти відповідно до статті 23 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [18].

Здебільшого від практиків, адміністрації ЗЗСО та гарантів освітніх програм лунали позитивні думки щодо педагогічної інтернатури. Ми

попросили освітніх експертів оцінити ініціативу. Виокремлюємо чотири категорії думок – переваги, недоліки, загрози та перспективи.

Переваги	Недоліки
- Допомагає молодим учителям адаптуватися в середовищі освітян із допомогою наставника - Дає базові знання із вчителювання для фахівців без педагогічної освіти - Ініціатива дає багато практичних знань: можливість попрацювати зі шкільною документацією, поспілкуватися з батьками тощо - Учителі-наставники можуть отримати доплату за допомогу інтернам	- Дублює практику для студентів педагогічних спеціальностей - Потребує багато фінансування для оплати роботи наставників - Попри великий бюджет, обсяг доплати для одного вчителя незначний і суттєво не збільшує фінансової винагороди - Бракує чітких визначень понять у контексті педагогічної інтернатури (концептуалізації та чітких визначень (наприклад, хто такий інтерн, хто такий наставник, які їхні права та обов'язки тощо) - Інтернам без педагогічної освіти може забракнути одного року для засвоєння всіх теоретичних знань (як-от: методика викладання чи дитяча психологія)
Перспективи	Загрози
- Сприятиме збільшенню кількості вчителів завдяки фахівцям без педагогічної освіти - Зменшить страх та тиск на молодих учителів завдяки підтримці наставника та адаптаційному періоду - Допоможе молодим учителям краще зрозуміти вектор руху та визначити професійний напрямок, який вдається найкраще	- Може перетворитися на надмірну опіку інтернів та зменшити ентузіазм і витривалість молодих учителів - Програма може перетворитися на формальність через можливість отримати виплати - За браком фінансів робота наставників буде не оплачуваною - У певних робочих колективах наявність доплат за наставництво може зумовлювати незадоволення колег
Національний рівень Рівень ЗЗСО Створення ефективного інституту наставництва. Педагогічна інтернатура має готувати та підбирати правильних наставників для молодих учителів.	лів. Ментори мають уміти м'яко скерувати та підтримати без нав'язування власних ідей та принципів, а також дати інтернам простір для саморозвитку та проактивності.

Успішний досвід

Одна з представниць адміністрації ЗЗСО поділилася власною практикою підтримки та моніторингу досягнень молодого вчителя завдяки спільним бесідам та рефлексії про отриманий досвід на посаді під час зустрічей із директором.

«Десь після першого семестру, після другого семестру і після року, обов'язково коли завершується рік, окрім того, що ми робимо рефлексію на методоб'єднаннях, де працюють учителі, я як директор теж проводжу, я це називаю кавування з директором, я теж проводжу такий зворотний зв'язок високої якості з працівниками, з кож-

ним методоб'єднанням і з учителями. І якби проводимо такий, ну, не можна сказати SWOT-аналіз, але що вдалося найкраще, над чим потрібно працювати, з чим ми йдемо в наступний навчальний рік, що ми залишаємо в цьому навчальному році. І, до речі, така рефлексія дає можливість, по-перше, немає тиску, скажімо, в перший рік роботи вчителя, немає тиску на нього, тобто він трошечки методом проб і помилок сам себе теж самооцінює. І потім, отримуючи такий зворотний зв'язок від мене і від замметодоб'єднання, і колег, які з ним працювали, знаєте? От ми підводимо такий підсумок, і вже наступного року, якби, заходимо на такий, на новий якісний рівень», – директор ліцею.

- **Національний рівень Рівень ЗВО Інтеграція інтернатури з освітнім процесом.** Для студентів педагогічних спеціальностей інтернатура може стати доповненням до навчання значно кращим, аніж практика, оскільки цей формат передбачає повноцінну роботу в школі із більшою тривалістю.
- **Національний рівень Рівень ЗЗСО Можливість коригування тривалості формальної інтернатури.** Обмеження в один рік пропонують зняти з можливістю продовжувати або скорочувати інтернатуру залежно від прогресу, потреб та особливостей співпраці з інтерном.
- **Національний рівень Створення інструментів психологічної підтримки для всіх учителів.** Створити доступні інструменти для психологічної підтримки вчителів. Для забезпечення конфіденційності підтримку рекомендовано винести за межі повноважень ЗЗСО – прямого місця роботи вчителя.
- **Національний рівень Інтеграція ранжування компетентностей.** Іншими словами, створити рівні кваліфікації від базових до прогресивних, щоб учителі, адміністрація ЗЗСО та інші стейкхолдери мали вказівки щодо порядку здобуття та покращення професійних компетентностей.
- **Національний рівень Створення методичних матеріалів для кращого розуміння стандарту.** Наразі професійний стандарт є потенційним джерелом вчителів для самостійного визначення прогалин у знаннях. Необхідне роз'яснення та поширення практик використання професійного стандарту для визначення вектора підвищення кваліфікації та його використання в освітньому середовищі (відбір на роботу, складання комплексних кваліфікаційних іспитів із педагогічних спеціальностей тощо).
- **Національний рівень Проведення інформаційної кампанії.** Провести інформаційну кампанію щодо сутнісного значення стандарту для вчителів та активних компетентностей, якими вони повинні володіти.

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ:

- **Національний рівень Синхронізація курсів підвищення кваліфікації з професійним стандартом та перевірка якості пропонованих послуг.** Наявна пропозиція навчання та тестування вчителів мають відповідати компетентнісному набору, визначеному професійним стандартом учителя. Це полегшить виявлення прогалин у знаннях учителів та зробить процес підвищення кваліфікації ефективнішим. З іншого боку, єдина структура утворить баланс між запитом на компетентності вчителів та реформуванням освіти.
- **Національний рівень Розробка інструменту самомоніторингу компетентностей.** У такий спосіб учитель зможе в будь-який час самостійно пройти оцінювання й не чекати наступної хвилі оцінки компетентностей.
- **Національний рівень Рівень ЗЗСО Впровадження нагород і заохочення за професійне зростання.**
- **Національний рівень Спрощення формулювань стандарту.** Спростити зміст професійного стандарту для кращого розуміння серед вчителів, тобто здійснити перехід від наукової мови до «практичної».
- **Національний рівень Зміщення фокуса на сфері потенційного розвитку вчителів.** Стандарт не має збільшувати відповідальності вчителів, а радше допомагати виявити прогалини в знаннях та потенційні зони професійного зростання.

ПОКРАЩЕННЯ УМОВ ПРАЦІ, ПРЕСТИЖУ ПРОФЕСІЇ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ НЕСТАЧІ КАДРІВ:

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНДАРТУ:

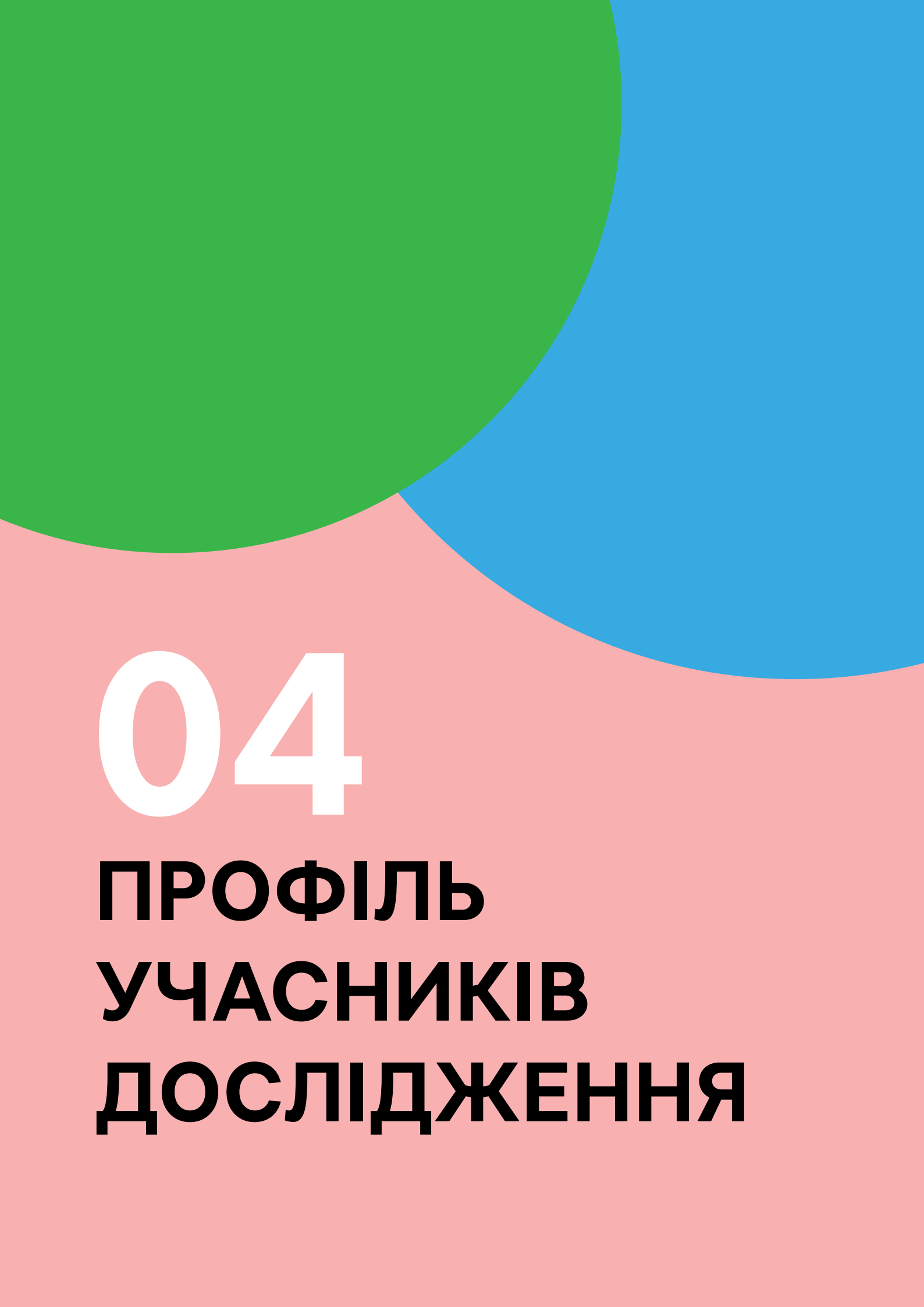
- **Національний рівень Перетворення індикаторів у вимірювані метрики.** Трансформувати індикатори з перспективою створення інструменту з оцінки вчителів на основі професійного стандарту.
- **Національний рівень Рівень ЗЗСО Інтеграція ШІ та цифрових інструментів.** Важливо

інтегрувати ШІ та цифрові інструменти відповідно до стратегії уряду для цифровізації освітнього простору та зменшити навантаження на вчителів.

- **Національний рівень Розробка програм із залучення та перекваліфікації нових педагогів.** Працювати над програмами залучення та перекваліфікації у вчительську

професію нових педагогів, щоб розв'язати проблему з нестачею кадрів.

- **Національний рівень Планування держзамовлення з урахуванням кадрового дефіциту.** Планувати держзамовлення з огляду на потреби й кадровий дефіцит у педагогічній галузі, щоб забезпечити достатню кількість кваліфікованих учителів.

The background features three large, overlapping circular shapes. A green circle is in the top left, a blue circle is in the top right, and a pink circle is at the bottom. The text is positioned in the pink area.

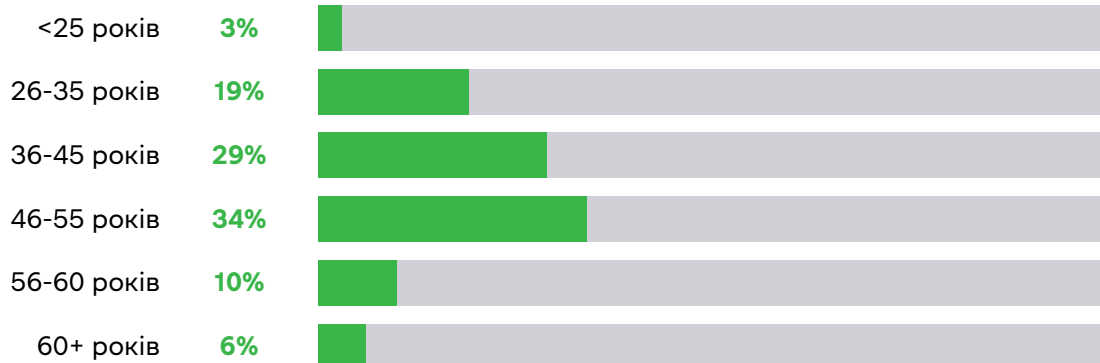
04

**ПРОФІЛЬ
УЧАСНИКІВ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

ПРОФІЛЬ УЧАСНИКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПРОФІЛЬ ОПИТАНИХ УЧИТЕЛІВ

Вік

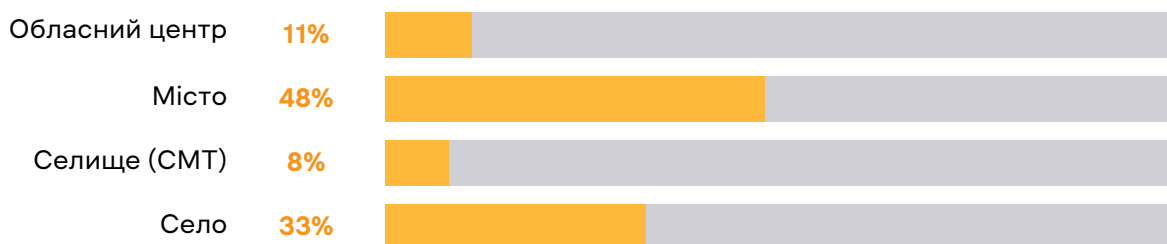

Середній вік респондента **44.8±0.2**

Стать

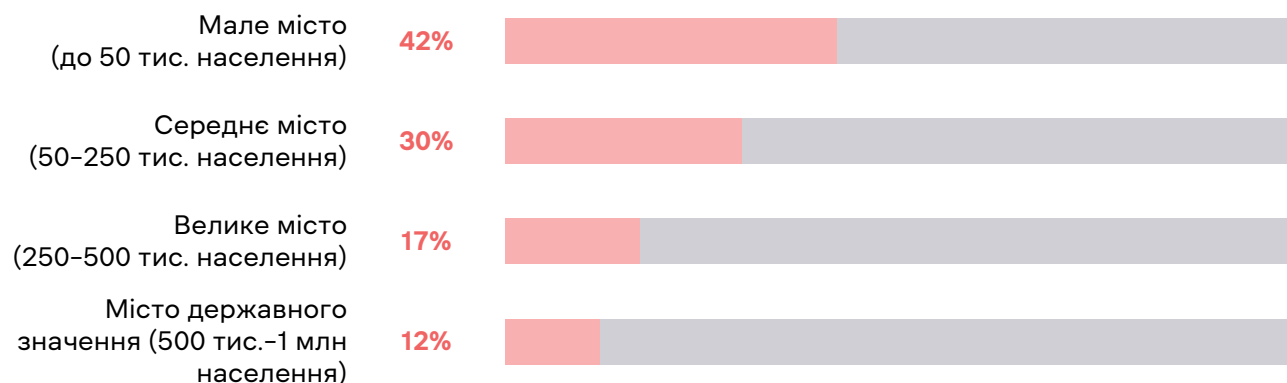

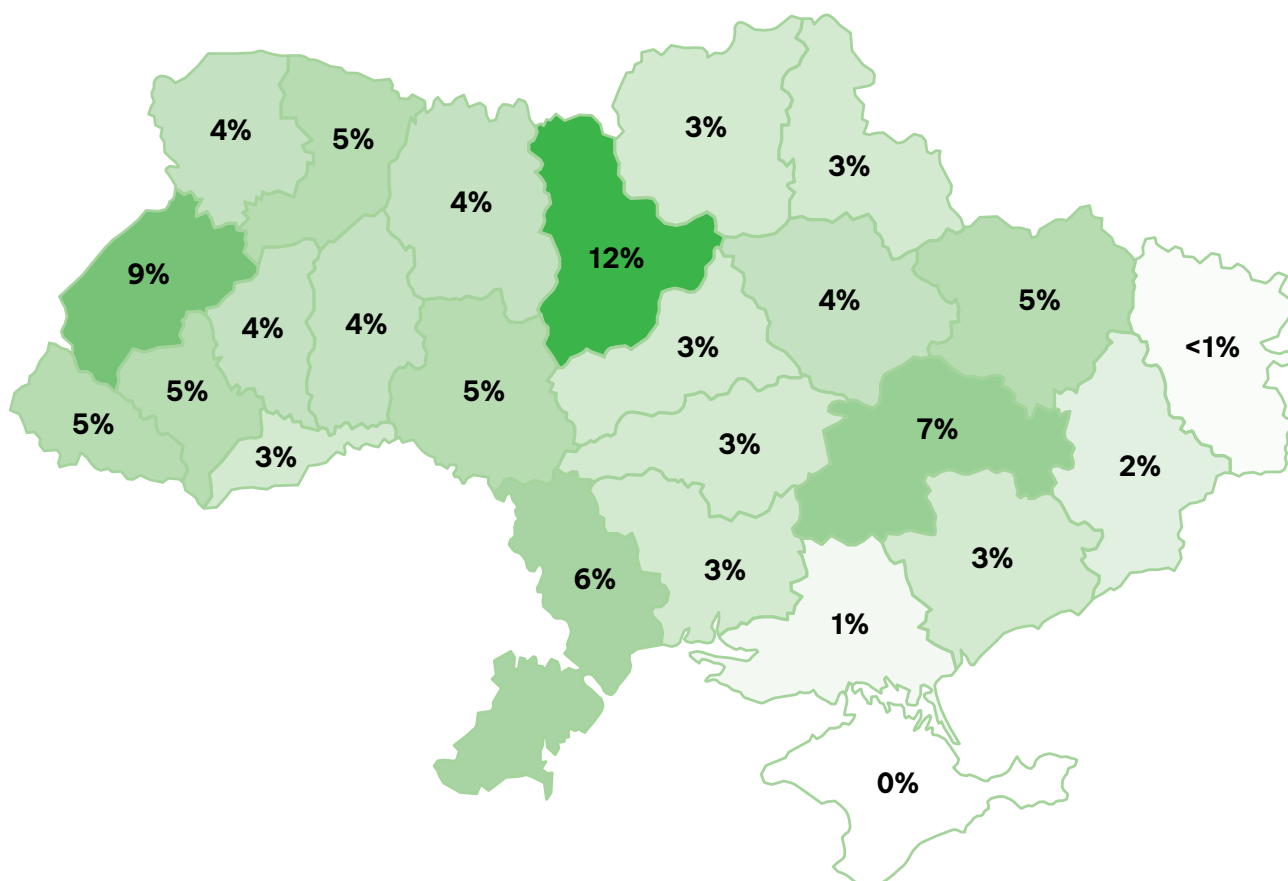
Тип населеного пункту у якому працюють

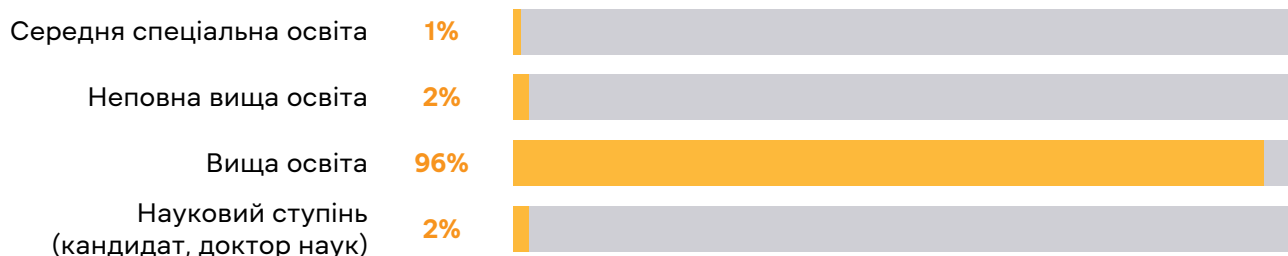
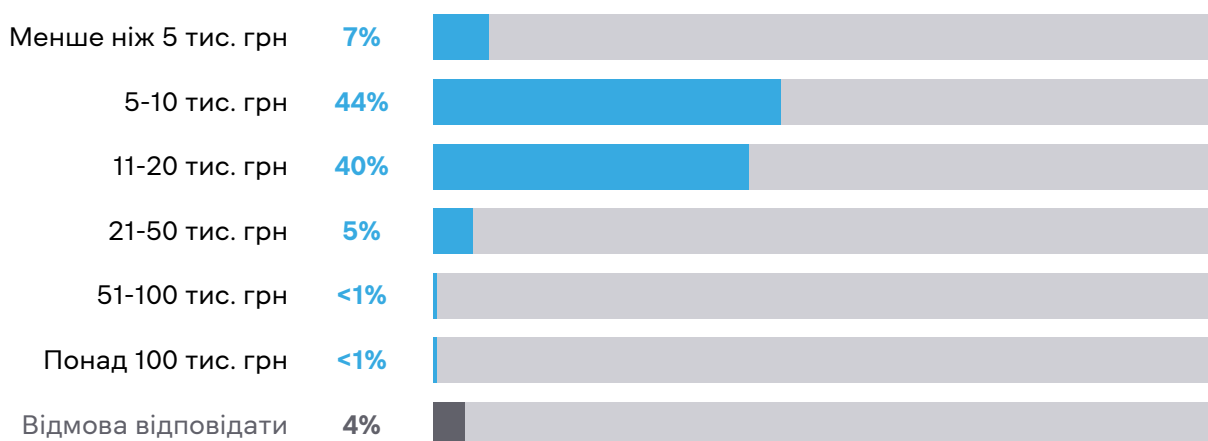
Розмір міста у якому працюють

[питання ставили тим учителям, які проживають у місті, n = 961]

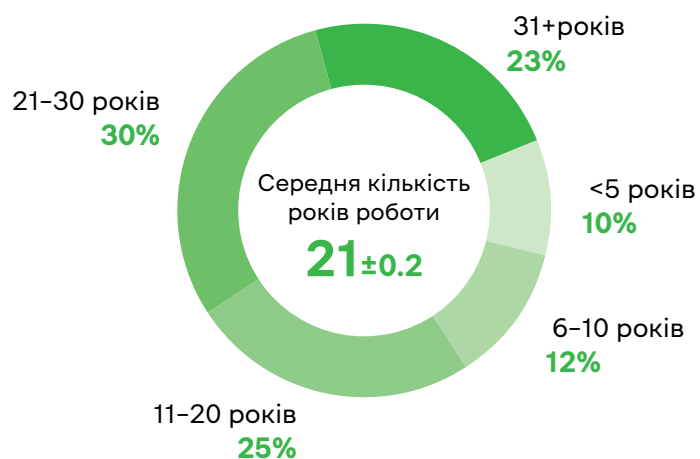

Тип населеного пункту у якому працюють

Найвищий здобутий рівень овіти

Тип населеного пункту у якому працюють

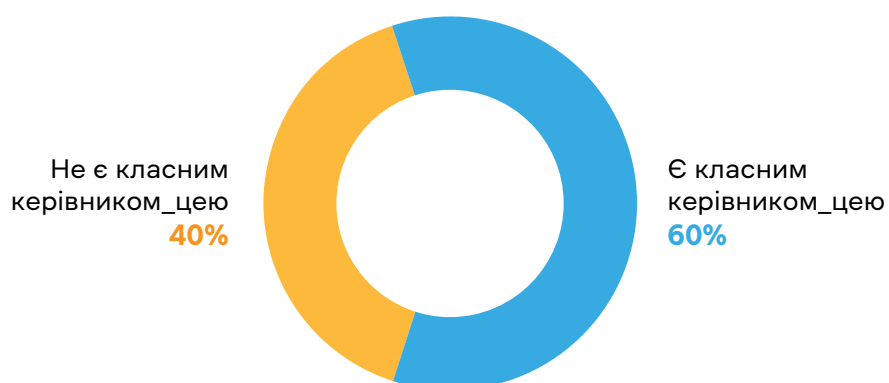
Кількість років роботи вчителем

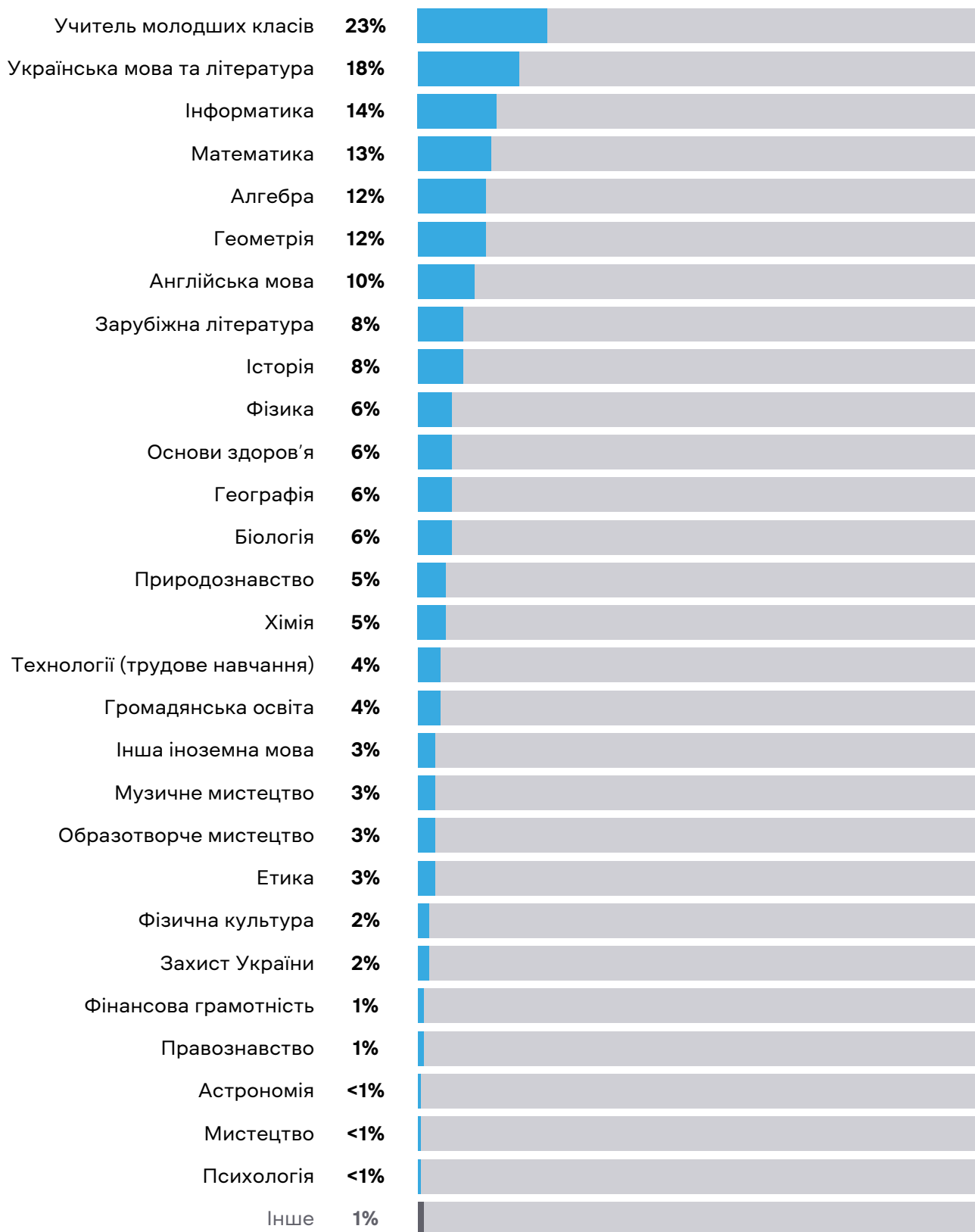

Приналежність до освітньої галузі

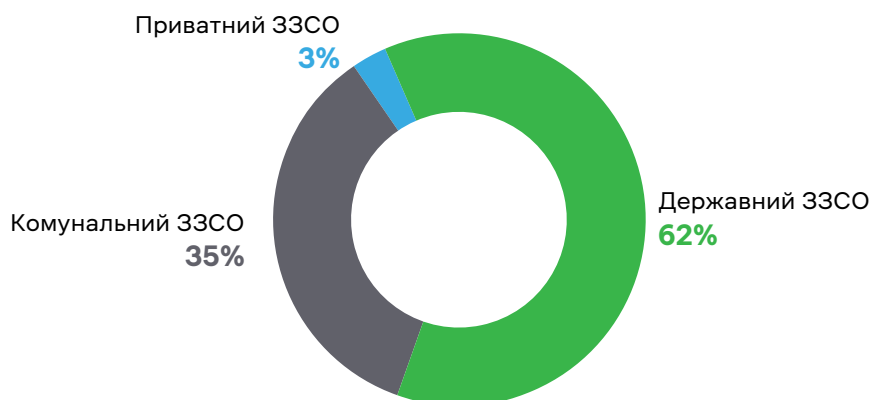
Перебування на посаді класного керівника_ці

Предмет викладання**Інший предмет викладання**

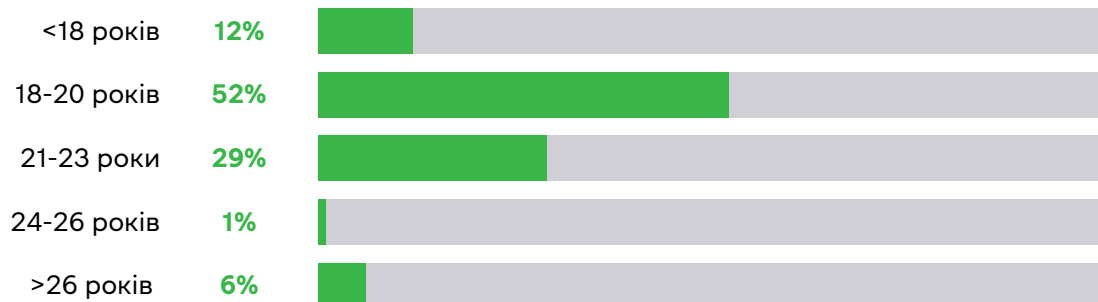
Культура добросусідства (6), інтегрований курс літератур (5), навчаємось разом (4), робототехніка (4), хореографія (4), українознавство (3), християнська етика (3), медіаграмотність (2), я досліджую світ (2), краєзнавство, крес-

лення, логіка, медіакультура, м'які навички, основи енергозбереження, основи медичних знань, ритміка, розвиток творчого мислення, СЕЕН, статеве виховання, традиції єврейського народу, штучний інтелект, STEAM.

Тип закладу освіти, в якому працюють**Тип закладу освіти, в якому працюють, за формою власності**

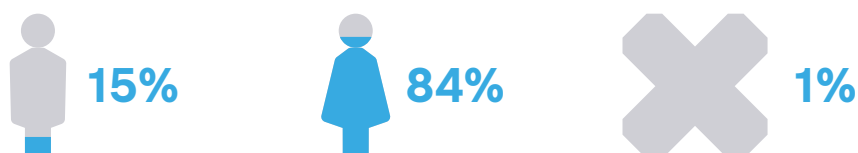
ПРОФІЛЬ ОПИТАНИХ СТУДЕНТІВ

Bik

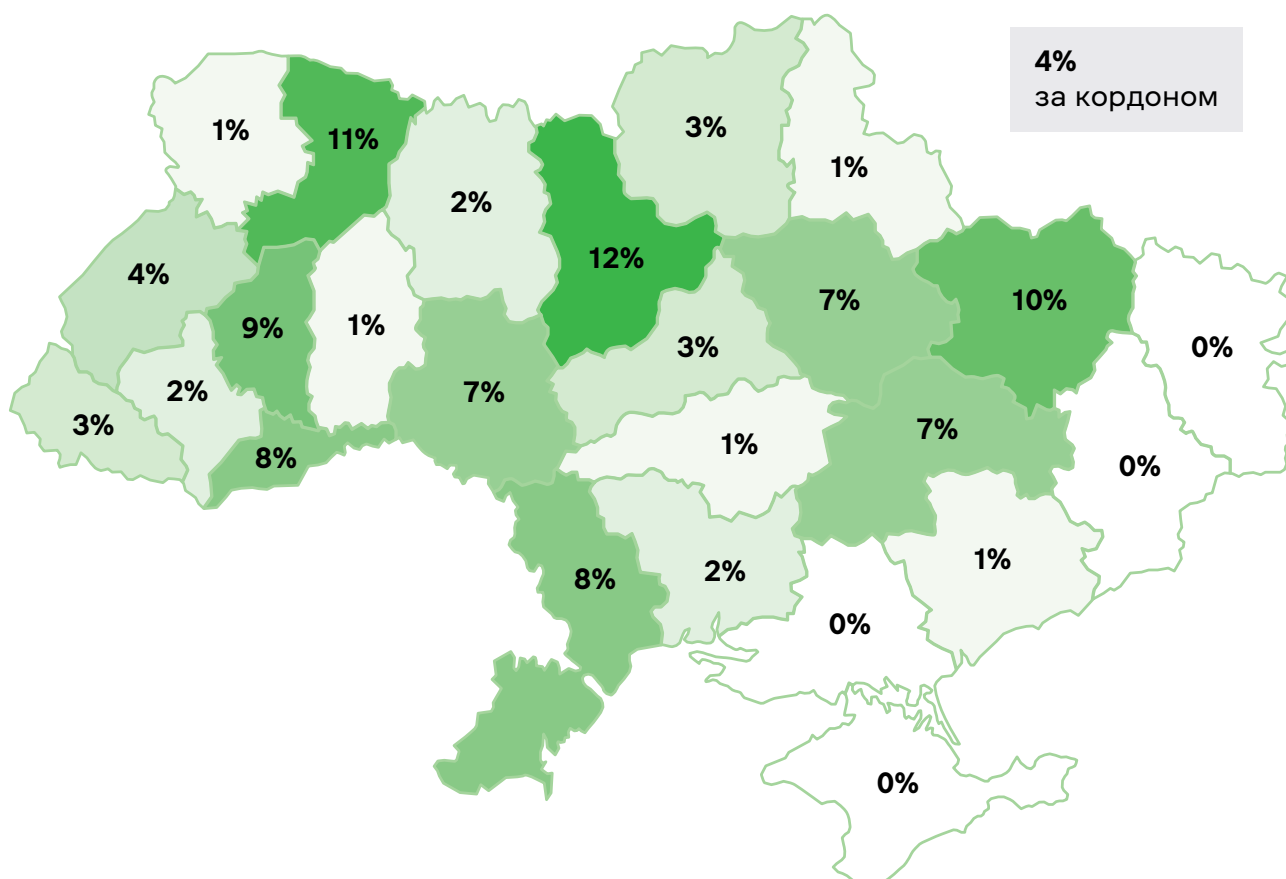

Середній вік респондента **20.5 $\pm$ 0.2**

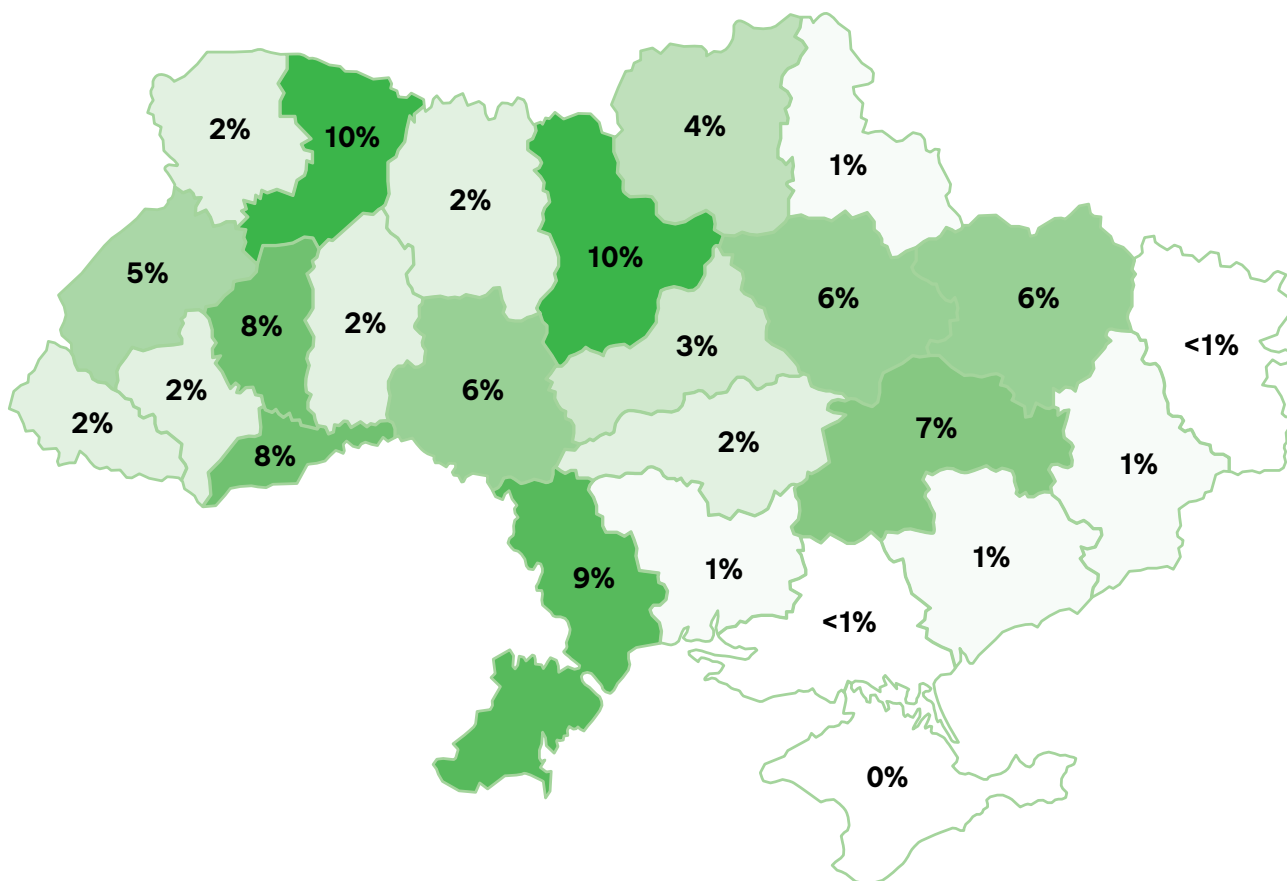
Стать

Область, у якій розташований заклад освіти

Область, у якій проживають наразі

Середньомісячний дохід

Приналежність членів родини до професії вчителя

Наявність попереднього досвіду роботи чи волонтерства з дітьми

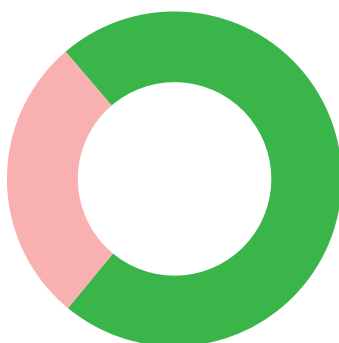
Не мають
попереднього досвіду роботи
чи волонтерства з дітьми
33%

Мають попередній досвід
роботи чи волонтерства
з дітьми
68%

Навчальна спеціальність

Початкова освіта
28%

Середня освіта
72%

Навчальна спеціалізація

[серед тих, хто навчається на середній освіті, n = 288]

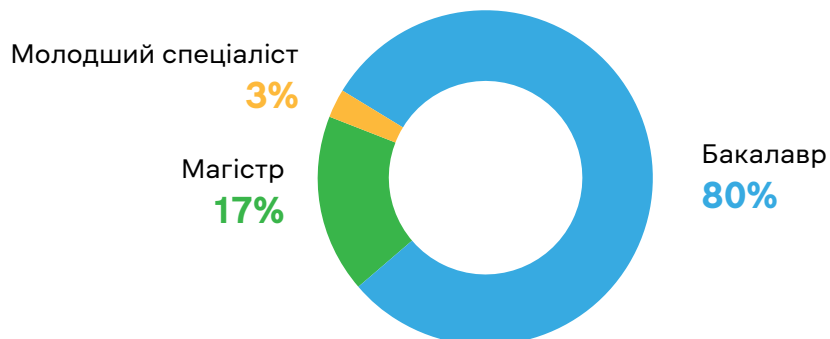
Інші мови, які згадували

Німецька мова і література (6), корейська мова і література (4), польська мова і література (2), іспанська та англійська мови, німецька та англійська мови, німецька та друга західноєвропейська мова.

Приналежність до освітньої галузі

Освітній рівень, який здобувають

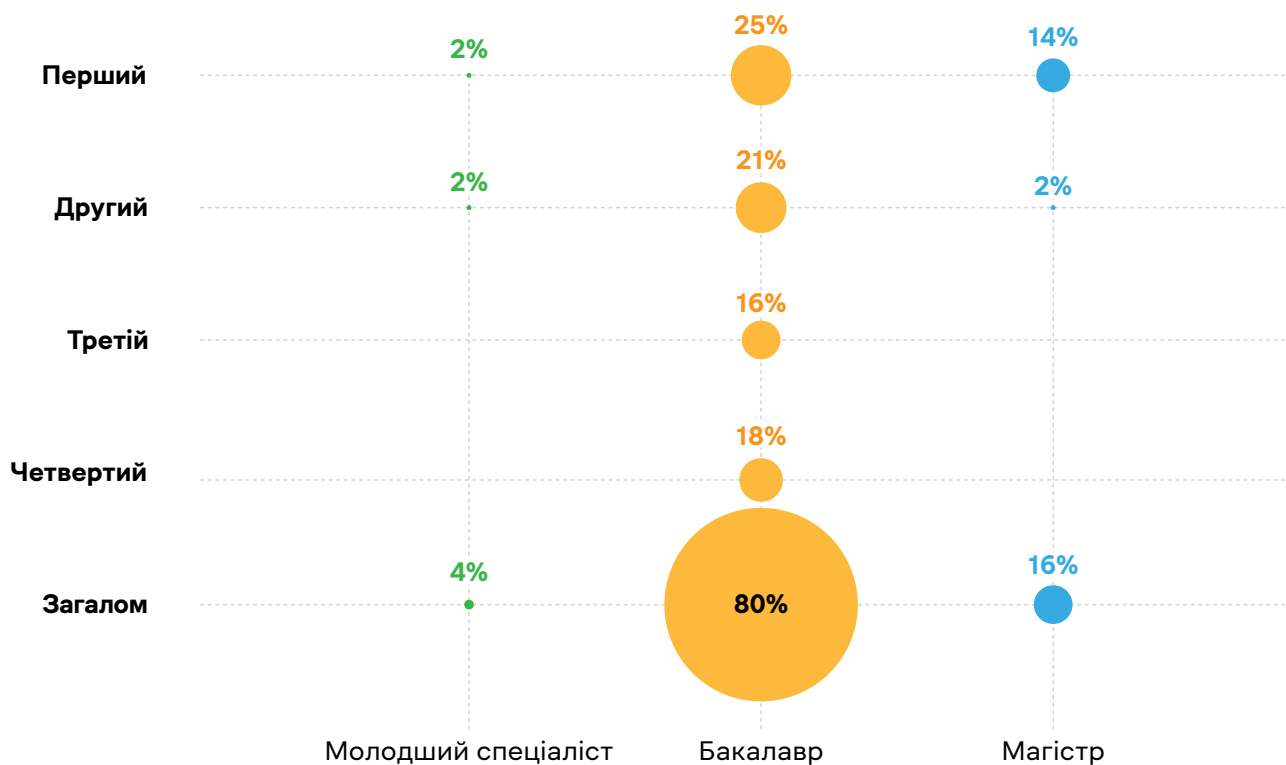

Тип Закладу освіти, в якому навчаються

Заклад освіти, в якому навчаються

Курс навчання

Досвід роботи учителем

ДОДАТКИ

Додаток №1. Структура інструменту з самооцінки компетентності вчителя

Трудова функція	Компетентність	Блок	Знання
Навчання учнів предметів	Мовно-комунікативна	Знання	Знання державної мови
		Практика	Використання державної мови на уроках
		Практика	Здатність комунікувати
		Практика	Формування мовно-комунікативних навичок учнів
	Предметно-методична	Знання	Володіння предметом
		Знання	Володіння методами викладання
		Практика	Здатність навчити учня
		Практика	Здатність сформувати цінності в учнів
		Практика	Здатність вмотивувати учнів до навчання
	Інформаційно-цифрова	Знання	Володіння цифровими інструментами
		Практика	Наявність критичного мислення / медіаграмотності
Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу	Психологічна	Знання	Розуміння концепту психічного здоров'я
		Практика	Підтримка власного психічного здоров'я
		Практика	Здатність реагувати на різні психоемоційні стани дітей
		Практика	Стимулювання екологічної взаємодії між учнями [протидія конфліктам, булінгу]
	Емоційно-етична	Практика	Повага до самоцінності учня
	Педагогічне партнерство	Практика	Залучення батьків до освітнього процесу
		Практика	Здатність до командної роботи [у співпраці з психологом]
Участь в організації здорового безпечного розвивального інклюзивного освітнього середовища	Здоров'язбережувальна	Знання	Здатність надати домедичну допомогу
		Знання	Обізнаність про правила поведінки в надзвичайних ситуаціях

Трудова функція	Компетентність	Блок	Знання
Управління освітнім процесом	Оцінювально-аналітична	Практика	Здатність обґрунтовано оцінювати результати навчання учнів
Безперервний професійний розвиток	Здатність до навчання впродовж життя	Практика	Здатність забезпечувати самооцінювання та взаємооцінювання учнів
		Знання	Знання англійської мови
		Практика	Здатність вивчати англійськомовні матеріали
		Практика	Наявність мотивації до постійного розвитку
	Рефлексивна	Практика	Здатність адекватно оцінити свої компетенції та потреби в розвитку

ДЖЕРЕЛА

Міжнародні дослідження

- [1] Eurostat. (2021). Education and training: Teachers and teaching staff. Retrieved [2024, September 1], from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EDUC_UOE_PERP01_custom_7502139/default/table
- [2] OECD. (2023). Education at a glance 2023: OECD indicators. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>
- [3] UNESCO. (2024). Global report on teachers: What you need to know. <https://www.unesco.org/en/articles/global-report-teachers-what-you-need-know>
- [4] European Commission. (2023). Education and training monitor 2023: Comparative report – Chapter 1. <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2023/en/comparative-report/chapter-1.html#notes-ref-16>

Дані

- [5] Єдина державна електронна база з питань освіти. (б.д.). <https://vstup.edbo.gov.ua/>
- [6] Інститут демографії та соціальних досліджень. (2023). Демографічний прогноз по Україні. https://idss.org.ua/forecasts/nation_pop_proj
- [7] Інститут освітньої аналітики. (2023). Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів (2023/2024 н. р.). https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/byuleten-83-rvk-2023_2024.xlsx
- [8] Інститут освітньої аналітики. (2022). Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів (2022/2023 н. р.). https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/byuleten-83-rvk-2022_2023.xlsx
- [9] Інститут освітньої аналітики. (2021). Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів (2021/2022 н. р.). https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/byuleten-83-rvk-2021_2022.xlsx
- [10] Інститут освітньої аналітики. (2020). Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів (2020/2021 н. р.). <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Inform.byuleten-pedagogichni-kadri.pdf>
- [11] Інститут освітньої аналітики. (2019). Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів (2019/2020 н. р.). <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Inform.byuleten-pedagogichni-kadri.pdf>
- [12] Інститут освітньої аналітики. (2018). Про чисельність і склад педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти Міністерства освіти і науки України, інших міністерств і відомств та приватних закладів (2018/2019 н. р.). https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/Pro-chiselnist-i-sklad-pedagogichnih-pratsivnikov-ZZSO-MON-Ukrayini-inshih-ministerstv-i-vidomstv-ta-privatnih-zakladiv_2018-2019_2019-2020-n.r.pdf
- [13] Інститут освітньої аналітики. (2023). Відомості про кількість дітей шкільного віку станом на 1 вересня 2023 р. <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/byuleten-77-rvk-2023-2024.xlsx>

- [14] Інститут освітньої аналітики. (2022). Відомості про кількість дітей шкільного віку станом на 1 вересня 2022 р. <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/byuleten-77-rvk-2022-2023.xlsx>
- [15] Інститут освітньої аналітики. (2021). Відомості про кількість дітей шкільного віку (станом на 1 вересня 2019 р. та 1 вересня 2020 р.). https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Informatsijnij-byuleten-77_RVK_2019_2020.pdf
- [16] Міністерство освіти і науки України. (б.д.). Освітній профіль. <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrJoiYWZiMDA1YjltMmY2MC00NzVmLWEyN2ltNTZkMWEwNmQ1OTJjIiwidCI6IjcXNmVkJjRjLTlZTlItNGI5ZS04Yjg4LTcyZjllZDlhNWU4MyIsImMiOiI9&pageName=ReportSection>

Закони та офіційні документи

- [17] Закон України "Про освіту", № 2145-VIII, 5 вересня 2017 року. (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [18] Закон України «Про повну загальну середню освіту», №463-IX, 16 січня 2020 року. (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [19] Наказ Міністерства освіти і науки України №1464 (2023, 1 грудня). Про деякі питання проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році. <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/656f3716527ec569271087.pdf>
- [20] Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. (2020). Професійний стандарт за професіями "Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти", "Вчитель закладу загальної середньої освіти", "Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)". <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#n10>
- [21] Міністерство освіти і науки України. (2022). Типова освітня програма розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1-2 клас. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyyan.pdf>
- [22] Міністерство освіти і науки України. (2022). Типова освітня програма розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3-4 клас. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>
- [23] Міністерство освіти і науки України. (2021). Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти. <https://drive.google.com/file/d/1b9Xkh0UQHx52oxTz6ZzMgm9WUurHadb/view>
- [24] Міністерство освіти і науки України. (2018). Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти III ступеня. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/typovi-programu-2-11/Typova.osv.prohr.ZZSO-III.stupenya.pdf>